

RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

25. starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2023. gada 19. maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 25th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
19 May, 2023*

**RĒZEKNES TEHNOLOĢIJU AKADĒMIJA
EKONOMIKAS UN PĀRVALDĪBAS FAKULTĀTE**

***REZEKNE ACADEMY OF TECHNOLOGIES
FACULTY OF ECONOMICS AND MANAGEMENT***

INDIVĪDS. SABIEDRĪBA. VALSTS

25. starptautiskās studentu un docētāju zinātniski praktiskās
konferences rakstu krājums
2023. gada 19. maijs

INDIVIDUAL. SOCIETY. STATE

*Proceedings of the 25th International Student and Teacher
Scientific-Practical Conference
19 May, 2023*

Par rakstu saturu atbild autori.

Atbildīgā par izdevumu:

Mg.oec. Anita PUZULE

Konferences zinātniskā komiteja / Conference Scientific Committee

Dr.oec. Iluta Arbidāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.sc.comp. Vaida Bartkute (*Utena University of applied science*)

Ph.D. Daiva Beržinskienė-Juozainienė (*Kolping University of applied science*)

Dr.iur. Ilona Bulgakova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Dr.iur. Artūrs Gaveika (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Ph.D. Inta Kotāne (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Ph.D. Rūta Meištē (*Kolping University of applied science*)

Dr.oec. Iveta Mietule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Ph.D. Halyna Synytsyna (*State Biotechnology University, Kharkiv*)

Mg.oec. Iveta Dembovska (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.philol. Simona Jankauskaitė (*Kauno University of applied science*)

Mg.iur. Aldis Kaļva (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg. iur., Mg. soc.sc., Mg.sc.ing. Ilga Krampuža (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Anita Puzule (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.oec. Jelena Volkova (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Mg.soc.sc. Daina Znotiņa (*Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija*)

Rakstu krājumā apkopoti pētījumi par aktuāliem jautājumiem uzņēmējdarbībā, mārketingā, finansēs, grāmatvedībā, tiesībās. Pētījumos izvērtēti ar tautsaimniecības attīstību saistītie teorētiskie, ekonomiskie un tiesiskie aspekti starptautiskā, valstiskā un organizāciju skatījumā.

Krājums paredzēts izmantošanai studentu mācību un pētnieciskajā darbā ekonomikas, tiesības zinātņu, vadības, administrēšanas un nekustamo īpašumu pārvaldības studiju virzienos, kā arī citu nozaru studiju virzienos, kuros tiek apgūti ekonomikas, vadības un tiesību zinātņu studiju kursi.

Zinātnisko rakstu krājums sagatavots un izdots ar Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas finansiālu atbalstu.

Rekomendējusi publicēšanai Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmijas Ekonomikas un pārvaldības fakultātes Biznesa un sabiedrības procesu pētniecības institūta Zinātniskā padome 2023. gada 14. novembrī

ISSN 2592 – 8457

© Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, 2023

© Autoru kolektīvs, 2023

SATURS

EKONOMIKA UN VADĪBA ECONOMICS AND MANAGEMENT

<p>Dominyka Babičiūtė, Gabija Jasilevičiūtė, Dovydas Mačiulis, Inga Maskvytienė, Vilma Morkūnienė, Laima Jesevičiūtė-Ufartienė STUDY ON THE CAUSES OF THE GENDER PAY GAP IN LITHUANIA <i>Pētījums par dzimumu atalgojuma atšķirību cēloņiem Lietuvā</i></p>	8
<p>Diāna Deņisova UZŅĒMĒJDARBĪBAS UZSĀKŠANA LATVIJĀ KĀ LABKLĀJĪBAS VEICINĀTĀJS <i>Starting a Business in Latvia as a Contributor to Prosperity</i></p>	21
<p>Alīta Dukule ĀRSTNIECĪBAS AUGU IEGUVE UN AUDZĒŠANA LUDZAS NOVADA PIEMĀJAS SAIMNIECĪBĀ "DUNDURI" <i>Extraction and Cultivation of Medicinal Plants in the Homestead Farm "Dunduri" of Ludza Municipality</i></p>	28
<p>Justīne Gabrāne AUTOSKOLU NOZĪME LATVIJAS EKONOMIKĀ UN TO FINANSĒŠANAS IESPĒJAS <i>The Importance of Driving Schools in the Latvian Economy and Their Financing Possibilities</i></p>	36
<p>Kristiāna Jurkāne BRĪVVALSTS DĀRGUMU NAMA PAKALPOJUMA VIRZĪŠANA UN ATTĪSTĪBA <i>Promotion and Services Development of Treasure House of the Free State</i></p>	48
<p>Dia Kohli, Fatima Ezzahra Fatri, Sarmīte Saleniece, Simona Jankauskaitė, Viktorija Stanaityte STARTUPS – DRIVING FORCE OF INNOVATIONS AND ECONOMY <i>Jaunuzņēmumi – inovāciju un ekonomikas virzītājspēks</i></p>	57
<p>Kristīne Lene ZEMNIEKU SAIMNIECĪBAS „MALAINE” PIENKOPĪBAS NOZARES DARBĪBAS ANALĪZE <i>Analysis of the Activity of the Farm "Malaine" in the Dairy Farming Sector</i></p>	62
<p>Dana Lūse UZŅĒMUMA „X” PRODUKTA VIRZĪŠANA „FACEBOOK” PLATFORMĀ <i>Promoting Company's „X” Product on „Facebook” Platform</i></p>	69
<p>Marika Mežale PILNPIEDZIŅAS AUTOMAŠĪNAS EKSPLUATĀCIJAS PAMATOJUMS VIDZEMES AUSTRUMU REĢIONĀ <i>Reasons for Operating a Four-Wheel Drive Car in the Eastern Region of Vidzeme</i></p>	74
<p>Gražvydas Navickas, Roberta Varnauskaitė, Juras Tamelis, Simona Jankauskaitė MOBILITY PACKAGE IN LITHUANIAN LOGISTICS <i>Mobilitātes pakotne Lietuvas loģistikas nozarē</i></p>	81

<p>Raivis Pļušs KOPĒJĀS LAUKSAIMNIECĪBAS POLITIKAS PIEDĀVĀTĀS IESPĒJAS TEHNOLOĢIJU PIELIETOŠANĀ ZEMNIEKU SAIMNIECĪBAS “MEŽROZES” RAŽOŠANAS PROCESĀ <i>The Opportunities Offered by the Common Agricultural Policy in the Use of Technologies in the Production Process of the Farms “Mežroze”</i></p>	87
<p>Juras Tamelis, Katrīna Grietina, Laura Liukpetrytė, Liāna Vrubļevska, Simona Jankauskaitė THE IMPACT OF THE MOBILITY PACKAGE ON ROAD TRANSPORT COMPANIES IN LITHUANIA AND LATVIA <i>Mobilitātes pakotnes ietekme uz ceļu transporta uzņēmumiem Lietuvā un Latvijā</i></p>	95
<p>Jonē Vartavičiūtė, Jotvydas Milčiūnas, Vadym Titov, Alina Honcharenko, Simona Jankauskaite IMPORTANCE OF SUSTAINABILITY IN BUSINESS <i>Ilgtspējas nozīme uzņēmējdarbībā</i></p>	102
<p>Arvis Ziemelis JĒKABPILS NOVADA DIGNĀJAS PAGASTA PIEMĀJAS SAIMNIECĪBAS “NORIEŠI” GRAUDKOPĪBAS NOZARES ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS <i>Jēkabpils District, Dignāja Parish Homestead Farm "Norieši" Development Opportunities of Grain Farming Production</i></p>	110
<p>TIESĪBU ZINĀTNE LAW SCIENCE</p>	
<p>Margarita Božko-Čače PIERADĪJUMU VEIDI KRIMINĀLLIETĀS PAR SEKSUĀLO VARDARBĪBU PRET BĒRNU <i>Types of Evidence in Criminal Cases of Child Sexual Abuse</i></p>	119
<p>Ilona Bulgakova TIESVEDĪBAS ILGUMS KRIMINĀLLIETĀS: CILVĒKTIESĪBU UN JURISDIKCIJAS ASPEKTS <i>Duration of Criminal Proceedings: Human Rights and Jurisdiction Aspects</i></p>	126
<p>Viktorija Larkina LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES IZSTRĀDĀŠANA, PIENĒMŠANA UN KONSTITUCIONĀLISMA ATTĪSTĪBA LĪDZ 1940. GADAM <i>Elaboration, Adoption of the Constitution of the Republic of Latvia and Development of Constitutionalism until 1940</i></p>	131
<p>Karina Mašarska INTEREŠU KONFLIKTS PUBLISKAJOS IEPIRKUMOS <i>Conflict of Interest in Public Procurement</i></p>	138
<p>Agita Semjonova PAŠVALDĪBAS DZĪVOJAMO TELPU ĪRES PROBLEMĀTIKA <i>Municipal Living Premises Rent Problems</i></p>	145
<p>Sigita Skudriņa AUTORTIESĪBU AIZSARDZĪBA MĀKSLĪGĀ INTELEKTA DARBĪBĀS <i>Copyright Protection in Artificial Intelligence Activities</i></p>	151

Raitis Daniels Zvīdriņš VALSTS PREZIDENTA FUNKCIJU RAKSTUROJUMS <i>Description of presidential functions</i>	156
--	------------

EKONOMIKA UN VADĪBA /
ECONOMICS AND MANAGEMENT

STUDY ON THE CAUSES OF THE GENDER PAY GAP IN LITHUANIA PĒTĪJUMS PAR DZIMUMU ATALGOJUMA ATŠKIRĪBU CĒĻONIEM LIETUVĀ

Dominyka Babičiūtė

Kaunas University of Applied Sciences, dominyka.bab056@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Gabija Jasilevičiūtė

Kaunas University of Applied Sciences, gabija.jas254@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Dovydas Mačiulis

Kaunas University of Applied Sciences, maciulis.dovydas69@gmail.com, Kaunas, Lithuania

Inga Maskvytienė

Kaunas University of Applied Sciences, PhD, inga.maksvytiene@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Vilma Morkūnienė

Kaunas University of Applied Sciences, PhD, vilma.morkuniene@go.kauko.lt, Kaunas,
Lithuania

Laima Jesevičiūtė-Ufartienė

Kaunas University of Applied Sciences, PhD, laima.jeseviciute@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Abstract. *In the article, after analyzing scientific sources about the inequality of wages between men and women and statistically studying the gender distribution of the average salary in the Baltic States, it was found out that in the Baltic States men also earn more, but wage growth in all countries prevails differently. The analysis of the questionnaire survey of 449 respondents highlighted the main factors influencing the gender pay gap: the level of education, the distribution of childcare in the family, the dominance of men in higher positions, different attitudes towards work and career advancement. The study revealed that men have wider opportunities in the field of work and are considered the dominant gender in managerial positions. Women in modern society are still considered weaker and are emphasized on housework and childcare.*

Keywords: *causes of the pay gap, discrimination, gender pay distribution, wages.*

Introduction

The relevance of the topic: The average income in European countries can vary greatly depending on the country and the specific region in that country. According to the data of the Statistical Office of the European Union (EU), the average hourly wage of all employees of the European Union in 2021 amounted to 19.10 Euro (*European Union statistics, 2022*). Women are more likely to work in low-paid, part-time jobs that offer little job security or opportunities to move up the career ladder. This can lead to a decrease in the overall income level of women, especially in comparison with their male counterparts.

There is ample evidence to suggest that gender discrimination has a negative impact on income levels in Europe. Based on data from the European Union in 2021, the gender pay gap in the EU reached 12.7 % (*European Union statistics, 2022*), which means that women earned this many percent less than men, but this gap varied from country to country, with some countries reporting a larger gap than others.

The problem of the study: what are the causes of the gender pay gap.

The subject: to examine pay gap differences between men and women.

The aim: to investigate the causes of the gender pay gap.

Tasks:

1. Justify the importance of gender pay.
2. To provide gender-based data on wages.

3. Methodology for the study of wages.
4. Analyze the data on wages between the sexes.

Research methods: Microsoft Excel calculations, SPSS analysis, time series analysis, questionnaire survey analysis, frequency, and variance calculations.

The theoretical concept of wage inequality by gender

The problem of gender pay inequality is particularly acute these days. Gender pay inequality is a persistent feature of many labor markets, for example, in the United States, women earned only 84 % of what men earned on hourly wages by working full-time or half-time (*Lyons & Zhang, 2022*).

One of the organisational and policy levers, often discussed as being able to help reduce wage inequality, is wage transparency (*Huet-Vaughn, 2013*). Proponents of this policy argue that increased transparency helps to regulate their approach to justice, promotes accountability, allows women and minorities to improve their ability to negotiate a fair salary and promotion, and that this can lead to greater productivity (*Huet-Vaughn, 2013*). Thus, gender inequality is a pressing problem even nowadays, women earn less than men, which is constant for various markets.

In the scientific literature, changes in the pay gap between groups of workers are usually associated with skills, labor and changes related to gender discrimination. Not only supply and demand factors, but also institutional factors lead to differences in employee salaries (*Oka & Yamada, 2021*). Therefore, when interpreting the regularities of the change in the wage gap through the lens of economic models, the need arises to adjust the data to take into account the influence of the minimum wage.

An increase in one level of education provides an opportunity to receive a salary that is 1641 times higher compared to the education below. Unofficial employees usually earn 0.757 times less than formal employees. Employees who study can earn a salary 1226 times higher (*Kafabih & Ridwan, 2022*). Thus, wages are different depending on education.

According to the calculation model, in order to avoid a decline in average wages and difficulties in retirement, people must save more or earn more (*Roux & de Villers, 2022*). Thus, in order to achieve a sustainable lifestyle, a larger part of the income must be contributed to the pension fund.

It is well known that women are underrepresented in leadership positions, underestimated and subjected to gender discrimination and gender-based violence in science and health disciplines around the world (*Blau & Kahn, 2017*). There is ample evidence that women are paid less than men, although this main explanation for the pay gap is gender discrimination, but an alternative explanation is that men are paid more because they have a higher level of productivity (*Oaxaca & Ransom, 1994*).

It can be argued that female partners pay higher fees because they are more productive, since women are less likely to be attributed to prestigious clients, since such clients most often want their partners to be men (*Blau & Kahn, 2017*). Surveys - based studies show, that discrimination against women is more common in male-dominated work environments (*Hultin & Szulkin, 1999*).

In summary, there are many different factors that create wage inequality and the dissenting opinions of people about it. The average salary can be influenced by the level of education, or gender. There are many ways to solve, or at least improve the situation, like transparency with women, because it can help labor productivity, efficiency. Also, in order to maintain a good middle-income, most of the income should be spent on the pension fund and more savings should

be made. High, or at least some kind of education, will have the greatest impact on the salary, due to higher positions.

Statistical mathematical analysis of the pay gap in the European Union

This paragraph will examine the differences in salaries between the different countries of the European Union, the difference between the salaries of men and women and the impact of Gross domestic product (GDP) level.

Wyrzykowski analyzes a number of predictions with an increase in the number of people of retirement age by 2060. He argues that the share of pensions in GDP will increase by 2.3 percent, but the ratio of the average pension paid in the state system to the average wage in the economy will fall by 19 percent. Also, in the period 2013 - 2060, the demographic burden will increase substantially in each country of the European Union (Wyrzykowski, 2014). Figure 1 shows, that the highest level of average gross earnings is found in countries such as Luxembourg (5063 Euros). The lowest salaries are in Bulgaria (668 Euros). When comparing the richest level, the average gross salary difference with the smallest is very large, 4395 Euros. It is clear that this difference can be seen in the living standards of the population.

In 2021, the gender pay gap in the EU stands at 12.7 %, and has only changed minimally over the past decade. This means that women earn an average of 13 % less per hour than men.

Figure 1. Average monthly salary in European countries in year 2021, Euro (European Union statistics, 2022)

There are significant differences between European countries. The gender pay gap ranges from less than 5 % in Luxembourg, Romania, Slovenia, Italy and Poland to more than 18 % in Germany, Austria, Estonia and Latvia. In most countries, the gender pay gap has narrowed over the past ten years (European Union statistics, 2022).

In Figure 2 shows, that the hourly gender pay gap in the EU is 13 % in year 2020, and has only changed minimally over the past decade. In Luxembourg, it is less than one percent, which means that the pay for men and women is practically identical.

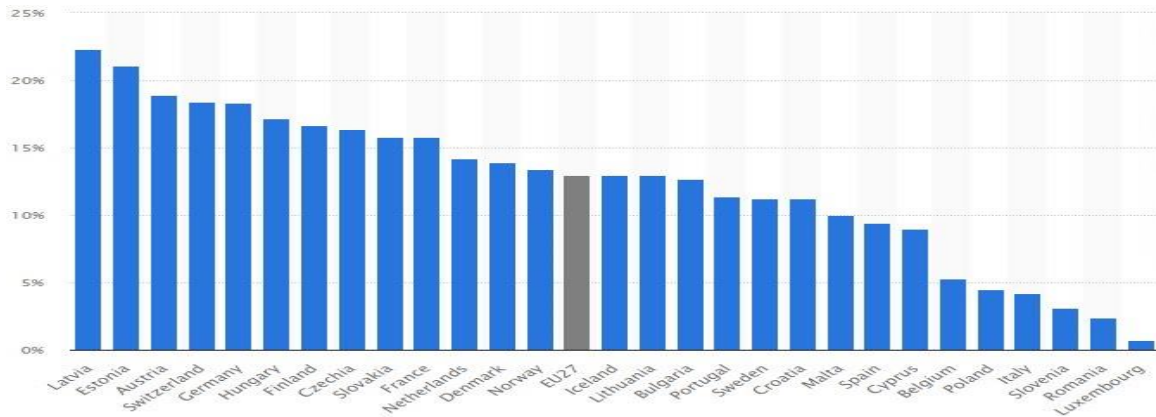

Figure 2. **Hourly pay gap between men and women in 2020, in European countries, %** (European Commission, 2020)

When comparing the gender pay gap in the Baltic States, the change in wages over a period of 10 years was analyzed. It made it possible to reveal and prove that men earn more than women. Below is an analysis of the income in Latvia, Estonia and Lithuania (Figure 3,4,5).

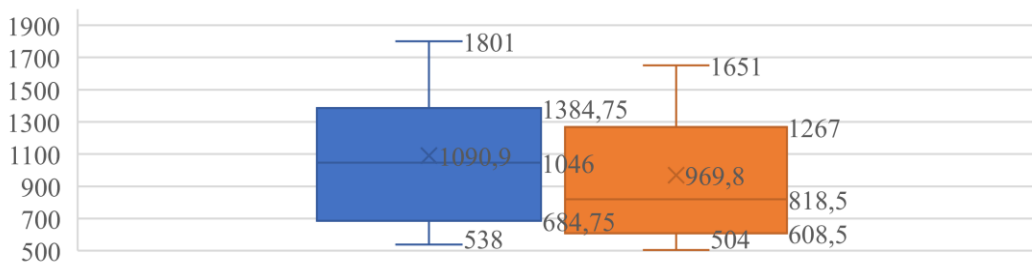

Figure 3. **Rectangular chart of Lithuanian salaries** (created by the authors, Statista,2023)

As seen in Figure 3, the salary of men is higher than women, but it can be noted that the salary of women is growing faster, because the average salary is 969.8 Euro, and the median is 818.5 Euro, which is less than half of the salary increase scale and the average exceeds the median, while the average salary for men is 1090.9 Euro and the median is 1046 Euro, which is more than half of the salary scale and the average is not significantly far from the median. The approximation coefficient for women is 4.87 points, and for men - 6.6 points, which means that reliability is quite accurate, but deviations may prevail. These indicators make it possible to note that, although men's wages are higher, Lithuania is striving for wage equalization and the elimination of discrimination. It is this factor that accelerates the increase in women's wages, while men's wages remain stable.

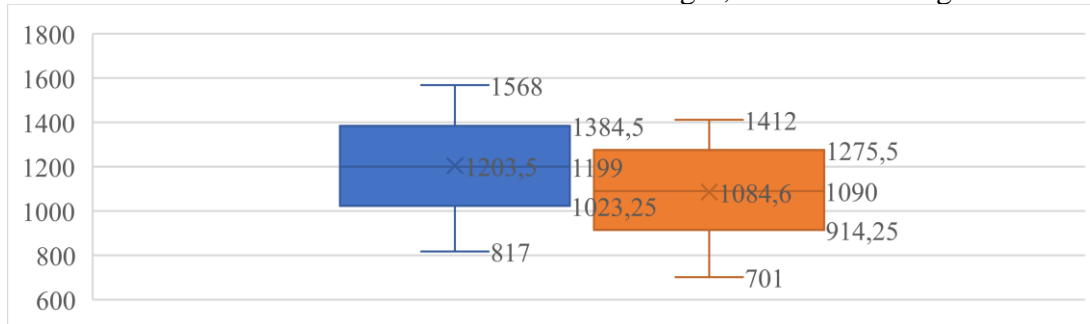

Figure 4. **Rectangular chart of Latvian salaries** (created by the authors, Statista,2023)

When analyzing the salary gap in Latvia (Figure 4), it can be noted, that the average salary of women is 1090 Euro, and the median is 1085 Euro, while the average salary for men is 1199 Euro, the median is 1204 Euro. As the median is visible, the median does not exceed the average, which means that in Latvia the salary of both men and women is increasing steadily and the country is not trying to smooth out the wage gap problem. The approximation of males is 0.7 points, and women's 0.9 points, which confirms the fact that the country holds steady and there are no sharp deviations.

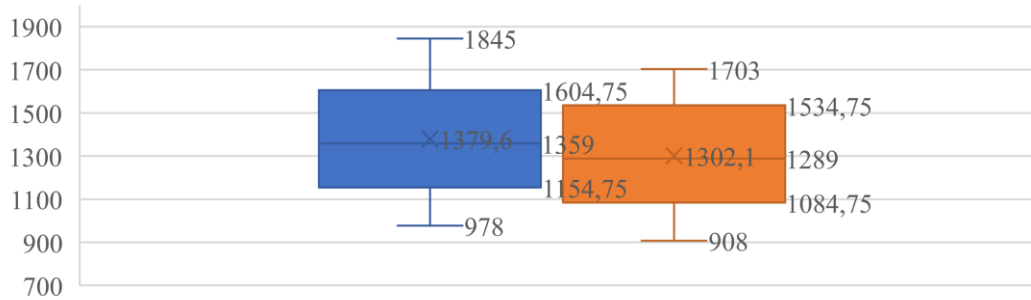

Figure 5. **Rectangular chart of Estonian salaries** (created by the authors, Statista,2023)

The case of Estonia (Figure 5) is very similar to the case of Latvia, since the wage increases for both men and women are stable and the median with the average salary remains at a similar level, so there is no sudden sign of changes over a period of 10 years. The average salary of women is 1289 Euro, and the median is 1302 Euro. Average salary for men is 1359 Euro, so the median translates to 1380 Euro. Approximation coefficient for both men and women is less than one, which means that in Estonia, too, stability prevails. Estonia differs from the other analyzed Baltic States in an extremely high average salary. As can be seen, the highest salary is recorded at almost 2000 Euro, which means that Estonia, as a country, is economically strong and maintains a small gap between women's and men's salaries.

When making calculations using the timeline format, the study explains the change in the average salary of the Baltic States between men and women over the 10-year period from 2013 to 2022, so can shows how the salary will change in the future (Figure 6, 7, 8).

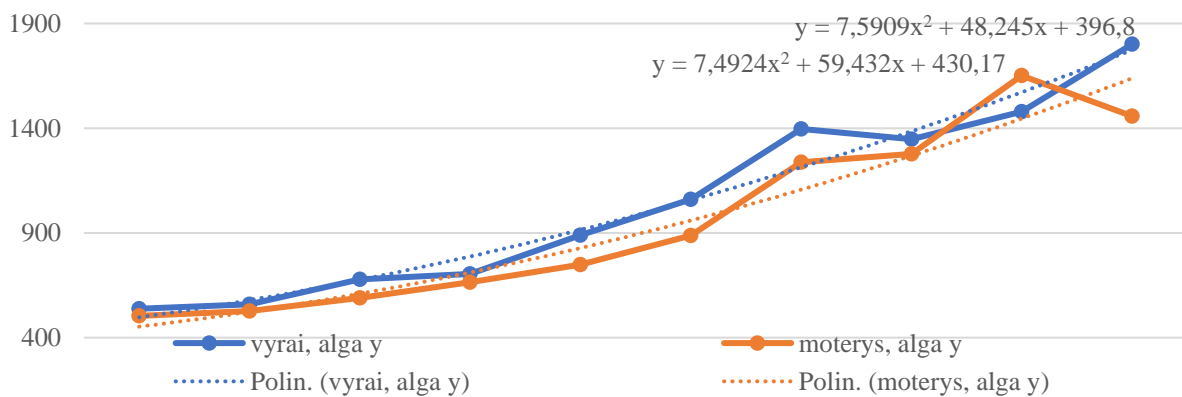

Figure 6. **Scatter chart in Lithuania** (created by the authors)

In Lithuania, the salary of men and women fluctuated significantly over a period of 10 years. Wage growth has been stable for the first four years (Figure 6), followed by deviations and a stronger growth in men's wages. As of last year, it has been seen that men's wages have risen

significantly, while women's have plummeted. Such results show that Lithuanian residents are sensitive to environmental influences, such as a pandemic or war. Women's salaries plummeted, because they had to look after children or wait for a new-born during the pandemic, so jobs had to be postponed, and men were able to work in all conditions, which is why we see such a sharp increase in the average wage.

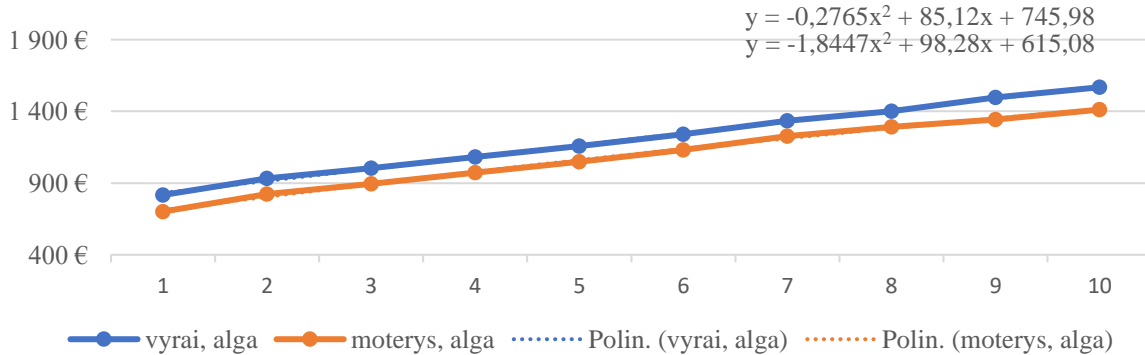

Figure 7. Scatter chart in Latvia (created by the authors)

An analysis of the case of Latvia shows, that over the entire 10-year period, the average wage growth of both men and women was stable (Figure 7) and there were no significant deviations. Such results show that Latvia, unlike Lithuania, is not sensitive to external factors. There is no strong sign of discrimination in this country, so the country's average wage is growing and it is possible to predict the equalization of the average wage between men and women.

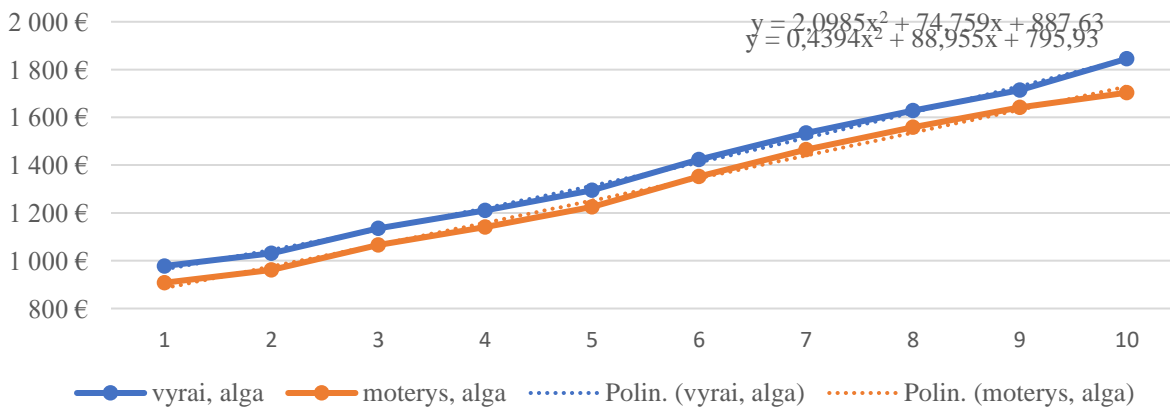

Figure 8. Scattering chart in Estonia (created by the authors)

The case of Estonia is distinguished from the countries analyzed earlier by its extremely rapid wage growth (Figure 8). As can be seen in the period 2013-2022, the salaries of both men and women rose rapidly upwards. As for 2021, it can be seen that the average salary of men has increased slightly more, while the growth rate of women's wages has slowed down. This phenomenon reveals that in Estonia, women's salaries reacted to the pandemic or other external factors, so they had to perform feminine responsibilities in the family.

In conclusion, Lithuania, of all the Baltic states, reacts the most to environmental factors and has a strong sign of gender discrimination. Latvia is least responsive to gender discrimination and keeps the average wage at a steady growth, while Estonia has a slight fluctuation in wage developments, but does not react strongly to environmental factors. It can be concluded, that in the

next 10 years, the Baltic states will strive to eliminate gender discrimination and achieve equalization of the average wage between men and women.

Methodology for the study of wages

Research problem: Gender pay discrimination is a pressing issue in modern society (Lyons & Zhang, 2022). The International Labor Organization estimates that women in the European Union earn about 20 percent less than men. There are significant differences between countries from large, more than 45 %, to almost no difference. In some countries, the gender pay gap has been reduced, while in others it only changed slightly (International Labour Organization, 2022) and this problem is also relevant in Lithuania. According to the data of Statistics Lithuania in 2022 men's wages grew by 20 %, while women's pay rose by only 18.5 %. This accounted for a difference of 1.5 %, which translates into 248 Euro (Lithuanian official statistics portal, 2022). Such results led to the problem: Why do men earn more than women.

The purpose of the study: To find out why men earn more than women and what factors lead to such a distribution.

Research method: questionnaire survey. A questionnaire survey was chosen as a method of quantitative research, not because such a research method is widespread.

The object of the study: analysis of the average salary of men and women living in Lithuania.

Respondents: men and women aged 18 and over, with and without education, living in Lithuania. This group of respondents will more clearly define the results of why men earn more.

Sample of survey respondents: in 2023, the management sector employs a total of 83251 people. According to the website Raosoft, sample calculations were made, which indicated that it would take as many as 383 respondents to interview to achieve more exact results.

The justification of the survey questionnaire is given in Table 1, which should help to reveal the attitudes of the subjects to gender discrimination.

Table 1

Justification of the survey questionnaire (created by the authors)

Authors	Aspect of the object under study	Questions
Blinkevičiūtė (2021)	Why do women in Lithuania still earn less than men?	Do you agree that women and men should be paid the same pay? Is men's leadership style more acceptable? Is it more difficult for women to find a job than for men? Is there more room for a woman in promotion than for a man?
Stankevičienė (2022)	Measures to reduce the pay gap between women and men.	Should I share childcare with my husband? Do you agree on the need to encourage and support women and girls to realize their ambitions? If a woman is shy, but has a classification suitable for work, would you assign her the position of manager?
Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania (2020)	Why do women earn less?	Do you agree that there is a pronounced division into male and female professions? Is a woman able to remain calm in a stressful situation? Can a woman combine roles in the family and a career in the organization?

Organization of the study: The study took place in an online survey, which lasted about 2 weeks in February - March. The questionnaire was launched through a dedicated online application, which collected 449 respondents, of whom 393 met the requirements of the

respondents. During the survey, it was difficult to interest respondents in filling out the questionnaire until the end.

Research Ethics: In the beginning of the study, participants were informed that participation in the survey is anonymous and that there are no wrong answers. It was also warned that the data would only be used for investigative purposes.

Demographic data of the survey: The age of the survey respondents ranged from 18 to 69 years old, of which 186 were working men and 167 working women. 386 respondents have an education, while the remaining 6 people did not.

Research data analysis methods: SPSS and Microsoft Excel programs were used to calculate the given data.

Analysis of gender pay gap data

To estimate the gender gap in average wages, the frequencies, correlations, averages and variances of the collected data were calculated, which made it possible to understand how humanity reacts to gender discrimination and the distribution of wages. The data obtained are presented at the bottom:

Analyzing the averages of the data of the questionnaire survey, people engaged in managerial work on average agreed with all the statements. Also, it was the men who answered the questions. The largest part of the people was in higher education. (Table 2).

Table 2

Averages and variances of questionnaire questions *(created by the authors)*

Parameter	I believe that the salary should be the same for men and women	A woman needs to share the care of the child with her husband	I believe that women need to be encouraged and supported to realise their ambitions	I think the men's leadership style is more acceptable	I think there is a sharp division into male and female professions	There are more options for a woman in promotion than for a man
Average	3,26	3,44	3,52	3,08	3,28	2,87
Dispersion	2,131	1,813	1,596	1,747	1,747	1,821
Parameter	It is difficult for a woman to reconcile the duties of a wife, mother and manager	A woman manages to remain calm in a stressful situation	If a woman is shy, but has a classification suitable for work, would you assign her the position of manager?	It is more difficult for women to find a job than for men	Your gender	Your education
Average	3,16	3,15	3,25	3,20	1,62	4,09
Dispersion	1,640	1,621	1,725	1,950	0,427	1,272

Studying the frequencies of the data of the questionnaire survey, people engaged in managerial work agree on the need to encourage and support women to realize their ambitions. A large part of the people did not agree that a woman has more opportunities for promotion than a man. A significant number of people in managerial work have scrambled that a man's leadership style is more acceptable than that of a woman and that it is difficult for a woman to reconcile the duties of a wife, mother and manager. But because of this, people fully agreed that a woman should share the care of the child with her husband (Figure 9).

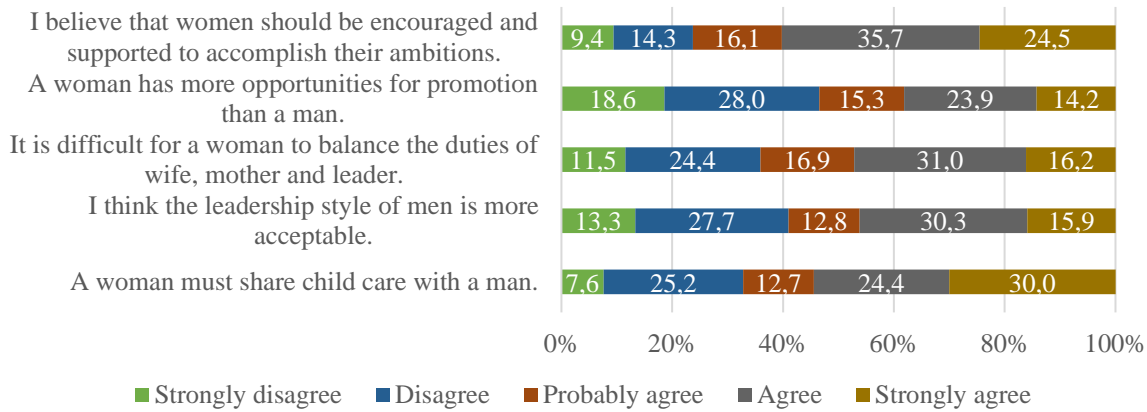

Figure 9. Questionnaire survey data frequencies (created by the authors)

When analyzing the frequencies of the data of the questionnaire survey, people engaged in managerial work fully agree that the salary for different sexes should be the same. A large part of the people agreed that the position of manager can be assigned to a woman with a classification suitable for work, although she is shy. Also, people engaged in managerial work agreed that there is a pronounced division into male and female professions. A significant number of people agreed that a woman is able to remain calm in a stressful situation (Figure 10).

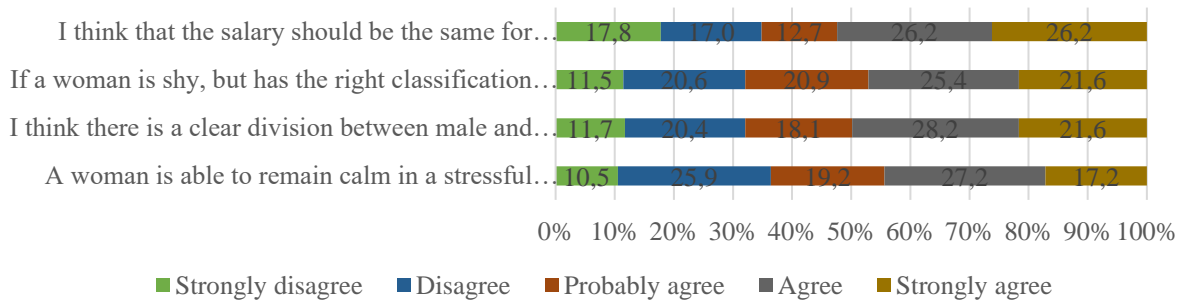

Figure 10. Survey data frequencies (created by the authors)

Studying the answers to the statements of the questionnaire survey, it can be said that there are several reasons why it is more difficult for women to find a job than for men (Table 3). In the first place is the shyness of the woman, but the classification is suitable for work. The third place goes to the care of the child. In sixth place is the statement that it is difficult for a woman to reconcile the duties of a wife, mother and manager. The last place goes to the division into male and female professions.

To find out why men earn more than women, 391 respondents were interviewed, of which 187 were women and 204 men, so men and women accounted for an average of 50 % of the number of respondents. The rest did not want to reveal their gender.

The characteristic being studied is whether it is more difficult for women to find a job than for men, and if a woman has to share child care with her husband in relation to her.

Table 3

Correlation coefficient (created by the authors)

Correlation coefficient	It is more difficult for women to find a job than for men	I believe that women need to be encouraged and supported to realise their ambitions	Your gender
A woman needs to share the care of the child with her husband.	,209**	,551**	,187**
I believe that the salary should be the same for men and women.	,225**	,520**	,194**
I think there is a sharp division into male and female professions.	,136**	,290**	,193**

Hypothesis. The null hypothesis H0 will be: It is difficult for both women and men to find work. Alternative H1- it is more difficult for a woman to find a job than for men, because a woman has to look after children, so she has less time to work.

Table 4

Table summarizing the data from the study (created by the authors)

Parameter			It is more difficult for women to find a job than for men.					Total
			I completely disagree	Disagree	I probably agree	Agree	I completely agree	
A woman needs to share the care of the child with her husband.	I completely disagree	Quantity	12 _a	3 _b	3 _{a, b}	4 _b	7 _{a, b}	29
		Percent	24.0	4.1	5.6	4.5	8.0	8.2
	Disagree	Quantity	14 _{a, b}	33 _b	9 _a	17 _a	15 _a	88
		Percent	28.0	45.2	16.7	19.3	17.2	25.0
	I probably agree	Quantity	1 _a	4 _a	20 _b	5 _a	6 _a	36
		Percent	2.0	5.5	37.0	5.7	6.9	10.2
	Agree	Quantity	3 _a	19 _b	9 _{a, b}	45 _c	14 _{a, b}	90
		Percent	6.0	26.0	16.7	51.1	16.1	25.6
	I completely agree	Quantity	20 _{a, b}	14 _b	13 _b	17 _b	45 _a	109
		Percent	40.0	19.2	24.1	19.3	51.7	31.0
	Total:	Quantity	50	73	54	88	87	352
		Percent	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Chi- square=137.050, p< 0.001			Test a, b- Z (Bonferroni coefficient)					

Conclusion: Since the p - value <0.001, it is possible to reject H0. Therefore, according to the data of the study, it can be said that it is more difficult for women to find a job than for men (chi - square = 137.05). Both men (204) and women (187) agree that a woman should share child care with her husband (Table 4).

The second feature of the study is that the remuneration of men and women should be the same, a common assessment, and women should be encouraged to realise their ambitions.

Hypothesis. The null hypothesis H0 will be: the salary of men and women is the same. Alternative H1 – men's pay is higher, but encouraging women to realise their ambitions is a must.

Table 5

Table summarizing the data from the study (created by the authors)

Parameter			I believe that the salary should be the same for men and women.					Total	
			I completely disagree	Disagree	I probably agree	Agree	I completely agree		
I believe that women need to be encouraged and supported to realise their ambitions.	I completely disagree	Quantity	27 _a	2 _b	1 _b	3 _b	4 _b	37	
		Percent	43.5	3.3	2.6	3.1	4.3	10.5	
	Disagree	Quantity	5 _a	31 _b	5 _a	9 _a	2 _a	52	
		Percent	8.1	51.7	12.8	9.2	2.2	14.8	
	I probably agree	Quantity	7 _a	6 _a	19 _b	9 _a	4 _a	45	
		Percent	11.3	10.0	48.7	9.2	4.3	12.8	
	Agree	Quantity	15 _a	18 _a	9 _a	70 _b	21 _a	133	
		Percent	24.2	30.0	23.1	71.4	22.6	37.8	
	I completely agree	Quantity	8 _a	3 _a	5 _a	7 _a	62 _b	85	
		Percent	12.9	5.0	12.8	7.1	66.7	24.1	
	Total:		Quantity	62	60	39	98	93	352
			Percent	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
Chi- square=330.781, p< 0.001				Test a, b- Z (Bonferroni coefficient)					

Conclusion: Since the value of $p < 0.001$, it is possible to reject H_0 . Therefore, based on the data of the study, it can be said that men earn more than women (chi – square = 330,781). Both men and women agree on the need to encourage women help their ambitions come to life (Table 5).

The third feature of the study is a pronounced division into professions by gender, overall assessment, in relation to women and men.

Hypothesis. The zero hypothesis H_0 will be: men and women equally agree that there is a pronounced division into professions by gender. Alternative H_1 – more women agree that there is a division into feminine and masculine professions.

Table 6

Table summarizing the data from the study (created by the authors)

Parameter			Your gender:		Total	
			Man	Woman		
I think there is a sharp division into male and female professions.	I completely disagree	Quantity	24 _a	17 _a	41	
		Percent	12.9	10.2	11.6	
	Disagree	Quantity	36 _a	38 _a	74	
		Percent	19.4	22.8	21.0	
	I probably agree	Quantity	28 _a	30 _a	58	
		Percent	15.1	18.0	16.4	
	Agree	Quantity	56 _a	42 _a	98	
		Percent	30.1	25.1	27.8	
	I completely agree	Quantity	42 _a	40 _a	82	
		Percent	22.6	24.0	23.2	
	Total:		Quantity	186	167	353
			Percent	100.0	100.0	100.0
Chi- square=2,351, p>0,001			Test a, b- Z (Bonferroni coefficient)			

Conclusion: Since p is the value >0.001 , H_0 cannot be ruled out (Table 6). Therefore, based on the data of the study, it can be said that men and women equally agree that there is a pronounced division into professions by gender (chi – square =2,351). Both men (186) and women (167) agree with the division of professions into masculine and feminine.

In summary, men and women have different views on gender discrimination. Research data has shown that men are more likely to focus on work and higher wages, while women pay less attention to work because they have to take care of their family and household at home. Modern society still considers the female sex to be weaker and promotes the stereotype that women are responsible for the well-being of the family farm.

Conclusions

1. In summary, there are many different factors that influence wage inequality and the opinions of people who differ about it. The average salary can be influenced by factors such as the level of education, gender. There are many ways to solve, or at least improve the situation like transparency with women, because it can help labor productivity, efficiency. Also, in order to maintain a good middle-income, most of the income should be spent on the pension fund and more savings should be made. High, or at least some kind of education will have the greatest impact on salary due to the higher level of position being held.
2. After analyzing the survey methodology, it can be said that respondents aged 18 and over were chosen in Lithuania. This group of people made it possible to clearly obtain the desired information and process it. Sample calculations clearly defined the target number of respondents, which made it possible to obtain the most accurate and up-to-date results.
3. Of all the Baltic States, Lithuania reacts the most to environmental factors and has a strong gender pay gap, but the gap between men and women is less than the average compared to other European Union countries. Latvia is the least responsive to gender discrimination and keeps the average wage at stable growth, Estonia on the other hand, has a slight fluctuation in wage developments, but reacts strongly to environmental factors. It can be concluded that in the next 10 years the Baltic States will strive to eliminate gender discrimination and achieve equalization of the average wage between men and women.
4. Interviews and survey responses from different opinions of people, but research data showed that men are more likely to focus on work and higher wages, while women pay less attention to work because they have to take care of family and household at home. Modern society still considers the female sex to be weaker and promotes the stereotype that women need to be more responsible for the well-being of the family economy.

Bibliography

1. Blau, F.D., & Kahn, L.M. (2017). The Gender Wage Gap: Extent, Trends, and Explanations. *Journal of Economic Literature*, 55 (3), 789-865. DOI: 10.1257/jel.20160995
2. Blinkevičiūtė, V. (2021). *Why do women in Europe still earn less than men?* <http://www.blinkeviciute.eu/ziniasklaida/15minltvilija-blinkeviciute-kodel-moterys-europoje-vis-dar-uzdirbamaziau-uz-vyrus>
3. European Commission (2020). *The gender pay gap situation in the EU*. https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/justice-and-fundamental-rights/gender-equality/equal-pay/gender-pay-gap-situation-eu_en
4. European Union statistics (2022). *Wages and labour costs*. https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Wages_and_labour_costs#Gender_pay_gap
5. Huet-Vaughn, E. (2013). Striving for status: A field experiment on relative earnings and labor supply. *Job Market Paper*.

6. Hultin, M., & Szulkin, R. (1999). Wages and Unequal Access to Organizational Power: An Empirical Test of Gender Discrimination. *Administrative Science Quarterly*, 44 (3). <https://doi.org/10.2307/2666958>
7. International Labour Organization. (2022). *Women in Business and Management. Understanding the gender pay gap*. https://www.ilo.org/wcmsp5/groups/public/---ed_dialogue/-act_emp/documents/publication/wcms_735949.pdf
8. Kafabih, A., & Ridwan, M. (2022). Wage Gap Analysis between Gender in the Informal Sector during Covid-19. *Jurnal Ilmu Ekonomi Terapan*, 7(2), 251–260. <https://doi.org/10.20473/jiet.v7i2.40536>
9. Lithuanian official statistics portal. (2022). *Gap between monthly earnings of women and men*. <https://osp.stat.gov.lt/statistiniu-rodikliu-analize?indicator=S3R0228#/>
10. Lyons, E., & Zhang, L. (2022). Salary Transparency and Gender Pay Inequality: Evidence from Canadian Universities. *Strategic Management Journal*. <https://doi.org/10.1002/smj.3483>
11. Ministry of Social Security and Labour of the Republic of Lithuania. (2020). *Analyzed the gender pay gap in Lithuania: when women are most vulnerable*. <https://socmin.lrv.lt/lt/naujienos/isanalizavo-moteru-ir-vyru-darbo-uzmokescio-atotruki-lietuvoje-kada-moterys-pazeidziamos-labiausiai?lang=lt>
12. Oaxaca, R.L., & Ransom, M.R. (1994). On Discrimination and the Decomposition of Wage Differentials. *Journal of Econometrics*, 61(1), 5-21. [https://doi.org/10.1016/0304-4076\(94\)90074-4](https://doi.org/10.1016/0304-4076(94)90074-4)
13. Oka, T., & Yamada, K. (2021). Heterogeneous Impact of the Minimum Wage. Implications for Changes in Between- and Within-Group Inequality. *The Journal of Human Resources*, 58(5), 1–29. <https://doi.org/10.3368/jhr.58.3.0719-10339r1>
14. Roux, E.M., & de Villers, J. (2022). The Sustainable Lifestyle Level: How Real Salary Increases Affect Adequate Retirement Provision. *Investment Analysts Journal*, 51(3), 172–185. <https://doi.org/10.1080/10293523.2022.2087357>
15. Stankevičienė, J. (2022). *Ar moterys ir vyrai gauna vienodą algą?* <https://naujienos.vu.lt/ar-moterys-ir-vyrai-gauna-vienoda-alga/>
16. Statista (2023). *The hourly rate gap between the percentage of men and women in European countries*. <https://www.statista.com/statistics/1203135/gender-pay-gap-in-europe-by-country/>
17. Wyrzykowski, P. (2014). Dochody gospodarstw domowych emerytów w krajach UE. *Problemy Rolnictwa Światowego*, 14(29), 247-257.

UZŅĒMĒJDARBĪBAS UZSĀKŠANA LATVIJĀ KĀ LABKLĀJĪBAS VEICINĀTĀJS *STARTING A BUSINESS IN LATVIA AS A CONTRIBUTOR TO PROSPERITY*

Diāna Deņisova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, dd21050@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.soc.sc. **Daina Znotiņa**

Abstract. *Most people refuse to start their own business, because they are afraid to take risks, to try something new, especially in this economically difficult moment, when the unemployment rate in the country is increasing every month. Although the world has been hit by an economic crisis, people are creating companies. Companies are created with the idea of making money, and the goal of every entrepreneur is to make as much money as possible by investing minimal funds, but maintaining quality. It is important for potential entrepreneurs to evaluate the possibilities of starting a business in order to make a decision about their own business. Research novelty: the article reveals that starting a business is positive.*

Keywords: *commercial activity, commercial company, entrepreneur, entrepreneurship, individual merchant.*

Ievads

Uzņēmējdarbības attīstība stipri ietekmē kopējo Latvijas ekonomisko izaugsmi. Uzņēmējdarbībai ir jābūt tādai, lai veicinātu, nevis bremsētu šo attīstību, tāpēc uzņēmējdarbības vides uzlabošana ir viens no galvenajiem valsts uzdevumiem (*Abizāre, 2004*).

Bezdarba līmenis valstī pieaug ar katru mēnesi (reģistrētā bezdarba līmenis valstī 2023. gada 23. jūlijā – 6,5 %) (*Oficiālās statistikas portāls, 2023*). Darba autore uzskata, ka ir jāsāk sava uzņēmējdarbība, tādā veidā būs jaunas darba vietas un valstij tiks maksāti nodokļi un labākajā nozīmē valsts labklājības līmenis paaugstināsies. Uzsākot komercdarbību, jebkuram uzņēmējam ir jāizlemj, kāda tipa uzņēmums viņam būtu vispiemērotākais, tas ir, jāizvēlas vispiemērotākā uzņēmējdarbības forma. Šī izvēle ir atkarīga no vairākiem faktoriem: pieejamiem resursiem, uzņēmējdarbības veida, dibinātāju skaita, esošās likumdošanas u.c. (*Saksonova, 2010*).

Pētījuma mērķis: izanalizēt uzņēmējdarbības uzsākšanas procesu Latvijā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) izpētīt informāciju par uzņēmējdarbību un par tās uzsākšanas iespējām Latvijā;
- 2) apzināt, kādas darbības ir jāveic, lai uzsāktu savu uzņēmējdarbību;
- 3) aptaujāt potenciālos un esošos uzņēmējus un uzzināt viņu viedokli par uzņēmējdarbības uzsākšanas priekšrocībām un trūkumiem;
- 4) izdarīt secinājumus un sniegt priekšlikumus.

Pētījuma metodes: loģiski konstruktīvā metode, monogrāfiskā jeb aprakstošā metode, analīzes metode, aptaujas metode.

Pētījuma periods: 2022.gada novembris - 2023.gada maijs.

Uzņēmējdarbības būtība

Lai izprastu uzņēmējdarbības būtību, vispirms ir jāizprot atšķirība starp trijiem jēdzieniem: uzņēmējdarbība, komercdarbība un saimnieciska darbība. Komerclikumā ir teikts, ka komercdarbība ir viens no uzņēmējdarbības veidiem. Tātad uzņēmējdarbība ir plašāks jēdziens nekā komercdarbība. Komerclikumā ir definēts jēdziens saimnieciskā darbība, kurš būtībā ir visplašākais jēdziens, kas ietver sevī gan uzņēmējdarbību, gan komercdarbību. Uzņēmējdarbība ir ilgstoša vai sistemātiska, pašiniciatīvas ierosināta saimnieciska darbošanās un kapitāla ieguldīšana, kas vērsta uz preču ražošanu, pārdošanu vai pakalpojumu sniegšanu,

lai gūtu peļņu. Komercedarbība ir atklāta saimnieciskā darbība, kuru savā vārdā peļņas nolūkā veic komersants (*Komerclikums, 2000*).

Uzņēmējdarbība pastāv, ja saražotās vai iegādātās preces daudzums pārsniedz savrupvajadzības, tādējādi pārpalikumu var apmainīt vai pārdot. Apmaina ir biznesa pamatjēga, jo visos uzņēmējdarbības veidos ietilpst maiņa. Ražotājs saražoto precī pārdot tirgotājam jeb apmaina to pret noteiktu cenu. Savukārt, tirgotājs pārdod šo precī pircējam (patērētājam) par noteikto cenu. Darbinieks maina savu darbaspēku pret darba algu, akcionārs iegūst savu kapitālu par dividendēm, bankieris sniedz kredītu pret procentiem. Visbiežāk notiek preču vai pakalpojumu maiņa pret naudu. Gadījumos, kad preces vai pakalpojumus apmaina pret citām precēm vai pakalpojumiem, veidojas tā saucamais „barters”. Uzņēmējdarbības būtība ir abpusēja ieinteresētība. Brīvās ekonomikas apstākļos neviens nav spiests nedz pirkt, nedz pārdot preces. Pircējam ir plaša preču un pakalpojumu izvēle, pārdevējam – brīva rīcība, kur un kad pārdot un piedāvāt savas preces. Pārdevēji konkurē savā starpā, lai iegūtu pircējus, bet pircējs, savukārt, var izvēlēties, kur, pēc viņa uzskatiem, ir izdevīgāk veikt pirkšanas un pārdošanas darījumus (*Oļevskis, 2007*).

Uzņēmējdarbības uzsākšana ir motivējošu iemeslu rezultāts, kas saistīts ar grūtībām. Tas prasa lēmumu pieņemšanu, piemēram, vietas izvēli, partnerus, darbiniekus un reklāmas pasākumus. Pēc Eiropas Savienības pārstāvju domām, uzņēmējdarbības karjera ir veids, kā palielināt jauniešu integrāciju darba tirgū un samazināt sociālās atstumtības risku (*Puiu et al., 2022*).

Uzņēmējdarbības uzsākšanas process

Uzņēmējdarbība sākas ar ideju. Ja idejas nav, tad nav arī uzņēmējdarbības. Veiksmīgs bizness ir jāveido uz labas idejas pamata. Biznesa idejai ir jābūt konkurētspējīgai, tāpēc vispirms būtu jāizpēta, cik daudzi no apkārtējiem cilvēkiem vēlētos un būtu spējīgi maksāt par šo precī vai pakalpojumu (*Innovativelatvia.lv, 2023*). Biznesa idejai ir jābūt inovatīvai. Jānosaka, kāda ir jaunradītā produkta/pakalpojuma pievienotā vērtība. Visas idejas ir unikālas tik ilgi, kamēr nesastop alternatīvu ideju. Idejas unikalitāte slēpjas apstākļi, ka ideja ir vienreizēja un neatkārtojama. Ja izdodas ģenerēt šādu ideju, tad var uzskatīt, ka ir ļoti paveicies. Vienīgais, ka uzreiz ir jādomā arī par idejas aizsardzību pret tās nesankcionētu izmantošanu. Unikāla ideja var arī nerealizēties, ja tā nokavē attiecīgo, piemēroto brīdi. Bieži vien daudzas idejas, pat unikālas idejas, paliek tikai un vienīgi kāda indivīda prātā (*Omvua.lv, 2020*).

Biznesa idejas var meklēt:

- starp biznesa kontaktiem un paziņu lokā;
- biznesa žurnālos un avīzēs: kas bieži raksta par veiksmēm biznesā, praktiskiem padomiem un iespējām;
- speciālajās publikācijās: par nozaru attīstību un tendencēm;
- izstādēs, prezentācijās;
- radio, TV un Internetā;
- importa preču statistikā, kas ļauj apskatīt importa apjomus pa to galvenajām produktu grupām un analizēt biznesa iespējas importa aizvietošanai ar produktiem, kas netiek ražoti konkrētajā reģionā;
- tendenču analīzē: novērot iedzīvotāju, patērētāju pirkšanas uzvedību, likumdošanu un citas tendences, saistītas ar izvēlēto biznesa jomu;
- esošie izgudrojumi un jaunievedumi: apjautāt universitātes, skolas un citus pētniecības centrus par iespēju iegādāties izstrādātās tehnoloģijas (*Mazaisbizness.com, 2010*).

Idejas pamatā tiek izvēlēta nozare, kurā tad uzņēmums darbosies. Parasti par pamatdarbības nozari uzņēmumam tiek izvēlēta tā nozare, kur iegūta vislielākā iepriekšējā pieredze un zināšanas, tas ir arī kā hobijs, aizraušanās (*Mazaisbizness.com, 2010*).

Kad jau ir skaidra biznesa ideja, tad ir ļoti būtiski veikt tās novērtēšanu. Ieteicams idejas novērtēšanā iesaistīt savus draugus, paziņas, radus, augstskolas pasniedzējus, noteikto nozaru ekspertus, banku pārstāvjus vai kādu citu. Bieži vien, ja idejas realizēšanai ir nepieciešams piesaistīt ārējo finansējumu, ir ieteicams jau laikus apspriest ideju ar šī finansējuma sniedzēju, piemēram, situācijās, kad tiek ņemts kredīts, ir ieteicams ideju jau sākotnēji apspriest ar bankas speciālistiem. Vienmēr ļoti rūpīgi jāizvēlas, kam uzticēt savas idejas izvērtējumu un vienmēr, lai vai kāds būtu idejas izvērtējums, jāpieņem šo izvērtējumu objektīvi. Lielākā daļa miljonāru, savas komercdarbības uzsākšanas sākumā tika noraidīti, izsmieti par savām idejām, bet ticība idejai un mērķtiecīgs darbs tos atalgoja. Pēc idejas novērtēšanas nākošais posms ir idejas attīstība, kurā tiek veikta plānošana: izanalizēti visi nepieciešamie resursi uzņēmējdarbības uzsākšanā, veikti pirmie aprēķini un izpētīti normatīvie akti, kas regulē noteiktās nozares attīstību Latvijā. Laba plānošana ir pamats uzņēmējdarbības uzsākšanai. Svarīgi ir ielānot galvenos posmus jeb pārbaudes punktus produkta/pakalpojuma izstrādes stadijā, kā arī noteikt, kas jāasniedz katrā no tām.

Atkarībā no produkta vai pakalpojuma, galvenie attīstības posmi ir:

- biznesa ideju ģenerēšana, formulēšana, atlase un izvērtēšana;
- pirmie aprēķini;
- biznesa plāna sagatavošana;
- finansējuma piesaiste;
- uzņēmējdarbības uzsākšana – reģistrācija;
- licences un atļaujas;
- nodokļi un nodevas;
- birojs;
- personāls;
- informācijas apkopošana (*Idejredaktors, 2023*).

Katram uzņēmumam ir ļoti svarīgs biznesa plāns. Biznesa plāns ir plānošanas dokuments, kas palīdz noteikt uzņēmējdarbības mērķus un izvēlēties labākos paņēmienus, kā tos sasniegt. Biznesa plāna galvenais mērķis ir panākt balansu starp to, ko uzņēmējs vēlas darīt un to, ko viņš patiesi var darīt. Biznesa plānā tiek atspoguļota pašreizējā situācija, iecerētās uzņēmējdarbības nākotnes iespējas, uzņēmējdarbības stiprās un vājās puses, kā arī iespējas un draudi (SVID). Kaut gan mūsdienās valda uzskats, ka biznesa plāns nav nepieciešams, patiesībā tā ir uzņēmuma galvenā panākumu atslēga - tas ir dokuments, kurā apkopota detalizēta informācija, kas palīdzēs uzņēmējam pieņemt lēmumus, salīdzināt sasniegto ar plānoto un veikt uzlabojumus, izprast tirgu un konkurentus, paredzēt nākotni. Turklāt rūpīgi izstrādāts biznesa plāns faktiski ir vienīgais rīks, ar kura palīdzību pārliecināt aizdevēju, lai nepieciešamības gadījumā saņemtu naudas līdzekļus gan uzņēmējdarbības uzsākšanai, gan vēlāk, lai paplašinātu uzņēmuma darbību, ieviestu jaunus produktus un/vai iegādātos modernākas iekārtas (*Selfinace.lv, 2020*).

Katra sekmīga peļņu nesoša uzņēmuma izveidošana dod sabiedrībai vairākus pozitīvus ieguvumus:

- uzņēmuma īpašnieki gūst peļņu (kā ienākumu no savām uzņēmējspējām), kuru izmanto savām personīgajām vajadzībām un sava uzņēmuma attīstībai;
- uzņēmums sagādā darba iespējas noteiktam iedzīvotāju skaitam, līdz ar to samazina bezdarba līmeni;
- uzņēmums maksā nodokļus, līdz ar to palielina valsts budžeta ieņēmumu daļu;
- palielinās iekšzemes kopprodukts, līdz ar to valstī ceļas dzīves līmenis.
- uzņēmējdarbībai kā saimniekošanas metodei ir trīs galvenās pazīmes:
- uzņēmēja patstāvība un neatkarība (uzņēmums brīvi izvēlas uzņēmējdarbības veidu, finansēšanas avotus, sadarbības partnerus, nosaka sava produkta cenu, pēc saviem ieskatiem izlieto peļņu);

- uzņēmēja atbildība un risks (uzņēmums ir atbildīgs par pieņemtajiem lēmumiem un no tiem izrietošajām sekām);
- uzņēmēja ekonomiskā ieinteresētība (galvenais uzņēmējdarbības mērķis ir maksimāli lielas peļņas gūšana) (*Braiena & Hola, 2019*).

Latvijas un Eiropas Savienības atbalsta instrumenti uzņēmējdarbības uzsākšanā

Lai veiksmīgi jaunie uzņēmēji uzsāktu savu uzņēmējdarbību, tad Latvijā ir pieejami vairāki finansējuma atbalsta veidi uzņēmējdarbības sākuma stadijā. Aktīvi pašreiz darbojas AS “Attīstības finanšu institūcija Altum”. Altum ir valsts attīstības finanšu institūcija, kas ar finanšu instrumentiem (aizdevumiem, garantijām, ieguldījumiem riska kapitāla fondos u.c.) nodrošina finansējumu jomās, kuras valsts ir izvirzījusi kā svarīgas un atbalstāmas, un kurās pietiekamā apjomā nav pieejams kredītiestāžu finansējums. Programmu īstenošanai tiek izmantots Latvijas, Eiropas Savienības fondu finansējums un Altum piesaistītais finansējums (*Altum.lv, 2022*).

Ļoti nozīmīgu atbalstu uzņēmējdarbības sākumā sniedz arī Biznesa inkubatori. Jaunajiem uzņēmējiem ir pieejams atbalsts pirmos trīs gadus. Latgales reģionā Biznesa inkubatori darbojas Rēzeknē, Preiļos un Līvānos. Biznesa inkubators - valsts vai reģiona ekonomiskās un sociālās attīstības veicināšanai izveidota struktūrvienība, kas atbalsta jaunuzņēmumu dibināšanu un attīstību (*Innovation.lv, 2022*).

Reģistrējot jaundibināmu uzņēmumu, kam atbilstoši normatīvajiem aktiem ir jāizveido un jāapmaksā pamatkapitāls, nepieciešams atvērt pagaidu norēķinu kontu (izņemot sabiedrību ar ierobežotu atbildību, kuras pamatkapitāls ir mazāks par 2 800,00 EUR) pirms reģistrēšanās Uzņēmumu reģistrā (turpmāk - UR), lai veiktu uzņēmuma pamatkapitāla iemaksu. Bankas piedāvā iespēju šo darbību veikt attālināti, piemēram, parakstot pieteikumu ar drošu elektronisko parakstu (e-parakstu). Pēc uzņēmuma reģistrācijas ir iespējams pagaidu kontu noformēt par pastāvīgu norēķinu kontu. Lai reģistrētu uzņēmumu, nepieciešams iesniegt dokumentus UR. Reģistrāciju iespējams veikt elektroniski portālā *Latvija.lv*, izmantojot e-pakalpojumu “Reģistrācija Uzņēmumu reģistra vestajos reģistros”, kur persona (uzņēmuma gadījumi, kad pakalpojumu nevar veikt tiešsaistes formā) var elektroniski iesniegt ar e-parakstu parakstītu pieteikumu kapitālsabiedrības ierakstīšanai komercreģistrā. Pieteikumu uzņēmējdarbības reģistrācijai var sagatavot brīvā formā, tajā ietverot visas reģistrācijai normatīvajos aktos noteiktās ziņas (*Latvija.lv, 2022*).

Uzņēmējdarbības uzsākšana kā labklājības veicinātājs

2020. gadā nenoteiktības apstākļi liedza iespēju darbiniekiem pieņemt drosmīgus lēmumus, un algas samazinājās ļoti būtiski. 2021. gadā situācija mainījās, pieaugot darbinieku lomai, tiem atgriežoties pirmspandēmijas darba tirgus vidē. Kandidātiem plašā vakanču klāstā bija dažādas izvēles iespējas, kas veicināja darba devējus piedāvāt konkurētspējīgu atalgojumu un darba apstākļus padarīt atbilstošākus.

Lai nodrošinātu uzņēmuma izaugsmi darba autore īpaši vēlas uzsvērt vairākus pamatprincipus, kas noteikti ir jāievēro:

- Uzvar tie, kuri precīzi zina, ko meklē.

Pieaugošā konkurence starp darba devējiem un darbiniekiem ir palielinājusi ātruma un precizitātes nozīmi. Cīņā par darbiniekiem uzvar tie uzņēmumi, kas precīzi spēj definēt prasības kandidātiem, tādejādi uzreiz ir iespējams pieņemt darbā atbilstošus kandidātus.

- Zīmola pievilcību ietekmē uzņēmuma kultūra.

Darba tirgū novērtētiem darbiniekiem ir izvēles iespējas, tāpēc viņi meklē ne tikai augstu atalgojumu un pievienoto vērtību, bet arī jēgpilnas attiecības, novērtēšanu un atzinību. Tā kā darbinieku cerības ir pieaugušas, laba personāla vadības prakse ir kļuvusi īpaši svarīga.

- Personāla mainības izmaksas.

No darba aizgājuša darbinieka aizstāšana izmaksā ievērojami vairāk nekā esošā uzturēšana. Zema darbinieku iesaiste ir neizdevīga un nevēlama uzņēmumam, jo neļauj darbiniekiem efektīvi veikt darba pienākumus un justies droši darba vidē. Uzņēmumi, kas nav noslīpējuši šo procesu, ir piedzīvojuši ļoti straujas pārmaiņas jauno darbinieku vidū.

- Skaista un radoša kampaņa darbinieku (ne)vilinās.

2021. gadu ir iespējams raksturot kā radošuma uzplaukuma posmu: reklāma lietotnē "Tinder" vai uz ēku sienām ir tikai daži no nestandarta pieeju piemēriem, kā piesaistīt kandidātus. Radoši risinājumi var iepazīstināt kandidātus ar informāciju par uzņēmumu, taču tie neatsver nepievilcīgus darba apstākļus, nekonkurētspējīgu atalgojumu vai sliktu reputāciju. Darba devēji, kuri solīja pārāk daudz, bet nespēja savu teikto izpildīt, saskārās ar situāciju, kad darbinieki priekšlaicīgi pameta uzņēmumu (*Firmas.lv, 2022*).

Pēdējo gadu laikā arvien vairāk Latvijas uzņēmumu tiek pamanīti starptautiskajā tirgū. Latvijā radītie produkti gūst atsaucību dažādās pasaules valstīs, tāpēc Latvijā noteikti ir ar ko lepoties. Šie ir uzņēmumi, kuri guvuši atzinību ne tikai Latvijā, bet arī citviet, tādā veidā nemitīgi attīstoties:

- Catchbox – pamet mikrofonu.

Catchbox ir izcils piemērs tam, kā dažu cilvēku ideja kļūva par starptautiski atzītu uzņēmumu. Catchbox ir lielisks risinājums lekcijās, konferencēs un semināros – tas ir mikrofonu, kas iebūvēts mīkstā auduma kubā. Ideja radās pēc tam, kad idejas autors bija apmeklējis dažādas konferences un redzējis, cik lēna un dažreiz pat jocīga ir mikrofonu padošana pa zāli. Tā radās ideja izveidot produktu, kas padara šo procesu daudz ātrāku un vienkāršāku. Šobrīd, jau vairāk nekā 70% saražoto mikrofonu, tiek nogādāti pārdošanai starptautiskajā tirgū.

- Primekss – inovatīvi betona risinājumi.

Primekss Group ir viens no straujāk augošajiem betona tehnoloģiju uzņēmumiem. Šī uzņēmuma izstrādātā kompozītbetona tehnoloģija *PrīmXComposite* ir atzīta starptautiski. Pateicoties šai tehnoloģijai, uzņēmuma produkti tiek eksportēti uz vairāk kā 20 valstīm visā pasaulē. 2018. gadā Primekss Group apgrozījums pārsniedza 45 miljonus eiro.

- KUKUU – dizaina mēbeles bērniem.

KUKUU uzņēmums ir augsti novērtēts starptautiskajā vidē. Šis uzņēmums rada dizaina mēbeles pašiem mazākajiem. KUKUU saņēmuši starptautisku novērtēju un atzinību, tostarp, arī vienu no atzītākajām dizaina balvām pasaulē – *IF Design Award 2017*. Šobrīd šī uzņēmuma mēbeles izmanto cilvēki visā plašajā pasaulē. Uzņēmuma izveidotāji sākumā pat nenojauta, ka viņu radītās mēbeles būs tik pieprasītas visā pasaulē.

- MADARA – dabiska kosmētika.

MADARA ir dabīga un ekoloģiska kosmētika, kas ir sertificēta pēc starptautiskā *Ecocert* standarta. MADARA ražotā kosmētika ir izpelnījies ievērību visā plašajā pasaulē, pateicoties tās ekoloģiskajam sastāvam. Lielākā daļa MADARA produkcijas nonāk tieši starptautiskajā tirgū. Tas ir izcils pierādījums tam, ka Latvija var.

- AW Latvija – ekoloģiskas sienu apdares.

Uzņēmums AW Latvija nodarbojas ar ekoloģiskas, otrreiz pārstrādātas koksnes sienu apdarēm. Uzņēmums eksportē apmēram 80% no saražotās produkcijas. Kopumā AW Latvija saražotā produkcija nonāk 28 valstīs. Uzņēmums AW Latvija atrodas Smiltēnē, kas pierāda to, ka arī mazajās Latvijas pilsētās ir iespējams radīt idejas un uzņēmumus par kuriem sadzird visā plašajā pasaulē (*Reitingi.lv, 2020*).

Uzņēmējdarbības loma labklājības veicināšanā

Lai uzzinātu viedokli par uzņēmējdarbības uzsākšanu un tās lomu labklājības veicināšanā, darba autore aptaujāja 10 esošos uzņēmējus un 20 potenciālos uzņēmējus. Tika

izveidota aptaujas anketa un nosūtīta esošajiem un potenciāliem uzņēmējiem. Potenciālie un esošie uzņēmēji tika apzināti starp vidusskolas pēdējo klašu skolēniem un bezdarbniekiem Rēzeknē un Rēzeknes novadā. Pētījums tika veikts laika periodā no 2022.gada 11.novembra līdz 2022.gada 30.novembrim. Pēc aptaujas rezultātiem par esošajiem uzņēmējiem autore konstatēja, ka komercdarbības reģistrēšanas process nav sarežģīts, tā apgalvoja visi aptaujātie respondenti.

Uzsākot savu uzņēmējdarbību esošajiem uzņēmējiem grūtības sagādāja pārsvarā pamatkapitāla apjoms un finansējuma trūkums. Lielākā daļa no aptaujātajiem ir saņēmuši Eiropas Savienības un valsts atbalsta finansējumu savas darbības uzsākšanai vai attīstībai. Esošie uzņēmēji nav nožēlojuši, ka ir uzsākuši uzņēmējdarbību Latvijā. 90% respondenti nav nožēlojuši, ka uzsāka uzņēmējdarbību Latvijā. Lielākajai daļai respondentu (75%), kuri šobrīd vēl nav uzsākuši savu uzņēmējdarbību, ir tāda vēlme uzsākt savu biznesu. 90% no aptaujātajiem atzīst, ka biznesa plāns ir ļoti svarīgs, lai uzsāktu savu uzņēmējdarbību.

Tie respondenti, kuriem nav vēlmes uzsākt uzņēmējdarbību, uzskata, ka pašreizējās ekonomikas apstākļos nav garantēta peļņa un nodokļi ir pārāk augsti, kā arī valsts nenodrošina garantijas kredītu izsniegšanai. Potenciālie uzņēmēji uzskata, ka veiksmīgas uzņēmējdarbības uzsākšanai ir nepieciešamas nodokļu atlaides pirmajiem diviem gadiem un valsts garantijas kredītu izsniegšanai.

Secinājumi

1. Biznesa ideja un biznesa plāns ir uzņēmējdarbības uzsākšanas pamats. Izstrādājot labu biznesa plānu un piesaistot finansējumu, ir iespēja veiksmīgi uzsākt savu uzņēmējdarbību.
2. Daudzi sapņo par sava uzņēmuma nodibināšanu, bet tikai retais to realizē. Lai uzņēmējam pa pēdām ietu veiksmē, jau sākotnēji jāizvirza konkrēts mērķis, uz ko apzināti jātiecas.
3. No autores veiktā pētījuma var secināt, ka uzņēmēji nav nožēlojuši sava biznesa uzsākšanu Latvijā.
4. Lielākās problēmas uzņēmējiem sagādā šādi faktori: pamatkapitāla apjoms, kvalificēta darbspēka trūkums, finansējuma trūkums un nodokļu slogs.
5. Uzsākot savu uzņēmējdarbību tiek radītas jaunas darba vietas un maksāti nodokļi valstij, tādējādi paaugstinās visas valsts labklājības līmenis.
6. Uzņēmējam uzsākot uzņēmējdarbību ir jārēķinās ar lielu darba apjomu, ne tikai sākumā, bet katru dienu. Nevienam uzņēmējam nav kļuvis veiksmīgs, strādājot daudz tikai sākumā. Viss ieguldītais darbs atmaksāsies ilgtermiņā.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Komerclikums* (13.04.2000). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.08.2021. <https://likumi.lv/ta/id/5490-komerclikums>
2. Abizāre, V. (2004). *Ievads uzņēmējdarbībā*. RaKa.
3. Altum.lv (25.11.2022). *What we are*. <https://www.altum.lv/en/>
4. Braiena, L., & Hola, R. (2019). *Uzņēmējdarbība iesācējiem*. Zvaigzne ABC.
5. Firmas.lv (08.02.2022). *Tendences darba tirgū: Kā nodrošināt uzņēmuma izaugsmi 2022. gadā?* <https://www.firmas.lv/lv/blogs/raksts/blg62024788a9727>
6. Idejredaktors (2023). *Kas ir ideja?* <https://idejreaktors.wordpress.com/ieteikumi/cdscs/>
7. Innovation.lv (25.11.2022). *Biznesa inkubatori*. <http://innovation.lv/uznemejdarbiba/biznesa-inkubatori/>
8. Innovativelatvia.lv (2023). *Ideja*. <https://www.innovativelatvia.lv/uznemejdarbibas-uzsaksana/ideja/>
9. Latvija.lv (20.12.2022). *Uzņēmējdarbības uzsākšana*. https://latvija.lv/DzivesSituacijas/uznemejdarbiba/1_Uznemejdarbibas_uzsaksana#show3
10. Mazaisbizness.com (2010). *10 punktu mazā biznesa uzsākšanas rīcības plāns*. <https://mazaisbizness.blogspot.com/>
11. Oficiālās statistikas portāls. (2023). *Bezdarba līmenis*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/darbs/bezdarbs/4419-bezdarba-limenis>
12. Oļevskis, G. (2007). *Uzņēmējs un tirgus*. Jāņa Rozes apgāds.

13. Omvua.lv (2020). *Kā uzsākt savu biznesu?* http://www.omvua.lv/php/_ka_uzsakt.htm
14. Puiu, S., Bădîrcea, R.M., Manta, A.G., Doran, N.M., Meghisan-Toma, G.M., & Meghisan, F. (2022). A Multivariate Analysis of the Interest in Starting Family Businesses within a Developing Economy. *Behavioral Science*, 12(6), 181. <https://doi.org/10.3390/bs12060181>
15. Reitingi.lv (11.06.2020). *Latvijas uzņēmumi, kuri strādā starptautiskajā tirgū.* <https://www.reitingi.lv/lv/news/pasaule/136591-latvijas-uznemumi-kuri-strada-starptautiskaja-tirgu.html>
16. Saksonova, S. (2010). *Ievads komercdarbībā.* <https://profizgl.lu.lv/mod/book/view.php?id=19891&chapterid=4227>
17. Selfinace.lv (2020). *Biznesa Plāns - Kas tas ir un kā sagatavot biznesa plānu?* <https://sefinance.lv/lv/blog/biznesa-plans-kas-tas-ir-un-ka-sagatavot-biznesa-planu/>

ĀRSTNIECĪBAS AUGU IEGUVE UN AUDZĒŠANA LUDZAS NOVADA PIEMĀJAS SAIMNIECĪBĀ "DUNDURI" *EXTRACTION AND CULTIVATION OF MEDICINAL PLANTS IN THE HOMESTEAD FARM "DUNDURI" OF LUDZA MUNICIPALITY*

Alīta Dukule

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Mg.soc.sc.,
alita.dukule@malnavaskoledza.lv, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija

Abstract. *The aim of the work: to evaluate the development possibilities of the economic activity of the homestead farm "Dunduri" by collecting and cultivating medicinal plants.*

The work was developed the basis on European Union and Latvian regulatory documents and guidelines applicable to the collection and processing of medicinal plants, special literature and homestead data.

It is important to understand what steps to take, what problems to face and how will affect activities in the future in the field of harvesting medicinal plants.

The work examines the extraction of medicinal plants in Europe and Latvia, the guidelines for collecting and growing plants and the classification of medicinal plants, provides a description of the resources of the homestead farm "Dunduri", examines the growing and harvesting technologies of medicinal plants and their realization possibilities, analyses the farm economic activities and development opportunities.

Keywords: *expenses, financial indicators, harvesting technologies, medicinal plants, revenues.*

Ievads

Pārtikas un veterinārajā dienestā uz doto brīdi ir reģistrēti aptuveni 45 ārstniecisko augu audzētāji un vācēji, kuri realizē tos lielākā daudzumā. Konkurence ārstniecības augu audzētāju vidū Latvijā nav liela.

Latvijas ārstniecības augiem kopumā ir augsts potenciāls to audzēšanai, jo no tiem iegūst izejvielas gan farmācijai, gan kosmētikas ražošanai, gan pārtikai. Uz doto brīdi vairāk par 90 % ārstniecības augu tiek ievākti savvaļā (*Kulak, 2018*), bet to audzēšana saimniecībās dotu iespēju apmierināt pieaugošo tirgus pieprasījumu, neradot, apdraudējumu savvaļas augu populācijai.

Augi nerada nekādu piesārņojuma un saistās ar nelielu vides resursu patēriņu. Lai nekaitētu dabai un padarītu ārstniecības augu iegūšanas procesu efektīvu, ir vērts augus kultivēt. Augu piemērotību kultivēšanai nosaka to ķīmiskais sastāvs, kā augs pielāgojas audzēšanas apstākļiem, un komerciālais ieguvums.

Piemājas saimniecība "Dunduri" atrodas ekoloģiski tīrā apkārtnē. Pašlaik saimnieciskā darbība gandrīz nenotiek, saimniecības resursi netiek efektīvi izmantoti, tāpēc svarīgi izpētīt saimniecības iespējas iesaistīties ārstniecības augu ieguves un audzēšanas procesā.

Pētījuma objekts: piemājas saimniecības "Dunduri" saimnieciskās darbības attīstība. Pētījuma priekšmets: ārstniecības augu ieguve un audzēšana.

Pētījuma mērķis: izvērtēt piemājas saimniecības "Dunduri" saimnieciskās darbības attīstības iespējas vācot un kultivējot ārstniecības augus.

Darba uzdevumi:

1. Izpētīt ārstniecības augu ieguves un audzēšanas teorētiskos aspektus.
2. Sniegt piemājas saimniecības "Dunduri" darbības raksturojumu.
3. Novērtēt piemājas saimniecības "Dunduri" darbības rezultātus vācot ārstniecības augus savvaļā un tos kultivējot.

Pētījuma metodes: analītiskā, induktīvā, deduktīvā, salīdzinošā, individuālās pētīšanas (informācijas vākšanas, informācijas apstrādes un prognozēšanas) metodes.

Pētījuma periods: 2022.-2026.gads.

Tirdzniecība ar ārstniecības augiem pasaulē pieaug un, lai gan tie tiek uzskatīti par maznozīmīgiem kultūraugiem, salīdzinot ar galvenajām pārtikas kultūrām, to vērtība ir viena no augstākajām pasaulē tirgots augu sarakstā (*Mofokeng, 2022*). Ārstniecības augu audzēšana ir viena no iespējām Latvijas lauksaimniekiem, īpaši tiem, kuri saimnieko bioloģiski, jo lielākoties ārstniecības augi ir mazāk prasīgi, daudz ir daudzgadīgu augu. Latvijas klimats un augsnes ir piemērotas ārstniecības augu audzēšanai, un iegūtās drogas atbilst kvalitātes prasībām. Pēc Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centra datiem bruto segums 2022.gadā, audzējot rudzus intensīvi bija 484,14 EUR, bet piparmētrām otrajā audzēšanas gadā bruto segums ir 6 460 EUR (*Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centra, 2023*).

Uzsākot ārstniecības augu kultivēšanu, katrai augu sugai jāievēro piemērota tehnoloģija - sēt un stādīt Latvijas apstākļiem piemērotas šķirnes, saimniecībā jābūt atbilstoši materiāli tehniskajai bāzei, kas piemērota sējumu kopšanai, augu pēcapstrādei un uzglabāšanai.

Eiropas Savienībā (turpmāk – ES) 100 000 ha platībās tiek audzēti un ievākti ārstniecības augi un garšaugi, no kuriem 8 700 ha ir bioloģiskās platības. Bioloģiski audzēto platību skaits 2017. gadā pieauga par 34 %, pārsniedzot 84 500 ha. Saskaņā ar *Eurostat* aplēsēm tas 2018. gadā sasniedza 98 500 ha (+17 %). 2018. gadā 29 % platību atradās Polijā, 21 % Bulgārijā, 11 % Spānijā un 9 % Francijā. 2018. gadā 1/3 no Polijas apgabaliem bija pārejas periodā, tāpat 34 % Bulgārijā, 53 % Spānijā un 18 % Francijā. 2018. gadā 21,1 % Francijas aromātisko un ārstniecības augu platību audzēja bioloģiski, galvenās kultūras - lavanda un lavandīns (*Eurostat Statistics Explained, 2022*).

Lauku atbalsta dienesta informācija liecina, ka 2021. gadā lielākie ārstniecības augu audzētāji ir SIA “Field and Forest” Smiltēnē un SIA “Vidzemes mežsaimnieks”, kopā audzē ārstniecības augus 269,05 ha platībā. Šie uzņēmumi audzē un pārstrādā 7 ārstniecības augus – ārstniecības kumelīti, lavandu, arniku, ehināciju, krūzmētru, piparmētru un radiolu. SIA “Forte Invest” ārstniecības augu audzē 32,15 ha platībā, 30 ha platībā audzē Dobeles novada zemnieku saimniecība “Rūķīšu tēja”, 21,86 ha audzē Salacgrīvā Zemnieku saimniecība “Dunduri”, 14,18 ha ārstniecības augus audzē Krāslavas novada zemnieku saimniecība “Kurmīši”, pārējās ārstniecības augu platības ir 3 – 7 ha (*Pirktiņa, 2022*).

Augu vākšanai un audzēšanai jāizvēlas laukus, kuri sertificēti kā bioloģiski. Jāseko, lai lauki nav piesārņoti ar kanalizācijas ūdeņiem. Savvaļas augu ieguve pieļaujama vietās, ne tuvāk par 20 m no konvencionālās lauksaimniecības laukiem un lauku ceļiem un vismaz 200 m no automaģistrālēm. Ārstniecības augus nedrīkst vākt rūpniecisko objektu, kūtsmēsļu krātuvju, izgāztuvju u. tml. vietu tuvumā. Ievācot savvaļas augus, nedrīkst būt indīgo augu un nezāļu piejaukums. Darbarīkiem un aprīkojumam augu novākšanai jābūt tīriem, sevišķi tiem, kas nonāk tiešā saskarē ar augiem. Jāierobežo augu saskare ar augsni. Groziem, maisiem un kastēm augu novākšanai ir jābūt tīriem no iepriekšējām augu atliekām (*Higiēnas prasības augu izcelsmes produktu primārajai ražošanai un tiešajai piegādei galapatērētājam nelielā apjomā, 2010*).

Audzējot ārstniecības augus, sēklai un stādāmajam materiālam jābūt identificējamam un izsekojamam. Ārstniecības augu kultivēšanai jāizmanto tikai bioloģiski audzētas sertificētas sēklas, kas nav ģenētiski modificētas, nav slimību un piesārņojuma ar kaitēkļiem. Ieteicamas šķirnes, kuras noturīgas pret slimībām un kaitēkļiem. Augu barošanai izmanto vairākus paņēmienus - audzē tauriņziežus un zaļmēslojuma augus, iestrādā augu atliekas, lieto kompostētus kūtsmēslus. Augsni ārstniecības augu audzēšanai mēslo pirms to sēšanas / stādīšanas, vai pēc augu novākšanas. Mēslo ar kompostu, kūtsmēsliem, samalti dabīgiem iežiem, vircām. Organisko mēslojumu obligāti jākompostē. Nedrīkst pārmēslot, lai neveicinātu barības vielu izskalošanos no augsnes. Augu aizsardzībai izmanto augu maiņu, augsnes apstrādi, nātru vircu u. c. Augus regulāri jāravē, lai ierobežotu nezāles. Slimus augus iznīcina sadedzinot. Augu aizsardzības līdzekļus lieto saskaņā ar Eiropas Komisijas (turpmāk –

EK) regulu Nr. 2092/91 (*Par lauksaimniecības produktu bioloģisku ražošanu un norādēm par to uz lauksaimniecības produktiem un pārtikas produktiem, 1991*).

Saimniecības teritorijai jābūt labiekārtotai un uzskopītai. Gan telpai, gan aprīkojumam jāatbilst higiēnas prasībām. Telpas plānojumam un iekārtojumam jānodrošina aizsardzību pret kaitēkļiem un piesārņojumu. Plānojot strādāt ar ārstniecības augiem, jāseko, lai izmantojamās iekārtas un aprīkojums ir labā tehniskā stāvoklī, telpas viegli tīrāmas. Visām virsmām, kas nonāk saskarē ar augiem, jāatbilst higiēnas prasībām, grīdas gludas, viegli mazgājamas. Sienas un griesti ar gludu, viegli tīrāmu virsmu, durvis koka vai cita viegli tīrāma materiāla. Telpās, kurās notiek darbības ar augiem, aizliegts ēst, smēķēt un veikt citas darbības, kas var piesārņot drošas. Telpās nedrīkst nonākt kukaiņi, putni, putekļi (*Par pārtikas produktu higiēnu, 2004*). Salīdzinot normatīvo aktu prasības, var izdarīt secinājumu, ka, gan ārstniecības augu vākšana, gan audzēšana ir augu izcelsmes produktu primārās ražošanas jomas. Eiropas Komisijas Regulas (EK) Nr.852/2004 par pārtikas produktu higiēnu 2. pantā definēts, ka “pārstrāde ir jebkura darbība, tostarp karsēšana, kūpināšana, konservēšana, nogatavināšana, žāvēšana, marinēšana, ekstrakcija, ekstrūzija vai vairāki šie procesi kopā, kas sākotnējo produktu būtiski izmaina” (*Par pārtikas produktu higiēnu, 2004*). No tā izriet, ka ārstniecības augu žāvēšana ir produkta pārstrādes darbība. Uz primāro ražošanu un pārstrādi attiecas atšķirīgs normatīvais regulējums.

Piemājas saimniecība “Dunduri” atrodas Ludzas novada, Zvirgzdenes pagasta, Diunokļu sādžā. Saimniecība atrodas 3 km attālumā no Zvirgzdenes pagasta centra, 1,5 km attālumā no Ludzas pilsētas un 30 km attālumā no Rēzeknes pilsētas. Piemājas saimniecība reģistrēta 1997. gada 13. martā. Vēsturiski saimniecība nodarbojās ar piena lopu audzēšanu, vēlāk ar truškopību. Piemājas saimniecības kopējā zemes platība ir 7,8 ha. Lauksaimniecībā izmantojamā zeme ir 5,3 ha, kas sastāda 67,9 % no kopējās zemes struktūras, no kuriem pļavas ir 3,4 ha jeb 43,6 %, ganības 0,93 ha jeb 11,9 %, aramzeme ir tikai 0,4 ha jeb 5,1 %. Augļu dārza platība ir 0,57 ha jeb 7,3 %.

Uz saimniecības zemes ir dzīvojamā māja un 6 saimniecības ēkas – siena šķūnis, klēts, 2 kūti, pirts un pagrabs. Saimniecības ēkas ir labā stāvoklī, nepieciešami nelieli remontdarbi. Saimniecībā nav savas tehnikas. Pašlaik saimniecībā nenotiek nekāda saimnieciskā darbība, resursi netiek efektīvi izmantoti, tādēļ darba turpinājumā plānots apskatīt iespēju attīstīt ārstniecisko augu ražošanu.

Saimniecības mērķi:

- Gada laikā izremontēt un labiekārtot augu žāvēšanas nojumus, iegādāties nepieciešamo inventāru. Iegādāties tehniku – ritenkapli, vagotāju, dārzenu sējmašīnu, tas sekmētu darbu.
- Uzsākt ārstniecības augu vākšanu un audzēšanu, pārstrādi un realizāciju.
- Ilgtermiņa mērķis ir palielināt ražošanas apjomus, iegādāties mazu traktoru un izveidot konkurētspējīgu saimniecību.

Piemājas saimniecības “Dunduri” atrašanās vieta ir tālu no ražojošām saimniecībām un autoceļiem, kas ir ļoti piemēroti apstākļi ārstniecības augu ieguvei un audzēšanai. Pļavās un ganībās ir liela bioloģiskā daudzveidība. Sākotnēji ārstniecības augus var vākt savvaļā, neuzsākot augu kultivēšanu. Ēku nodrošinājums ir pietiekams, lai ierīkotu augu žāvētavu un augu apstrādes telpu, protams telpām ir nepieciešams kosmētiskais remonts. Saimniecībā ir augļu dārzs, tas nākotnē ļaus dažādot sortimentu, veidojot tēju maisījumus ar žāvētu augļu un ogu piedevām.

Pie vājām pusēm piemājas saimniecībai “Dunduri” var pieskaitīt faktu, ka saimniecībai nav savas traktortehnikas, ēkām nepieciešams remonts. Darbs jāiegulda arī augļu dārza sakopšanā, jāsakārto piebraucamais ceļš.

Darbojoties un attīstoties iespējama papildus zemes noma vai iegāde no kaimiņiem, jo pašlaik blakus tūrumos lauksaimnieciskā darbība nenotiek. Paplašinoties būs nepieciešama

mazā traktora iegāde, lai mazinātu atkarību no ārpakalpojumiem un maksimāli mehanizētu darbu. Ārstniecības augu audzētājiem pieejams arī ES atbalsts. Audzējot augus lielās platībās jāslēdz sadarbības līgumi ar farmācijas uzņēmumiem, lai vienkāršotu un paātrinātu noietu. Daudzi ārstniecības augi ir arī nektāraugi, tāpēc jāplāno un saimniecībā jāattīsta arī biškopība.

Darbības uzsākšanai saimniecībā sākotnēji ir jāveic kosmētiskais remonts ēkās, kur notiks augu apstrāde un žāvēšana, jāiegādājas inventārs un aprīkojums (sk. 1.tabulu).

1.tabula

Piemājas saimniecības “Dunduri” darbības uzsākšanai 2023.gadā nepieciešamās iekārtas un inventārs

Inventārs/iekārta	Daudzums	Cena, EUR	Izmaksas, EUR
Riteņkaplis	1	84,00	84,00
Vagotājs	1	340,00	340,00
Kaplis	3	25,00	75,00
Dārzeņu sējmašīna	1	600,99	600,00
Sieti žāvēšanai	50	10,00	500,00
Kastes	10	15,00	150,00
Sastatnes	5	25,00	125,00
Galdi smalcināšanai, fasēšanai	2	150,00	300,00
Remonta izmaksas	x	x	10000,00
Svari	1	150,00	150,00
Smalcināšanas inventārs	x	x	100,00
Kopā	x	x	12424,00

Augu sēšanai un kopšanai ir jāiegādājas dārzeņu sējmašīna, vagotājs, riteņkaplis. Augu novākšanai nepieciešamas kastes, kaltēšanai sašķiroto un sagatavoto augu izvietojumam ir nepieciešami sieti un sastatnes. Telpā ir nepieciešami galdi augu šķirošanai, sagatavošanai un pēc tam izžāvēto drogu fasēšanai. Šim nolūkam jāiegādājas galdi piemēroti darbam ar pārtikas produktiem, svāri un augu smalcināšanai instrumenti. Plānotā aprīkojuma iegādei un telpu remontam nepieciešami 12 424,00 EUR.

Ārstniecības augu audzēšanas tehnoloģiskie procesi ir sekojoši.

Augsnes pamatapstrāde nodrošina vēlamo augsnes struktūru, iznīcina nezāles, saglabā mitrumu, izmaina lauku virsmas formu.

Tehnoloģiskās operācijas ir saistītas ar sēju, stādīšanu, mēslošanu sējas vai stādīšanas laikā, tās nodrošina sēklas, dēstu un mēslojuma izvietojumu noteiktā dziļumā.

Kultūraugu kopšanas pasākumi rada labvēlīgus apstākļus augšanai, attīstībai un maksimālās ražas ieguvei. Augu aizsardzības pasākumi ir pret slimībām, kaitēkļiem un nezālēm. Svarīga ir papildmēslojuma un apūdeņošanas vai nosusināšanas nodrošināšana.

Operācijas, kas saistītas ar augu pilnīgu vai to atsevišķu daļu novākšanu, sekojošu iegūtās masas papildus apstrādi, žāvēšanu, šķirošanu, transportēšanu un uzglabāšanu.

Augu vākšana notiks jau pirmajā darbības gadā, augu kultivēšanu saimniecībā plānots sākt ar otro darbības gadu, plānots audzēt kumelītes un piparmētras, sākotnēji kopā 1 ha platībā. Lai nodrošinātu izaudzēto piparmētru un kumelīšu realizāciju, plānots slēgt sadarbības līgumu ar Rīgas farmaceitisko fabriku.

Papildus kultivētajiem augiem saimniecībā plānots vākt ārstniecības augus arī savvaļā. Tiks vākti parastais pelašķis, divšķautņu asinszāle, māršils, rasaskrēsliņi, vīgrieze, meža zemene, tīruma kosa, gaiļbikši, mālļēpe, ceļmallapas, liepziedi u. c. Savvaļā augi tiks ievākti salīdzinoši nelielos daudzumos, žāvēti, fasēti un realizēti kā tēja, gan viens augs, gan augu maisījumos. Plānots vākt augus tik daudz, lai galarezultātā kopā iegūtu 30 kg drogas. Gatavās tējas realizēt iespējams “zaļajos” veikalos, tirdziņos un ar interneta starpniecību.

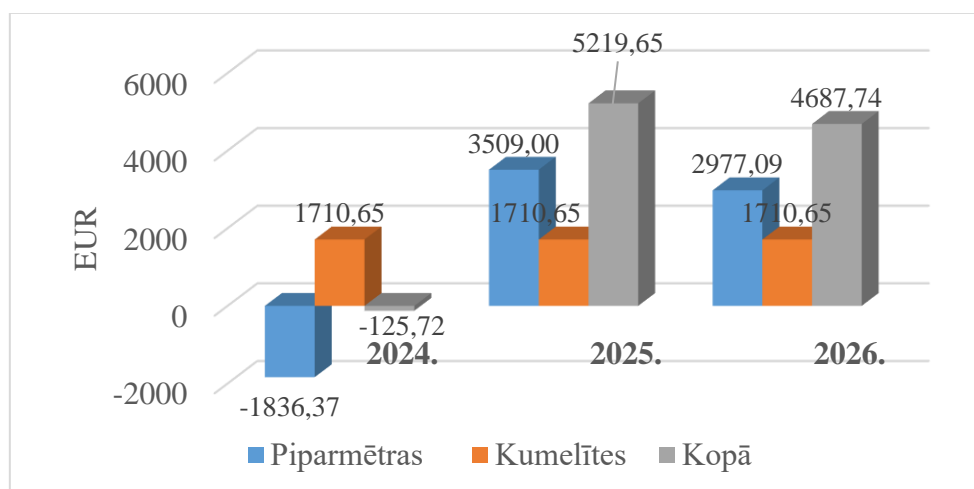
Bruto segumi ir noderīgi plānojot produkcijas audzēšanu. Bruto segumu iegūst, kad no bruto produkcijas novērtējuma tiek atskaitītas mainīgās izmaksas. Bruto seguma aprēķini tiek veikti bez pievienotās vērtības nodokļa.

Realizējot kumelišu drogas farmācijas uzņēmumam, ieņēmumi sastāda 8000,00 EUR. Izejvielu izmaksas (sēkla, kūtsmēsli un papīra maisi) sastāda 495,00 EUR. Lielāko izmaksu daļu (4083,70 EUR) veido mašīnu un roku darba operācijas. Saimniecībai savas tehnikas nav, tāpēc tehnikas pakalpojumi tiks ņemti kā ārpalpojums. Lielākais izmaksu īpatsvars ir ziedu vākšanas un kaltēšanas izmaksas. Bruto segums 1 ir 7505,00 EUR, bruto segums 2 sastāda 3421,30 EUR. Saimniecība plāno darboties kā bioloģiskā saimniecība, līdz ar to atbalstā varēs saņemt vienoto platību maksājumu, zaļināšanas maksājumu un bioloģiskās lauksaimniecības atbalsta maksājumu, un bruto segums 3 veidojas 3970,15 EUR. Plānots, ka saimniecība sēs kumelītes 0,5 ha apmērā, tātad bruto segums saimniecībai audzējot kumelītes ir 1710,65 EUR.

Otrs ārstniecības augs, ko plāno audzēt saimniecībā ir piparmētra. Piparmētra ir daudzgadīgs augs, vienā vietā audzējama 3 gadus, tādēļ arī bruto seguma aprēķini veikti 3 gadiem. Veicot bruto seguma aprēķinus piparmētrai audzējot bioloģiski, pirmajā gadā bruto seguma ir negatīvs. Piparmētru drogu realizējot farmācijas uzņēmumam ieņēmumi ir 8000,00 EUR. Vislielākās izmaksas saistās ar stādu iegādi – 5000,00 EUR, stādīšanas darbiem – 1350,00 EUR, ravēšanu – 1350,00 EUR un kaltēšanu – 2000,00 EUR. Tehnikas pakalpojumi būs ārpalpojums. Bruto segums 1 ir 2901,00 EUR, bruto segums 2 jau ir negatīvs - 3385,22 EUR. Pēc atbalsta maksājumu saņemšanas bruto segums 3 nedaudz uzlabojas, bet vēl arvien ir negatīvs - 2836,37 EUR. Piparmētras tiks audzētas 0,5 ha apmērā, tātad bruto segums pirmajā gadā saimniecībai ir -1836,37 EUR.

Otrajā piparmētru audzēšanas gadā iegūto augu masa ir lielāka, līdz ar to ieņēmumi sasniedz 12000,00 EUR. Mainīgās izmaksas kopā sastāda 5530,84 EUR. Bruto segums 1 ir 11910,00 EUR, bruto segums 2 sastāda 6469,16 EUR un bruto segums 3 ir 7018,01 EUR. No 0,5 ha piparmētru otrajā augšanas gadā bruto segums būs 3509.00 EUR.

Trešajā gadā piparmētru ražība atkal samazinās, šis ir pēdējais audzēšanas gads, ieņēmumi no drogas realizācijas ir 8000,00 EUR. Realizēt šajā gadā var arī augu sakneņus, līdz ar to kopējie ieņēmumi sasniedz 10500,00 EUR. Mainīgās izmaksas trešajā gadā sasniedz 5583,52 EUR. Bruto segums 1 ir 10440,00 EUR, bruto segums 2 sastāda 5405,33 EUR un bruto segums 3 ir 5954,18 EUR. No 0,5 ha piparmētru stādījuma trešajā augšanas gadā bruto segums 3 būs 2977,09 EUR.

1.attēls. Piemājas saimniecības “Dunduri” kultivēto ārstniecības augu plānotie bruto segumi 2024. - 2026. gados, EUR

Saimniecība pirmajos gados plāno kultivēt piparmētras un kumelītes, katru kultūru 0,5 ha platībā, vēlāk pakāpeniski palielinot platības. Plānotais bruto segums 3 no kultivētajām platībām vislielākais ir otrajā gadā (sk. 1.attēlu), jo tieši tad ir visaugstākā ražība piparmētrām.

Par pamatu ņemot sastādīto bruto segumu tika veikti izmaksu aprēķini saimniecībā.

2.tabula

Piemājas saimniecības “Dunduri” mainīgās izmaksas 2022.-2026.gados, EUR

Nr.p.k.	Nosaukums	2023.	2024.	2025.	2026.
1.	Sēkla/stādi	100	2680	180	180
2.	Mēslojums	0	39	18	18
3.	Produkcijas iegūšanas izmaksas	270	5184	4762	4833
4.	Degviela	300	300	300	300
	KOPĀ	670	8203	5260	5331

Analizējot 2.tabulā sniegto informāciju, var secināt, ka lielākie izdevumi saimniecībā saistīsies ar sēklas un stādāmā materiāla iegādi un ar ražošanas izmaksām.

3.tabula

Piemājas saimniecības “Dunduri” pastāvīgās izmaksas 2023.gadā, EUR

Nr.p.k.	Nosaukums	2023.gads
1.	Mārketinga izmaksas	200,00
2.	Remonta izmaksas	10000,00
3.	Iekārtas	1324,00
4.	Inventārs	1100,00
	KOPĀ	12424,00

Plānotās pastāvīgās izmaksas 2023.gadā: mājas lapas uzturēšanas izmaksas, reklāmas izmaksas, žāvēšanas novietnes remonta izmaksas, ierīces un inventārs. Plānots saimniecībā strādāt tikai pašiem, nealgojot darbiniekus.

Kā iepriekš jau minēts, saimniecība pirmajā darbības gadā iekārto žāvēšanas nojumus un telpas augu apstrādei, augus vāc savvaļā un sagatavo lauku nākamā gada sēšanai (iesēts priekšaugi). Turpinājumā autore veica saimniecības peļņas vai zaudējuma aprēķinu (sk. 4.tabulu).

4.tabula

Piemājas saimniecības “Dunduri” peļņas vai zaudējumu prognozes aprēķins 2023. - 2026.gadam, EUR

Nosaukums	2023.	2024.	2025.	2026.
Neto apgrozījums	2100	10100	10000	11350
Pārdotās produkcijas ražošanas izmaksas	670	8203	5260	5331
Bruto peļņa vai zaudējumi	1430	1897	4260	8069
Administrācijas izmaksas	150	150	150	150
Citi saimnieciskās darbības ieņēmumi	96	548	548	548
Pārējās saimnieciskās darbības izmaksas	300	400	400	450
Pārskata gada peļņa vai zaudējumi	1076	1895	4262	8965

Saimniecībā katru gadu tiks ievākti ārstniecības augi savvaļā - aptuveni 30 kg drogu.

Drogām cena ir atšķirīga, bet aprēķinu veikšanai tika pieņemts, ka 100 g drogas vidējā cena ir 7,00 EUR. No 4. tabulas datiem var secināt, ka audzējot ārstniecības augus un nepalielinot kultivējamā auga platības, nākotnes peļņa var sasniegt 8965 EUR.

Saimniecībai jāsāk darboties ārstniecības augu vākšanas un ieguves jomā, pakāpeniski jāattīstās, ik pēc 2-3 gadiem jāpaplašina kultivēto augu stādījumus vismaz par 0.5 ha. Tāpat ir jāpaplašina audzēto augu sortiments. Uzsākot darboties šajā jomā, slēdzot līgumus ar farmācijas un kosmētikas uzņēmumiem, sadarbība veidojas ciešāka un uzņēmumi sāk pasūtīt noteiktus augus, kurus vēlētos iepirkt. Blakus saimniecībai ir lauksaimniecības zeme, kas gandrīz netiek apsaimniekota, līdz ar to nākotnē ir iespēja paplašināties nomājot zemi vai pat nopirkt to.

Ārstniecības augi lielākoties ir arī nektāraugi, tādēļ lietderīgi tuvāko gadu laikā iegādāties bites un sākt nodarboties ar biškopību. Saimniecībai pieder arī liels, vecs, bet nekopts augļu dārzs. Palielinot saimniecības attīstības potenciālu, augļu dārzs jāsakopj, tas dos iespēju dažādot tēju sortimentu pievienojot tām žāvētus augļus un ogas.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Piemājas saimniecībai "Dunduri" ir pietiekami resursu, lai uzsāktu ārstniecības augu ieguvī un audzēšanu. Ēku nodrošinājums ir pietiekams, lai ierīkotu augu žāvētavu un augu apstrādes telpu, telpām ir nepieciešams kosmētiskais remonts. Izmaksas materiālās bāzes nodrošināšanai sastāda 12424,00 EUR, mainīgās izmaksas pirmajā darbības gadā plānotas 670,00 EUR.
2. Piemājas saimniecībai "Dunduri" ir izdevīga atrašanās vieta, tālu no ražojošām saimniecībām un autoceliem, kas ir ļoti piemēroti apstākļi ārstniecības augu ieguvei un audzēšanai, ir pietiekoša zemes platība. Pļāvās un ganībās ir liela bioloģiskā daudzveidība, sākotnēji ārstniecības augus var vākt savvaļā, neuzsākot augu kultivēšanu.
3. Saimniecībā katru gadu tiks ievākti ārstniecības augi savvaļā, aptuveni 30 kg drogu. Ieņēmumi 2100,00 EUR. Audzējot ārstniecības augus un nepalielinot kultivējamā auga platības, nākotnes peļņa var sasniegt 8965 EUR.
4. Saimniecībai pakāpeniski jāattīstās, ik pēc 2 - 3 gadiem paplašinot kultivēto augu stādījumus vismaz par 0,5 ha un jāpaplašina audzēto augu sortiments. Slēdzot līgumus ar farmācijas un kosmētikas uzņēmumiem, sadarbība veidojas ciešāka, uzņēmumi sāk pasūtīt noteiktus augus, kurus vēlētos iepirkt. Blakus saimniecībai ir lauksaimniecības zeme, kas gandrīz netiek apsaimniekota, līdz ar to nākotnē ir iespēja paplašināties nomājot zemi.

Priekšlikumi:

1. Lai nodrošinātu izaudzēto augu realizāciju, īpašniekiem jāslēdz sadarbības līgums ar Rīgas farmaceitisko fabriku un jāmeklē noiets pie kosmētikas un pārtikas preču ražotājiem, kas savas produkcijas ražošanas procesā kā izejvielas izmanto ārstnieciskos augus.
2. Ārstniecības augi lielākoties ir arī nektāraugi, tādēļ tuvāko gadu laikā saimniecībā lietderīgi sākt nodarboties ar biškopību.
3. Palielinot saimniecības attīstības potenciālu, īpašniekiem jāsakopj vecais augļu dārzs. Tas dos iespēju dažādot tēju sortimentu pievienojot tām žāvētus augļus un ogas.
4. Paplašinoties saimniecības darbībai, īpašniekiem jāiegādājas sava tehnika, konkrēti neliels traktors un agregāti augsnes apstrādei, lai mazinātu atkarību no traktortehnikas pakalpojumu sniedzējiem.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Higiēnas prasības augu izcelsmes produktu primārajai ražošanai un tiešajai piegādei galapatērētājam nelielā apjomā* (01.06.2010). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi 499. <https://likumi.lv/ta/id/211518-higienas-prasibas-augu-izcelsmes-produktu-primarajai-razosana-un-tiesajai-piegadei-galapateretajam-neliela-apjoma>

2. *Par lauksaimniecības produktu bioloģisku ražošanu un norādēm par to uz lauksaimniecības produktiem un pārtikas produktiem.* (24.06.1991). Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EEK) Nr. 2092/91. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/1991/2092/oj/?locale=LV>
3. *Par pārtikas produktu higiēnu.* (29.04.2004). Eiropas Parlamenta un Padomes Regula (EEK) Nr. 852/2004. <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2004/852/oj/?locale=LV>
4. Eurostat Statistics Explained (2022). *Agriculture Statistics at Regional Level.* https://ec.europa.eu/eurostat/statisticsexplained/index.php?title=Agriculture_statistics_at_regional_level
5. Kulak, M. (2018). Bibliometric Analysis of Studies in Medicinal and Aromatic Plants for Rural Development. *17th International Scientific Conference Engineering for Rural Development*, 1253-1259. DOI:10.22616/ERDev2018.17.N495
6. Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs. (2023). *Provizoriskie lauksaimniecības bruto segumu aprēķini par 2022.gadu.* <http://new.llkc.lv/lv/nozares/ekonomika/provizoriskie-lauksaimniecibas-bruto-segumu-aprekini-par-2022-gadu>
7. Mofokeng, M.M., Du Plooy, C.P., Araya, H.T., Amoo, S.O., Mokgehle, S.N., Pofu, K.M., & Mashela, P.W. (2022). Medicinal Plant Cultivation for Sustainable Use and Commercialisation of High-Value Crops. *South African Journal of Science*, 118(7-8).<http://dx.doi.org/10.17159/sajs.2022/12190>
8. Pirktiņa, A. (20.06.2022). Vērojams pieprasījuma bums pēc ārstniecības augiem. *Latvijas Avīze.*

AUTOSKOLU NOZĪME LATVIJAS EKONOMIKĀ UN TO FINANSĒŠANAS IESPĒJAS *THE IMPORTANCE OF DRIVING SCHOOLS IN THE LATVIAN ECONOMY AND THEIR FINANCING POSSIBILITIES*

Justīne Gabrāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jg18055@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.oec. Anīta Puzule

Abstract. *The demand for training for various categories of vehicles has been constant over several years. However, there is still a need for more professionals in the labor market for cargo and passenger carriers. Therefore, to ensure qualified employees in the transport sector, the availability of driving schools in all regions of Latvia, high-quality training, and adequate service prices, which would correspond to the capabilities of different households, are essential. Small and new driving schools, to win the market segment by competing with the leading driving schools in Latvia, must think about the quality of the offered services, compliance with customer requirements, and plan financing options - own or borrowed capital. The novelty of the research: the author investigated the importance of driving schools in the economy and their financing possibilities using European Social Fund projects.*

Keywords: *driving school, European Social Fund projects, financing, transport.*

Ievads

Izvērtējot darba tirgu, ir saprotams, ka liels pieprasījums ir pēc autovadītājiem kravas un pasažieru pārvadājumos. Lai strādātu šajā profesijā tiek prasīta atbilstoša vadītāja kvalifikācija ar apliecinājumu viņu profesionālajai darbībai. Pēc Latvijas Republikas likumdošanas autovadītāja apliecību un tiesības vadīt attiecīgos transportlīdzekļus iespējams iegūt nokārtojot Ceļu satiksmes drošības direkcijā (turpmāk – CSDD) eksāmenu, bet pirms tam obligāti pabeidzot apmācības autoskolā. Autoskolas sagatavo jaunus autovadītājus drošai braukšanai ceļu satiksmē un eksāmenu kārtošana CSDD, kā arī iespēju sagatavot kursantus kvalifikācijas paaugstināšanai uz citām transportlīdzekļa vadītāja kategorijām. Tāpēc, lai nodrošinātu kvalificētus darbiniekus transporta nozarē, svarīgi ir autoskolu pieejamība visos Latvijas reģionos, kvalitatīva apmācība un adekvātas pakalpojuma cenas, kas būtu atbilstošas dažādu māsaimniecību iespējām.

Atšķirībā no CSDD, kas ir valsts akciju sabiedrība, autoskolas ir privātie uzņēmumi, kuri paši nosaka savas pakalpojuma cenas, bet apmācības veic atbilstoši Latvijas Republikas normatīvajiem aktiem. Pārsvarā autoskolas konkurē savas darbības reģiona apvidū, bet ieviešot tālmācības, autoskolu savstarpējā konkurence no reģionālā ir pāraugusi valsts mērogā. Mazām un jaunām autoskolām, lai izcīnītu tirgus segmentu konkurējot ar vadošākajām autoskolām Latvijā, jāpārdomā piedāvāto pakalpojumu kvalitāte, atbilstība klientu prasībām un jāplāno finansēšanas iespējas – pašu vai aizņemtais kapitāls.

Pētījuma mērķis ir izpētīt autoskolu nozīmi Latvijas ekonomikā un to finansēšanas iespējas.

Darba uzdevumi:

1. Izpētīt autoskolu nozīmi valsts ekonomikā.
2. Izpētīt autoskolām pieejamās ārējās finansēšanas iespējas.
3. Izstrādāt secinājumus un autoskolu darbības un finansēšanas iespēju pilnveidošanai.

Pētījuma periods: 2011. – 2022. gads.

Pētījuma izstrādē ir izmantota sintēzes metode, salīdzināšanas metode, aprakstošā jeb monogrāfiskā metode, loģiski - konstruktīvā metode, dokumentu analīzes metode, statistiskā grupēšana, prognozēšanas metode, korelācijas metode.

Pasaules nākotnes vīzijas ir autonomie transportlīdzekļi pilsētu ielās, ar ko sāksies lielas pārmaiņas transporta nozarē. Tiek uzskatīts, ka autonomie transportlīdzekļi ir daudz drošāki ceļu satiksmē, salīdzinot ar pašlaik aprītē esošajiem transportiem (*Shatu & Kamruzzaman, 2022*). Kā minēts Šatu un Kamruzzamana rakstā, tad jau 2045. gadā autonomie transportlīdzekļi aizstās pusi no līdz šim esošajiem braucieniem uz kopējiem ceļiem (*Shatu & Kamruzzaman, 2022*). Šādas prognozes nav labvēlīgas autoskolām, jo samazinoties pieprasījumam pēc privātajiem transportlīdzekļiem un pēc mūsdienu sabiedriskajiem reisiem, samazināsies arī pieprasījums pēc jaunām autovadītāju apliecībām, līdz ar to arī autoskolu pakalpojumi kā tādi nebūs nepieciešami. Jau šobrīd vairākās valstīs teorētisko daļu iespējams apgūt pašmācības ceļā, bet nepieciešama tikai praktiskā apmācība, kaut gan valsts pārbaudījums ietver arī teorētisko zināšanu pārbaudi, piemēram, Lielbritānijā (*GOV.UK, 2023*).

Arī Latvijā, ejot līdzī laikum un COVID-19 epidēmijas ietekmē, 2020. gada 2. septembrī veikti grozījumi Ministru kabineta 2010. gada 13. aprīļa noteikumos Nr. 358 "Noteikumi par transportlīdzekļu vadītāju apmācību un transportlīdzekļu vadītāju apmācības programmām", kas paredz, ka ceļu satiksmes noteikumus drīkst apgūt izmantojot informācijas un komunikācijas tehnoloģiju rīkus attālinātajā apmācību platformā, kas saskaņota ar Ceļu satiksmes drošības direkciju (*Noteikumi par transportlīdzekļu vadītāju apmācību un transportlīdzekļu vadītāju apmācības programmām, 2010*). Šie noteikumi paredz, ka persona, kas vēlas iegūt teorētiskās zināšanas, tik un tā ir piesaistīta kādai no Latvijā reģistrētajām autoskolām, jo attālinātā apmācība ir pieļaujama tikai daļēji, 3 nodarbības tik un tā nākas apmeklēt klātienē jau sākumā izvēlētajā autoskolā. Kā arī tiek veikts stingrs kontroles mehānisms par apmācību noriti gan no CSDD puses, gan autoskolas. Tā kā citviet pasaulē nav obligātas teorētiskās apmācības autoskolā, tad tikai paliek laika jautājums kā nākotnē varēs iegūt vadītāja apliecību, ja tādas vispār būs aktuālas.

Eiropas Savienības (turpmāk – ES) dalībvalstīs nav vienotu noteikumu par transportlīdzekļu vadītāju apmācību, kas sevī ietver braukšanas instruktorus un autoskolas darbību. Bet pastāv obligāta ES prasība, ka jānokārto gan praktiskais pārbaudījums, gan teorijas eksāmens. (*Your Europe, 2022*). Tas ir tikai loģiski, ka visās dalībvalstīs būs pieprasījums pēc braukšanas instruktoriem. Latvijā stingri reglamentēts kādā veidā jāveic apmācība topošajiem autovadītājiem un autoskolas darbība tiek stingri kontrolēta. Lai varētu vadīt noteiktas kategorijas transportlīdzekļus, personai jāiegūst atbilstošas kategorijas autovadītāja apliecība. Latvijas teritorijā vadītāja apliecību izsniedz Valsts akciju sabiedrība "Ceļu satiksmes drošības direkcija" un izsniegšanas kārtību nosaka Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 103. "Transportlīdzekļu vadītāja tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas, atjaunošanas un iznīcināšanas kārtība" (*Transportlīdzekļu vadītāja tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas, atjaunošanas un iznīcināšanas kārtība, 2010*). Pirms tam obligāti jāapgūst teorētiskās un praktiskās prasmes Latvijas Republikā reģistrētā autoskolā, kuras darbību reglamentē Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 358. "Noteikumi par transportlīdzekļu vadītāju apmācību un transportlīdzekļu vadītāju apmācības programmām" (*Noteikumi par transportlīdzekļu vadītāju apmācību un transportlīdzekļu vadītāju apmācības programmām, 2010*). Abi šie noteikumi ir izdoti saskaņā ar 1997. gada 1. oktobra Latvijas Republikas likumu "Ceļu satiksmes likums", kur 22. panta 5. daļā noteikts, ka: "Mācību braucieni atļauti personām, kurām ir ceļu satiksmes noteikumu pamatzināšanas" (*Ceļu satiksmes likums, 1997*). Tai pat laikā likums neaizliedz individuālās apmācības uz B kategoriju, ja blakus sēdētājam ir vismaz 3 gadu stāžs. Autore saskata pretrunas šajā likuma interpretācijā, jo 3 gadu stāžs var būt nosacīti, tas ir laika periods cik ilgi personas valdījumā ir vadītāja apliecība, bet nekādi ne kompetences. Kā arī nav skaidrs, ko nozīmē ceļu satiksmes noteikumu pamatzināšanas, ja apmācāmais nav reģistrējies autoskolā.

Autore iesaka valdībai izstrādāt likuma grozījumus, kas ļautu kontrolēt jauno autovadītāju braukšanas stilu līdz 3 gadu stāžam. Līdzīgi kā citās valstīs, apdrošināšanas kompānijas automašīnā uzstāda speciālās ierīces, kas ļauj sekot līdz nobrauktajam attālumam, ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem un pārliecinoties, ka vadītājam ir pietiekoša braukšanas pieredze un drošs braukšanas stils, tas varētu mācīt citus.

Kamēr pasauli pilnībā nav pārņēmis mākslīgais intelekts, cilvēki paliek pie saviem paradumiem un vēlmes būt neatkarīgiem, mobiliem un neparedzamiem. Skota un Tullohs veica pētījumu par cilvēku mobilitāti dažādās vecuma grupās un viņu nodomiem atteikties no personīgā transportlīdzekļa vadīšanas, izmantojot citus alternatīvus variantus. Pētījumā atklāj, ka ir divi galvenie iemesli, kāpēc cilvēki izvēlas paši braukt ar automašīnu:

- praktiskā nepieciešamība - darbs, iepirkšanās;
- dzīves kvalitātes uzlabošana - ģimenes locekļi un draugi, veselības aprūpe, sports (*Skota & Tulloch, 2021*).

Pētījuma rezultāti parāda, ka pārsvarā vecāka gada gājuma cilvēki ir aizdomājušies, ka viņiem kādreiz vajadzētu atteikties no transportlīdzekļa vadīšanas, bet tas radītu praktiskas problēmas un jāreķinās ar lielām pārmaiņām dzīvē. Šīs vajadzības būtu jāņem vērā transporta infrastruktūrā un plānošanā. Iepriekšējie pētījumi ir dokumentējuši, ka sabiedriskais transports ir mazāk pieejams, jo palielinās attālumi no centrālajiem biznesa rajoniem un ka tie, kas dzīvo ierobežotas pieejamības apgabalos, var saskarties ar lielāku sociālo atstumtību (*Skota & Tulloch, 2021*). Šajā pētījumā piedalījās dažādu valstu iedzīvotāji, bet autore uzskata, ka arī Latvijā veicot teritoriālās reformas, lauku reģioni tiek atstumti un nav pieejami tuvākajā apkaimē sociālie pakalpojumi, bet nokļūšana līdz tiem apgrūtina sabiedriskā transporta trūkums vai nepiemēroti reisi. Tieši tāpēc pieprasījums pēc individuālā transportlīdzekļa pieaug.

Hērhers un Tiračini uzskata savādāk un savā darbā raksta, ka maz ticams, ka mobilitāte tuvākajā nākotnē kļūs pilnīgi privāta, jo vienkārši ir neizbēgami satiksmes sastrēgumi un grūtības uzglabāt atsevišķus transportlīdzekļus, kad tie netiek izmantoti. Citiem vārdiem sakot, lai gan tehnoloģiju attīstība var pārveidot sabiedriskā transporta izskatu, galvenais izaicinājums koordinēt individuālos ceļotājus, kuri izmanto lielas ietilpības transportlīdzekļus, saglabāsies. Sabiedriskā transporta ekonomikas mērķis ir padarīt šo koordināciju efektīvāku, nodrošinot optimālu resursu sadali, lai atraisītu visus masu mobilitātes sociālos ieguvumus (*Hörcher & Tirachini, 2021*). Vienalga vai tas ir privātais auto vai autobuss, tas mūsu laikos nevar pārvietoties bez šofera, tāpēc vēl joprojām būs pieprasījums pēc apmācībām uz noteiktām kategorijām.

Lai pierādītu, ka pieprasījums pēc apmācībām laikam ejot tikai pieaug, autore apkopoja datus par jauniegūtajām autovadītāja apliecību kategorijām un veica aprēķinus par absolūtajām izmaiņām pēc šādas formulas (*Klodāne, 2020*):

$$\Delta x = y_i - y_0, \quad (1)$$

kur Δx – absolūtās izmaiņas pārskata periodā,
 y_i – pārskata perioda rādītājs,
 y_0 – bāzes perioda rādītājs.

Tā kā autore izmantoja 12 gadu periodu, tad tika pētītas arī vidējās izmaiņas izmantojot formulu (*Klodāne, 2020*):

$$\bar{\Delta} = \frac{y_n - y_1}{n - 1}, \quad (2)$$

kur $\bar{\Delta}$ – vidējās absolūtās izmaiņas,
 y_n – pēdējais rādītājs dinamikas rindā,
 y_1 – pirmais rādītājs dinamikas rindā,
 n – rādītāju skaits.

Autore izveidoja apkopojumu par jauniegūtām vadītāja apliecībām A, B, C, D ar vai bez atzīmes uz 95. kodu (sk. 1. tabulu).

Latvijā jauniegūtās vadītāju apliecības no 2011. līdz 2022. gadam
(autore sastādīta, Ceļu satiksmes drošības direkcija, 2023)

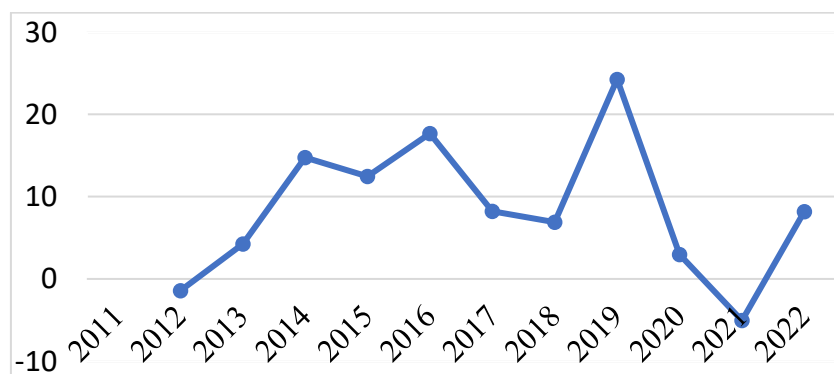
Gads	Vadītāja apliecības	Absolūtās izmaiņas
2011	29576	-
2012	29159	-417
2013	30832	1256
2014	33943	4367
2015	33267	3691
2016	34805	5229
2017	32010	2434
2018	31614	2038
2019	36756	7180
2020	30451	875
2021	28079	-1497
2022	31994	2418
Vidējie rādītāji	31874	220

Kā redzams 1. tabulā, vidēji katru gadu tiek iegūtas 31,9 tūkstoši jaunu vadītāja apliecību, bet vidēji katru gadu palielinās vadītāju apliecības par 220 vienībām. Tas nozīmē, ka pieaug arī pieprasījums pēc apmācībām autoskolās.

Autore veica datu apstrādi un aprēķināja Latvijā jauniegūto vadītāja apliecību pieauguma tempu (sk. 1. attēlu). Aprēķinam tika izmantota šāda formula (Klodāne, 2020):

$$t_b = y_i : y_0 - 100, \quad (3)$$

kur t_b – pieauguma temps, %,
 y_i – pārskata perioda rādītājs,
 y_0 – bāzes perioda rādītājs.

1.attēls. Latvijā jauniegūto vadītāja apliecību pieauguma temps 2011. – 2022. gadā, %
(autore veidots, Ceļu satiksmes drošības direkcija, 2023)

1. attēlā 2019. gadā novērojams straujāks pieauguma temps pēc kura sekoja straujš samazinājums 21,32 %. Salīdzinot ar bāzes periodu, tad lielākais samazinājuma temps – 5 % bija 2021. gadā. Vidēji 12 gadu laikā pieauguma temps ir 0,72 %, kas nav liels rādītājs. Viennozīmīgi nevar balstīties uz šiem datiem, jo jāņem vērā dažādi ietekmējošie faktori, kā, piemēram, demogrāfiskais stāvoklis valstī, dzīves līmenis un likumdošanas izmaiņas.

Autore aprēķināja korelāciju starp iedzīvotāju skaitu, kas vecāki par 15 gadiem, vadītāja apliecību skaits un reģistrēto transportlīdzekļu skaitu (sk. 2. tabulu). Tā kā autore izmantoja 12 gadu periodu no 2011. gada līdz 2022. gadam, bet CSDD statistikas datu bāzē nebija pieejama

informācija par reģistrētiem transportlīdzekļiem 2021. un 2022. gadā, tad izmantojot lietojumprogrammu Excel, tika veiktas iespējamās prognozes šim periodam, lai iegūtu datu korelāciju ar augstu ticamības pakāpi.

2. tabula

Korelācija starp iedzīvotāju skaitu, vadītāja apliecību skaitu un reģistrēto transportlīdzekļu skaitu (autores sastādīta, Ceļu satiksmes drošības direkcija, 2023; Oficiālās statistikas portāls, 2022)

Rādītāji	Iedzīvotāju skaits virs 15 gadiem	Jaunieģūtās vadītāju kategorijas	Aktīvās vadītāju apliecības	Pirmo reizi reģistrēts transportlīdzeklis	Vispār reģistrēti transportlīdzekļi
Iedzīvotāju skaits virs 15 gadiem	1				
Jaunieģūtās autovadītāju kategorijas	-0,17208	1			
Aktīvās vadītāju apliecības	-0,9518	0,059493	1		
Pirmo reizi reģistrēts transportlīdzeklis	-0,82569	0,365789	0,762492	1	
Vispār reģistrēti transportlīdzekļi	-0,98345	0,11386	0,950739	0,788226	1

Autore secina, ka iedzīvotāju skaitam ir maza saistība ar jauniegūtajām vadītāja apliecību kategorijām, bet cieša sakarība starp visām aktīvajām vadītāja apliecībām un iedzīvotāju skaitu, kur korelācijas koeficients ir 0,95. Tāpat augsta korelācija ir starp valstī reģistrētajiem transportlīdzekļiem un visām autovadītāja apliecībām, bet mazāka sakarība ir starp jauniegūtajām vadītāju apliecībām, jo, pēc autores domām, jaunie autovadītāji priekšroku dot lietotajiem transportlīdzekļiem, sakarā ar praktiskās pieredzes trūkumu uz koplietošanas autoceļiem dažādos laikapstākļos un pārliecības trūkumu par drošu vadīt spēju. Tāpēc nozīmīgāka loma transportlīdzekļu aprītē ir autovadītājiem ar lielāku vadīšanas stāžu.

Tāpat pētījumos par transportu tiek skaidrots, ka pastāv cieša un plaši atzīta saistība starp transporta infrastruktūras kvalitāti un ekonomiskās attīstības līmeni konkrētā valstī vai reģionā. Transporta infrastruktūra un pakalpojumi pārsvarā ir labāki un daudzveidīgāki bagātajās valstīs un reģionos, salīdzinot ar mazāk attīstītajām. Tāpat ir atvērts jautājums vai investīcijas transportā veicina ekonomikas izaugsmi, vai arī izaugsme veicina lielāku pieprasījumu pēc transporta un līdz ar to arī turpmākām investīcijām (*Docherty & MacKinnon, 2013*). Investīcijas transportā nenozīmē tikai infrastruktūras izveidi, transportlīdzekļu uzlabojumus vai to iegādi, bet nepieciešams arī domāt par profesionālu darba spēka nodrošinājumu loģistikā, par “zaļi domājošiem” autovadītājiem.

Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021. – 2027. gadam ietver mērķi reģionālajā attīstībā, kur viena no izvirzītajām prioritātēm ir uzņēmumu konkurētspēja un materiālā labklājība ar virzienu produktivitāte, inovācijas un eksports. Savukārt virzībā uz nulles emisiju transportlīdzekļu izmantošanu, nozīmīgs ir valsts un zinātnisko institūciju atbalsts un sasniegumi atjaunojamo vai alternatīvo energoresursu plašākā izmantošanā (*Pārresoru koordinācijas centrs, 2020*). Autore saprot, ka virzoties uz “zaļo kursu” un valsts ekonomisko izaugsmi, loģistikā būtu jāizmanto bez emisiju transportlīdzekļi un sadarbības valstīm piedāvājot eksportam inovatīvas preces.

Autore uzskata, ka autoskolu pieejamība ir būtisks ieguldījums valsts ekonomiskajai attīstībai. Svarīgi, lai autoskolās saglabātos demokrātiskas cenas un tās būtu pieejama visos reģionos, arī lauku teritorijās. Pēc autores domām, jebkurā gadījumā apmācības ir viens no izaugsmes stūrakmeņiem, jo, lai strādātu par šoferi, nav nepieciešams specialitātei atbilstošs diploms. Vadītāja apliecība un darba pieredze apliecina kompetences šajā jomā. Skatoties tuvākā nākotnē un pētot Latvijas darba tirgu, bieži kā prasība vai priekšrocība tiek izvirzīta B kategorijas autovadītāja apliecība, kā arī uz smagajām kravas mašīnām darba piedāvājums ir pietiekoši plašs, krīzi izjūt arī sabiedriskā transporta jomā – trūkst šoferu (*Unāma & Jansone, 2023*). Galvenā problēma tiek uzsvēta uz to, ka esošie autobusa šoferi noveco, bet jauno nav.

Savstarpēji mijiedarbojoties, autovadītāji veicina ekonomisko izaugsmi valstī. Jo vairāk autovadītāju apliecības, jo lielāks pieprasījums pēc transportlīdzekļiem. Tādejādi valsts budžets tiek papildināts ar pievienotās vērtības nodokli (turpmāk – PVN) un akcīzes nodokli par degvielas iegādi. Latvijā akcīzes nodoklis par 1000 litriem dīzeļdegvielas sastāda 414 EUR, bet augstākais no ES dalībvalstīm akcīzes nodoklis ir Itālijā – 617 EUR un vismazākais Ungārijā – 319 EUR (*Driving mobility for Europa, 2022b; Par akcīzes nodokli, 2003*). Akcīzes nodoklis par benzīna izmantošanu Latvijā ir 509 EUR par 1000 litriem. Šeit savukārt starp ES dalībvalstīm pirmajā vietā ierindojas Nīderlande ar visaugstāko akcīzes nodokli – 824 EUR par 1000 litriem (*Driving mobility for Europa, 2022c; Par akcīzes nodokli, 2003*). Kopumā par 2022. gadu aprēķinātais akcīzes nodoklis naftas produktiem bija 576,8 milj. EUR, bet reāli iemaksāts valsts kasē 567,8 milj. EUR (*Valsts ieņēmumu dienests, 2023*). 2022. gadā akcīzes nodoklis veido 3,6 % no kopējiem budžeta ieņēmumiem (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2023a*).

Mehāniskie transportlīdzekļi lielākajos Eiropas tirgos (ES 14 dalībvalstīs un Apvienotajā Karalistē) veido nodokļu iemaksas 4,14 milj. EUR apmērā, kas ir divarpus reizes vairāk nekā ES kopējais budžets. Kā arī transportlīdzekļu ražošana un pārdošana ir būtisks valsts ieņēmumu avots ES dalībvalstīm. Dažādās ES valstīs atšķiras pievienotās vērtības nodoklis, bet Latvijā automašīnas cenai piemēro 21% likmi (*Driving mobility for Europa, 2022d*). ES autobūves nozare nodrošina 2,5 miljonus darbvieta tieši ražošanā. Vācija auto ražošana ir magnāts nodrošinot 896 tūkstošu darba vietas, bet arī Latvija nodrošina nedaudz virs 2 tūkstošiem darba vietu (*Driving mobility for Europa, 2022a*). Kā raksta Rutkovska par autobūves nozari Latvijā: “Kopš 2016. gada nozare ir "uzšāvusi gaisā" kā šampanieša šaltis motosportistu apbalvošanā. 2018. gada janvārī - jūlijā nozares produkcijas apjoms pieauga par 31,7 %, salīdzinājumā ar iepriekšējā gada atbilstošo periodu, tā ir ar lielu pārsvaru straujākā izaugsme nozaru vidū (otra straujākā – elektrisko iekārtu ražošanā – 15,7 %). Autobūve pēdējos gados nodrošinājusi vidēji 0,7 % punktu devumu apstrādes rūpniecības izaugsmē, un tā ir gana nozīmīga artava. Vairāk nekā 90 % no nozares apgrozījuma veido eksports, tātad tā ietekmē arī eksporta apjomus” (*Rutkovska, 2018*).

Vadītāja apliecību nav iespējams iegūt, ja nav pabeigta autoskola, tāpēc autoskolā strādā kompetenti pasniedzēji un instruktori, lai topošos vadītājus sagatavotu ne tikai braukšanas eksāmenam CSDD, bet arī drošai braukšanai ceļu satiksmē. Autoskola kā komersants nevar patvaļīgi rīkoties apmācību procesa laikā, to pilnībā kontrolē CSDD pārstāvji, tāpēc autore uzskata, ka transportlīdzekļu vadītāju apmācības ir līdzvērtīgas privātajām, akreditētām izglītības iestādēm, kurām ir iespēja piemērot likuma “Pievienotās vērtības nodokļa likums” 52. panta 12. un 14. punktā uzskaitītos neapliekamos pakalpojumus: valsts atzītu izglītības iestāžu pakalpojumus vispārējās izglītības, profesionālās izglītības, augstākās izglītības un interešu izglītības jomā, kā arī ar šiem izglītības pakalpojumiem cieši saistītu pakalpojumu sniegšanu un preču piegādi, ko veic minētās izglītības iestādes; izglītības pakalpojumus, ko sniedz pedagogi, pasniedzot privāttundas vispārējās izglītības, profesionālās izglītības un augstākās izglītības mācību programmu ietvaros (*Pievienotās vērtības nodokļa likums, 2012*). Līdz ar to autoskolas varētu piedāvāt zemākas cenas par pakalpojumiem un pieejamākas

apmācības iedzīvotājiem ar zemākiem ienākumiem. Kā arī stimulējot ekonomisko izaugsmi un cīņu ar ēnu ekonomiku, izmaksas par vadītāja apliecības iegūšanu varētu iekļaut pie attaisnojošiem izdevumiem, iesniedzot iedzīvotāju ienākuma nodokļa gada ienākuma deklarāciju. Lai gan likumā “Par iedzīvotāju ienākuma nodokli” 10. panta 2. punktā teikts: “izdevumi par maksātāja un viņa ģimenes locekļu (gan tādu, kuru rezidences valsts ir Latvijas Republika, gan tādu, kuru rezidences valsts ir cita Eiropas Savienības dalībvalsts vai Eiropas Ekonomikas zonas valsts) kvalifikācijas paaugstināšanu, specialitātes iegūšanu, izglītības iegūšanu, tai skaitā interešu izglītības programmu apgūšanu bērniem. Minēto izdevumu sastāvu un piemērošanas kārtību nosaka Ministru kabinets” (*Par iedzīvotāju ienākuma nodokli, 1993*). Savukārt Ministru kabineta noteikumus Nr. 336. “Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem,” nav viennozīmīgi teikts vai persona drīkst gada deklarācijā pievienot izdevumu attaisnojošos dokumentus par teorijas un praktiskajām nodarbībām autoskolā (*Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem, 2001*).

Pie izskanējušās problēmas par šoferu trūkumu autore uzskata, ka vajadzētu stimulēt procesu par vadītāju tiesību iegūšanu jauniešu vidū un vēlmi paaugstināt kvalifikāciju uz citām kategorijām. Šeit noderētu ne tikai finansiāls, bet arī juridiskais atbalsts no valsts autoskolu darbības laikā, kā arī pie vēlmes dibināt jaunu skolu. Kā uzsver Candemir un Celebi - galvenās nozares ir transports un loģistika, kā arī tās nozares, kas pieder pie preču ražošanas nozarēm ar augstu sasaistes faktoru ar šīm divām stratēģiskajām nozarēm (*Candemir & Çelebi, 2017*). Līdz ar jābūt ieinteresētiem jaunu vadītāju ienākšanai darba tirgū, lai veicinātu valsts kopprodukta eksportu un uzlabotu ekonomisko stāvokli.

Tā kā lauku reģioniem nav pieejami tuvākajā apkaimē sociālie pakalpojumi, bet nokļūšana līdz tiem apgrūtina sabiedriskā transporta trūkums vai nepiemēroti reisi, tad pieaug pieprasījums pēc individuālā transportlīdzekļa un attiecīgi pēc jaunām vadītāju apliecībām. Lai Latvijā saņemtu tiesības vadīt automobili, viens no obligātajiem etapiem ir apmācības autoskolā. Savukārt, lai autoskolas spētu konkurēt savā starpā, galvenie kritēriji ir profesionāls mācībspēks, komunikācija un jauni un moderni transportlīdzekļi. Nodrošinot kvalitatīvu apmācību procesu nepieciešams atjaunojot nolietotos vai bojātos pamatlīdzekļus, kam ne vienmēr pietiek ar pašu finansējumu un autoskolām nepieciešams meklēt ārējos finansēšanas avotus.

Viss efektīvākā ārējā finansēšana ir saistīta ar dažādiem Eiropas Savienības projektiem, jo šajā gadījumā iegūtie finanšu līdzekļi nav jāatgriež, nemaz nerunājot par procentu maksājumiem, bet jāņem vērā, ka piešķirtās dotācijas jāizmanto konkrētu mērķu sasniegšanai. Sakarā ar to, ka Eiropas Savienības dalībvalstis ekonomiski atpaliek no attīstītajām valstīm, tāpēc tika izstrādāta stratēģija ar mērķi, ko Kabat u.c. formulē šādi: “Tās galvenais mērķis ir stiprināt Eiropas Savienības un tās dalībvalstu ekonomisko konkurētspēju un jo īpaši tās uzņēmumu konkurētspēju. Paredzams, ka stratēģijas "Eiropa 2020" mērķis radīs labvēlīgu vidi sociālās spriedzes mazināšanai visās ES dalībvalstīs un nodrošinās labāku dzīvi lielākajai daļai tās iedzīvotāju. Visi stratēģijas "Eiropa 2020" mērķi ir sarežģīti. Lai tos sasniegtu, ir nepieciešams precīzi noteikt atsevišķu valstu pašreizējās pozīcijas un to attālumus no šiem mērķiem, lai izvēlētos optimālās stratēģijas to sasniegšanai” (*Kabat et al., 2014*). Arī Latvija iesaistās Eiropas kopīgo mērķu īstenošanā un saviem iedzīvotājiem un uzņēmumiem izstrādājusi dažādus finansēšanas projektus.

Vispopulārākais projekts autoskolu vidū ir atbalsts bezdarbnieku izglītībai, kas tiek finansēts no Eiropas Sociāla fonda (turpmāk – ESF) un projektu līdzfinansē no REACT-EU līdzekļiem pandēmijas krīzes seku mazināšanai, kura mērķis ir veicināt bezdarbnieku, darba meklētāju un bezdarba riskam pakļauto personu konkurētspēju darba tirgū, kā arī mazināt Covid - 19 pandēmijas izraisītās krīzes sekas nodarbinātības jomā (*Nodarbinātības valsts aģentūra, 2023*). ESF projekts “Atbalsts bezdarbnieku izglītībai” Nr. 7.1.1.0/15/I/001 tika

uzsākts 2015. gadā un noslēdzas 2023. gada decembrī (*Nodarbinātības valsts aģentūra, 2023*). Autoskolas nav tiešs finansējuma saņēmējs, bet gan Nodarbinātības valsts aģentūra, kas ar šo finansējumu rīkojas, lai sasniegtu mērķus. Daļa līdzekļu tiek novirzīta bezdarbnieku transportlīdzekļu un traktortehnikas vadītāju apmācībām, lai paaugstinātu to konkurētspēju darba tirgū. Bezdarbnieku apmācībā drīkstēja iesaistīties tikai tās autoskolas, kuras atbilda noteiktiem kritērijiem:

- pretendents ir reģistrēts saskaņā ar attiecīgo saimniecisko darbību regulējošo normatīvo aktu prasībām;
- pretendents ir pasākuma īstenošanai atbilstoša materiāltehniskā bāze;
- pretendents pēdējā gada laikā nav būtiski pārkāpis pasākumu īstenošanas nosacījumus;
- nav nodokļu parādu, tai skaitā valsts sociālās apdrošināšanas obligāto iemaksu parādu, kas kopsummā kādā no valstīm pārsniedz 150 eiro;
- transportlīdzekļu vai traktortehnikas vadītāja kvalifikācijas iegūšanas eksāmenu pēdējā gada laikā sekmīgi nokārtojuši ne mazāk kā 60 % no pretendenta apmācīto personu skaita, un pretendents ir ne mazāk kā gadu ilga pieredze transportlīdzekļu un traktortehnikas apmācību programmu īstenošanā (*Noteikumi par aktīvo nodarbinātības pasākumu un preventīvo bezdarba samazināšanas pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtību un pasākumu īstenošanu izvēles principiem, 2011*).

Jāpiebilst, ka ne visas autoskolas spēja ievērot pēdējo punktu un 2019. gadā vairākām autoskolām tika liegta iespēja piedalīties projektā, kā arī konstatētie pārkāpumi apmācību procesā un noteikumu neievērošana arī var būt iemesls atteikumam dalībai projektā. Sakarā ar iesaisti projektā, autoskolām pieauga administrēšanas apjoms, lietvedības darbi utt. Tā ka projekta ilgums ir 9 gadi, tad mainoties apstākļiem, tika veikti grozījumi likumdošanā un mainīti apmācību īstenošanas nosacījumi. Kopējais finansējums no Eiropas Sociālā fonda šim projektam bija 98,9 milj. EUR, no valsts budžeta 15,3 milj. EUR un 4,6 milj. EUR privātais līdzfinansējums (*Nodarbinātības valsts aģentūra, 2023*).

Latvijas nacionālajā attīstības plānā 2021. – 2027. gadam par mācībām pieaugušajiem minēts, ka mūsdienu mainīgā sociālekonomiskā vide un darba tirgus rada nepieciešamību regulāri apgūt jaunas zināšanas un prasmes, kā arī uzlabot jau esošās. Tehnoloģiju attīstības, automatizācijas un konkurences spiediena radītā nepieciešamība pēc jaunām precēm un pakalpojumiem prasa ieguldījumus ne tikai pētniecībā, bet arī kvalificētā darbaspēkā, kas ir atvērts jaunu zināšanu apguvei. Iedzīvotājiem tas nozīmē nepārtrauktu personīgo attīstību, kā arī spēju saglabāt un pastāvīgi uzlabot savu konkurētspēju darba tirgū, tādējādi sekmējot arī uzņēmuma izaugsmi un pielāgošanos tautsaimniecības izmaiņām (*Pārresoru koordinācijas centrs, 2020*). Otrs projekts ietver arī neformālo apmācību transportlīdzekļu vadītāju apmācībā, tikai atšķirība tajā, ka ESF projekts “Nodarbināto personu profesionālās kompetences pilnveide” paredzēts strādājošajiem un to īsteno Valsts izglītības attīstības aģentūra (*Valsts izglītības attīstības aģentūra, 2021*). Projekts tiek īstenots no 2017. gada līdz 2023. gada decembrim un tā kopējais finansējums ir 45,5 milj. EUR, kur 38,7 milj. EUR ESF finansējums un 6,8 milj. EUR līdzfinansējums no valsts budžeta (*Valsts izglītības attīstības aģentūra, 2021*). Lai autoskolas varētu piedalīties šajā projektā, uz to attiecas tādi paši kritēriji kā ESF projektam “Atbalsts bezdarbnieku izglītībai”.

Trešais ESF finansētais projekts ir “PROTI un DARI!” Nr. 8.3.3.0/15/I/001, kur finansēšanas saņēmējs ir Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra, kur, sadarbībā ar projekta partneriem un stratēģiskajiem partneriem, kopējais mērķis ir attīstīt mērķa grupas jauniešu (vecumā no 15 līdz 29 gadiem (ieskaitot), kuri nemācās, nestrādā, neapgūst arodu un nav reģistrēti Nodarbinātības valsts aģentūrā kā bezdarbnieki, prasmes un veicināt viņu iesaisti izglītībā, tai skaitā aroda apguvē pie amata meistara, nodarbinātībā, Valsts izglītības attīstības aģentūras īstenojamajos Jauniešu garantijas projektu pasākumos vai Nodarbinātības valsts aģentūras īstenojamajos aktīvajos nodarbinātības vai preventīvajos bezdarba samazināšanas

pasākumos, kā arī nevalstisko organizāciju vai jauniešu centru darbībā (*Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra, 2023*). Stratēģiskos partnerus projektā iesaista sadarbības partneris un tie var būt gan valsts un pašvaldības iestādes, gan uzņēmēji un biedrības, kas kopīgu mērķu vadīti motivē mērķa grupas jauniešus vai sadarbojas mērķa grupas jauniešu atbalsta pasākumu īstenošanā projekta ietvaros (*Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra, 2023*). Kopējais piešķirtais finansējums projekta īstenošanai ir gandrīz 10 milj. EUR, kur 8,3 milj. EUR ESF finansējums, bet pārējais ir no valsts budžeta (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2023b, 2023d*). Parasti, ja projekta partneris ir pašvaldības iestāde, tad pirms autoskolas izvēles tiek veikta cenu izpēte un noslēdzot līgumu, priekšroka tiek dota tām autoskolām, kurām ir mazākās apmācību izmaksas. Ir gadījumi, kad projektā iesaistītie jaunieši var brīvi izvēlēties sev tīkamāko autoskolu un tiek slēgti individuālie līgumi starp projekta partneri un stratēģisko partneri.

Visos trijos projektos iesaistītajām personām ir iespēja apgūt transportlīdzekļu vadītāju prasmes un iegūt ar attiecīgo kvalifikāciju - vadītāja apliecību. Bezdarbniekiem un nodarbinātajiem pieejamas apmācību programmas kvalifikācijas paaugstināšanai, t.i. projektā iesaistītajiem jau jābūt vismaz vieglā automobiļa vadītāja apliecībai, bet jauniešiem iespējama apmācība no nulles.

Elektronisko iepirkumu sistēmā tiek izvietoti publiskie iepirkumi, kur periodiski jāieskatās arī autoskolu darbiniekiem, jo tiek izsludināti konkursi uz transportlīdzekļu vadītāju apmācībām gan novada pašvaldības vidusskolās, gan Nacionāli bruņotajiem spēkiem, gan operatīvajiem darbiniekiem (*Elektronisko iepirkumu sistēma, 2023*). Parasti uzvara konkursā, dot iespējas noslēgt līgumu līdz konkrēta pasūtījuma izpildei vai uz noteiktu laika periodu – parasti gads vai vairāk. Noslēdzot līgumu, autoskola saņem garantiju, ka tuvākā laika periodā būs pieprasījums pēc sniegtā pakalpojuma un attiecīgi jaunu klientu plūsma un peļņa. Tā kā iepirkuma sistēmā piedalās valsts un pašvaldību iestādes, tad šāda veida līgumi dot lielāku drošības sajūtu.

Eiropas sociālais fonds piešķir finansējumu valstu attīstībai un nevienlīdzības mazināšanai caur dažādiem projektiem. Vēl ir divi šādi projekti: Nr. 9.1.1.1/15/I/001 “Subsidētās darbavietas bezdarbniekiem”, un Nr. 9.1.4.1/16/I/001 “Personu ar invaliditāti vai garīga rakstura traucējumiem integrācija nodarbinātībā un sabiedrībā”, kur pirmajā gadījumā finansējuma saņēmējs ir Nodarbinātības valsts aģentūra, kas izvirzījusi mērķi iekļaut darba tirgū nelabvēlīgākā situācijā esošos bezdarbniekus, bet otrajā - Sociālās integrācijas valsts aģentūra ar mērķi integrēt sabiedrībā un darba tirgū diskriminācijas riskam pakļautās personas (*Latvijas Republikas Finanšu ministrija, 2023c, 2023e*). Šajā projektā netiek tieši finansētas apmācības autoskolā, bet dot iespēju projekta ietvaros pieņemt darbā jaunu darbinieku ar daļēju vai pilnu finansējumu darba algai un valsts sociālās apdrošināšanas obligātajām iemaksām.

Murakozy un Telegdy veica pētījumu par ES finansēto projektu ietekmi uz uzņēmumiem un darba ņēmējiem. Galvenais pamatojums ieguldījumu piešķiršanai ir mazināt mazo uzņēmumu finansiālos ierobežojumus un palīdzēt tiem veikt efektīvus ieguldījumus, kas var uzlabot to tehnoloģijas un veicināt izaugsmi, kas noved pie dinamikas un pārdales. Saskaņā ar aizstāšanas skatījumu šo projektu līdzekļi pilnībā izspiež ieguldījumus, kas tik un tā notiktu. Projekta līdzekļu izmantošanā dominē morālā riska problēmas, jo var izmantot īpašnieku privātajam patēriņam, un daļu no tām var pārtraukt finansēt uzraugošā institūcija. Vēl tiek atzīmēts, ka dotācijas rada papildu ieguldījumus, bet ne tehnoloģiju modernizāciju. No tehnoloģiju modernizācijas aspekta skatoties, lēts kapitāls veicina ieguldījumus jaunās tehnoloģijās, ko papildina produktivitātes pieaugums un darbaspēka kvalitātes pieaugums (*Murakozy & Telegdy, 2023*). Latvijā ES fondu investīcijas pārvalda Centrālā finanšu un līgumu aģentūra, kuras viens no mērķiem ir krāpšanas apkarošana ES fondu projektu īstenošanā (*Centrālā finanšu un līgumu aģentūra, 2023*). Finansējuma līdzekļi ir paredzēti konkrētu mērķu izpildei un tos drīkst izlietot tikai un vienīgi mērķu sasniegšanai.

Piedalīties šādos ESF projektos, viennozīmīgi, tas ir izdevīgi, jo tiek nodrošināts ne tikai finansējums, bet arī kursantu esamība, kas savukārt ne tikai veicina autoskolas darbību, bet arī stabilu darba grafiku pasniedzējiem un instruktoriem. Galvenais šajos projektos ir ievērot apmācības īstenošanas nosacījumus un sniegt kvalitatīvas apmācības, lai kopīgi sasniegtu mērķi - kursants iegūst vadītāja apliecību, bet autoskola saņem finansējumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Latvijā veicot teritoriālās reformas, lauku reģioni tiek atstumti un nav pieejami tuvākajā apkaimē sociālie pakalpojumi, bet nokļūšana līdz tiem apgrūtina sabiedriskā transporta trūkums vai nepiemēroti reisi. Tieši tāpēc pieaug pieprasījums pēc individuālā transportlīdzekļa.
2. Korelācijas koeficients norāda, ka iedzīvotāju skaitam ir maza saistība ar jauniegūtajām vadītāju kategorijām, bet cieša korelācija 0,95 ir starp visām aktīvajām vadītāju apliecībām un iedzīvotāju skaitu. Tāpat augsta savstarpēja korelācija ir starp valstī reģistrētajiem transportlīdzekļiem un visiem autovadītājiem, bet vājāka likumsakarība ir starp jauniegūtajām vadītāju apliecībām, jo, jaunie autovadītāji priekšroku dot lietotajiem transportlīdzekļiem, sakarā ar praktiskās pieredzes trūkumu uz koplietošanas autoceļiem dažādos laikapstākļos un pārliecības trūkumu par drošu vadīt spēju. Tāpēc nozīmīgāka loma transportlīdzekļu aprītē ir autovadītājiem ar lielāku vadīšanas stāžu.
3. Transportlīdzekļu vadītāju apmācības ir līdzvērtīgas privātajām, akreditētām izglītības iestādēm, kurām ir iespēja piemērot likuma "Pievienotās vērtības nodokļa likums" 52. pantā uzskaitītos neapliekamos pakalpojumus, līdz ar to autoskolas varētu piedāvāt zemākas cenas par pakalpojumiem un pieejamākas apmācības iedzīvotājiem ar zemākiem ienākumiem. Kā arī stimulējot ekonomisko izaugsmi un cīņu ar ēnu ekonomiku, izmaksas par vadītāja apliecības iegūšanu varētu iekļaut pie attaisnojošiem izdevumiem iesniedzot iedzīvotāju ienākuma nodokļa gada ienākuma deklarāciju.
4. Laba alternatīva banku aizdevumiem ir dalība ESF projektos, kas ir izdevīgi, jo tiek nodrošināts ne tikai finansējums, bet arī kursantu esamība, kas savukārt ne tikai veicina autoskolas darbību, bet arī stabilu darba grafiku pasniedzējiem un instruktoriem. Galvenais šajos projektos ir ievērot apmācības īstenošanas nosacījumus un sniegt kvalitatīvas apmācības, lai kopīgi sasniegtu mērķi - kursants iegūst vadītāja apliecību, bet autoskola saņem finansējumu.

Priekšlikumi:

1. Finanšu ministrijai veikt grozījumus likumā "Par iedzīvotāju ienākuma nodokli", iekļaujot kā attaisnojošos izdevumus par izglītību izdevumus par apmācībām autoskolā, kas ļautu kursantiem, iesniedzot Valsts ieņēmumu dienestam gada deklarāciju, daļu iztērēto līdzekļu atgūt atpakaļ un veicinātu iedzīvotājiem saglabāt un reģistrēt attaisnojošos dokumentus, kas savukārt radītu pārskatāmāku autoskolu apgrozījumu.
2. Satiksmes ministrijai veikt grozījumus likumā "Ceļu satiksmes likums", kas ļautu kontrolēt jauno autovadītāju braukšanas stilu līdz 3 gadu stāžam. Apdrošināšanas kompānijas automašīnā uzstādīt speciālās ierīces, kas ļauj sekot līdz nobrauktajam attālumam, ceļu satiksmes noteikumu pārkāpumiem un pārliecinātos, ka vadītājam ir pietiekama braukšanas pieredze un drošs braukšanas stils, lai varētu mācīt citus.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Ceļu satiksmes likums.* (01.10.1997.). Latvijas Republikas likums, red. uz 22.03.2023. <https://likumi.lv/ta/id/45467-celu-satiksmes-likums>
2. *Noteikumi par aktīvo nodarbinātības pasākumu un preventīvo bezdarba samazināšanas pasākumu organizēšanas un finansēšanas kārtību un pasākumu īstenošanu izvēles principiem.* (25.01.2011). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi. Nr. 75, <https://likumi.lv/ta/id/225425-noteikumi-par-aktivo->

- nodarbinātības-pasakumu-un-preventīvo-bezdarba-samazināšanas-pasakumu-organizēšanas-un-finansēšanas-kartīb
3. *Noteikumi par attaisnotajiem izdevumiem par izglītību un ārstnieciskajiem pakalpojumiem.* (31.07.2001). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 336, red. uz 01.01.2018. <https://likumi.lv/ta/id/27973-noteikumi-par-attaisnotajiem-izdevumiem-par-izglitiba-un-arstnieciskajiem-pakalpojumiem>
 4. *Noteikumi par transportlīdzekļu vadītāju apmācību un transportlīdzekļu vadītāju apmācības programmām.* (13.04.2010). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 358, red. uz 01.06.2021. <https://likumi.lv/ta/id/208534-noteikumi-par-transportlidzeklu-vaditaju-apmacibu-un-transportlidzeklu-vaditaju-apmacibas-programmam>
 5. *Par akcīzes nodokli.* (30.10.2003). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/81066-par-akcizes-nodokli>
 6. *Par iedzīvotāju ienākuma nodokli.* (11.05.1993). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2023. <https://likumi.lv/ta/id/56880-par-iedzivotaju-ienakuma-nodokli>
 7. *Pievienotās vērtības nodokļa likums.* (29.11.2012). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2023. <https://likumi.lv/ta/id/253451-pievienotas-vertibas-nodokla-likums>
 8. *Transportlīdzekļu vadītāja tiesību iegūšanas un atjaunošanas kārtība un vadītāja apliecības izsniegšanas, apmaiņas, atjaunošanas un iznīcināšanas kārtība.* (02.02.2010). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 103, red. uz 01.04.2022. <https://likumi.lv/ta/id/205042-transportlidzeklu-vaditaja-tiesibu-iegusanas-un-atjaunosanas-kartiba-un-vaditaja-apliecibas-izsniegšanas-apmainas-atjaunosanas-un-iznicinasanas-kartiba>
 9. Candemir, Y., & Çelebi, D. (2017). An Inquiry into the Analysis of the Transport & Logistics Sectors' Role in Economic Development. *Transportation Research Procedia*, 25, 4692-4707. <https://doi.org/10.1016/j.trpro.2017.05.317>
 10. Ceļu satiksmes drošības direkcija. (2023). *Vadītāja apliecības* <https://www.csdd.lv/vaditaja-apliecibas/vaditaja-apliecibas>
 11. Centrālā finanšu un līgumu aģentūra. (2023). *Par mums*. https://www.cfla.gov.lv/lv?utm_source=https%3A%2F%2Fwww.google.com%2F
 12. Docherty, I., & MacKinnon, D. (2013). Transport and Economic Development. *The SAGE Handbook of Transport Studies*. SAGE, 209-278.
 13. Driving mobility for Europa (2022a). *Direct automotive manufacturing jobs in the EU, by country*. <https://www.acea.auto/figure/direct-automotive-manufacturing-jobs-in-the-eu-by-country/>
 14. Driving mobility for Europa. (2022b). *Excise duties on diesel, by EU country (€/1,000 litres)*. <https://www.acea.auto/figure/excise-duties-diesel-by-eu-country-1000-litres/>
 15. Driving mobility for Europa. (2022c). *Excise duties on petrol, by EU country (€/1,000 litres)*. <https://www.acea.auto/figure/excise-duties-petrol-by-eu-country-1000-litres/>
 16. Driving mobility for Europa. (2022d). *Share of VAT in the net price of cars, by EU country*. <https://www.acea.auto/figure/share-of-vat-in-net-price-of-cars-by-eu-country/>
 17. Elektronisko iepirkumu sistēmā (2023). *Elektroniskie iepirkumi*. <https://www.eis.gov.lv/EIS/>
 18. GOV.UK. (2023). *Learn to drive a car: step by step*. <https://www.gov.uk/learn-to-drive-a-car>
 19. Hörcher, D., & Tirachini, A. (2021). A Review of Public Transport Economics. *Economics of Transportation*, 25, 100196. <https://doi.org/10.1016/j.ecotra.2021.100196>
 20. Your Europe. (2022.). *Transportlīdzekļa vadītāja apliecības iegūšana Eiropas Savienībā*. https://europa.eu/youreurope/citizens/vehicles/driving-licence/get-driving-licence/index_lv.htm
 21. Jaunatnes starptautisko programmu aģentūra. (2023). *PROTI un DARI!* <https://jaunatne.gov.lv/par-agenturu/programmas-projekti/proti-un-dari/>
 22. Kabat, L., Hampel, D., Grochova, L. I., Janova, J., & Strelec, L. (2014). Alternative Approaches for Assessing the European Countries Economic and Social Results. *Procedia Economics and Finance*, 12, 273-282. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(14\)00345-1](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(14)00345-1)
 23. Klodāne, A. (2020). *Dinamikas rindas un indeksi*. [Lekciju materiāls]. Statistika (Ekon1089); Statistika (Ekon1060) (rta.lv)
 24. Latvijas Republikas Finanšu ministrija (2023a). *Fiskālie dati*. <https://www.fm.gov.lv/lv/fiskalie-dati>
 25. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. (2023b). *Atbalsts bezdarbnieku izglītībai*. <https://www.esfondi.lv/es-fondu-projektu-mekletajs/project?number=7.1.1.0%2F15%2FI%2F001>
 26. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. (2023c). *Personu ar invaliditāti vai garīga rakstura traucējumiem integrācija nodarbinātībā un sabiedrībā*. <https://www.esfondi.lv/es-fondu-projektu-mekletajs/project?number=9.1.4.1%2F16%2FI%2F001>
 27. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. (2023d). *PROTI un DARI!* <https://www.esfondi.lv/es-fondu-projektu-mekletajs/project?number=8.3.3.0%2F15%2FI%2F001>
 28. Latvijas Republikas Finanšu ministrija. (2023e). *Subsidētās darbavietas bezdarbniekiem*. <https://www.esfondi.lv/es-fondu-projektu-mekletajs/project?number=9.1.1.1%2F15%2FI%2F001>

29. Murakozy, B., & Telegdy, A. (2023). The Effects of EU-Funded Enterprise Grants on Firms and Workers. *Journal of Comparative Economics*, 51(1), 216-234. <https://doi.org/10.1016/j.jce.2022.09.001>
30. Nodarbinātības valsts aģentūra. (2023). *Atbalsts bezdarbnieku izglītībai*. <https://www.nva.gov.lv/lv/node/244>
31. Oficiālās statistikas portāls. (2022). *Iedzīvotāji pēc dzimuma un vecuma reģionos un republikas pilsētās gada sākumā*. https://data.stat.gov.lv/pxweb/lv/OSP_PUB/START__POP__IR__IRD/IRD040
32. Pārresoru koordinācijas centrs. (2020). *Latvijas nacionālais attīstības plāns 2021. – 2027. gadam*. https://www.pkc.gov.lv/sites/default/files/inline-files/NAP2027_apstiprin%C4%81ts%20Saeim%C4%81_1.pdf
33. Rutkovska, A. (2018). *Vai Latvijā ražo automobiļus?* <https://www.makroekonomika.lv/vai-latvija-razo-automobilus>
34. Shatu, F., Kamruzzaman, Md. (2022). Planning for Active Transport in Driverless Cities: A Conceptual Framework and Research Agenda. *Journal of Transport & Health*, 25, 101364. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2022.101364>
35. Skota, T.L., Tulloch, K. (2021). Is Community Mobility Contingent Upon Driving? Attitudes Toward and Intentions to Use Alternative Modes of Transport According to a Mixed-Aged Sample. *Journal of Transport & Health*, 20, 100974. <https://doi.org/10.1016/j.jth.2020.100974>
36. Unāma, E., & Jansone, M. (2023). *Krustpunktā: Trūkst šoferu, lai nodrošinātu sabiedriskā transporta pakalpojumus*. <https://lr1.lsm.lv/lv/raksts/krustpunkta/krustpunkta-trukst-soferu-lai-nodrosinatu-sabiedriska-transporta.a171571/>
37. Valsts ieņēmumu dienests. (2023). *Aprēķinātais akcīzes nodoklis naftas produktiem (degvielai) 2022.gada 12 mēnešos*. <https://www.vid.gov.lv/lv/media/15348/download?attachment>
38. Valsts izglītības attīstības aģentūra. (2021). *ESF projekts Nodarbināto personu profesionālās kompetences pilnveide*. <https://www.macibaspieaugusajiem.lv/par-projektu>

BRĪVVALSTS DĀRGUMU NAMA PAKALPOJUMA VIRZĪŠANA UN ATTĪSTĪBA PROMOTION AND SERVICES DEVELOPMENT OF TREASURE HOUSE OF THE FREE STATE

Kristiāna Jurkāne

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, jurkane.kristiana@gmail.com, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.oec **Iveta Dembovska**

Abstract. *The tourism industry affects not only the economic state of the country, but also improves and develops the urban infrastructure. Latvia is a land rich in tourism development. A service arises and there is a demand for it. The more actively the Treasure House of the Free State is involved in events, the more visitors choose to visit the house. A questionnaire was conducted using two types of questionnaires to find out the opinion of the respondents, where they get information about visiting cultural objects, to find out the problems, what are the reasons why they do not go to visit the Treasure House of the Free State, to analyze the opinion of visitors to the house about what they saw and to evaluate proposals for future development, and based on this basis for making proposals for the future development of the house.*

Keywords: *successful destinations, services promotion, tourism industry, Treasure House of the Free State, visitor.*

Ievads

Tūrisms ir saistīts ar visām darbībām, ko veic tūristi vai citas personas, kas nodrošina tūristu ceļojumu. Tūrisma nozare valstī ietver tūrisma politikas plānošanas izstrādāšanas un īstenošanas institūcijas - par tūrisma nozares atbildīgo ministriju, tūrisma informācijas centrus, tūrisma informācijas birojus, tūrisma un ceļojumu aģentūras, tūrisma operatorus, uzņēmumus tūristu izklaides pasākumu organizējošos uzņēmumus, tūristu izmitināšanas uzņēmums, tūristu ēdināšanas uzņēmums, tirdzniecības uzņēmums, kuros iepērkas tūristi, kā arī citi uzņēmumi, kas sniedz pakalpojumus tūristiem viņu ceļošanas vai ceļojuma sagatavošanas laikā (*Economy-pedia, 2021*). Lai noskaidrotu, kā Brīvvalsts dārgumu nama pakalpojuma virzīšana un attīstība ietekmē apmeklētāju izvēli apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu, autore veica pētījumu.

Pētījuma mērķis: izanalizēt Brīvvalsts dārgumu nama pakalpojuma virzīšanas un attīstības iespējas.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt tūrisma nozares attīstību;
- 2) izpētīt pakalpojuma virzīšanas iespējas;
- 3) analizēt respondentu sniegto viedokli;
- 4) izdarīt secinājums un izteikt priekšlikumus Brīvvalsts dārgumu nama pakalpojuma turpmākai virzīšanai.

Pētījuma hipotēze: palielinot Brīvvalsts dārgumu nama pakalpojuma virzīšanas pasākumus, palielināsies apmeklētāju skaits.

Pētījuma metodes: zinātniskās indukcijas metode, aprakstošā metode, dokumentu analīze, socioloģiskā pētījuma metode - aptauja.

Pētījuma periods: no 05.08.2022. – 15.05.2023.

1. Tūrisma nozares raksturojums

Latvija ir tūrisma attīstības iespējām bagāta zeme, jo Latvijā ir resursi jaunu tūrisma produktu izveidei, esošo apzināšanai un to konkurētspējas palielināšanai. Latvijai ir izdevīgs ģeogrāfiskais izvietojums. Latvija un Baltijas valstis strauji attīstās kā ekonomiski aktīvs reģions un pasaules un Eiropas mērogā Latvija ir jauns tūrisma galamērķa piedāvājums (*Silineviča, 2008, 6*).

Tūrisms ir darbība un process, kurā tiek pavadīts laiks ārpus mājām, lai gūtu atpūtu, relaksāciju un izklaidi, vienlaikus izmantojot komerciālu pakalpojumu sniegšanu. Tūrisms kā tāds ir mūsdienu sociālo iekārtojumu produkts, kas Rietumeiropā aizsākās 17. gadsimtā, lai gan tam ir priekšteči klasiskajā senatnē (Walton, 2023).

Būtībā tūrisma nozare ir pilnībā atkarīga no cilvēkiem. Komunikācija starp personālu un viesi nosaka produkta uztveramo kvalitāti. Atšķirībā no uztveramiem produktiem, kur viesi iegādājās noteiktas īpašības, ražošanas kvalitāti, izturību utt., brīvdienu kvalitātes standarti izriet no unikālas mijiedarbības, kas sākas ar informācijas un rezervācijas procesu uzturēšanās laikā līdz pat braucienam mājās (Hotelier Life, 2022).

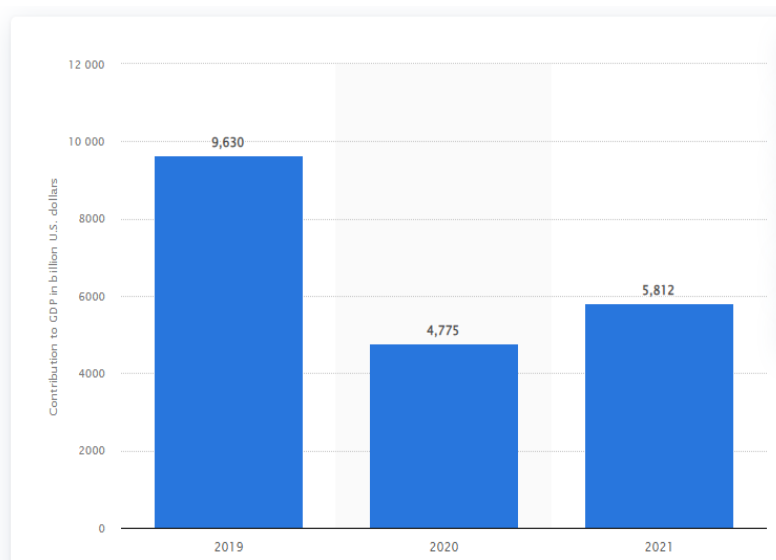
Tūrisms ir neaizstājama nozare mūsdienu ekonomikas attīstībā. Tā ir visaptveroša nozare, kas nodrošina tūristiem izmitināšanu, apskates vietu apmeklēšanu, iepirkšanos, izklaidi un citas aktivitātes (Liu et al., 2019).

Attīstoties valsts iekšējai ekonomikai un palielinoties iedzīvotāju ienākumiem, cilvēku pieprasījums pēc tūrisma kļūst arvien pieprasītāks (Sarantakou & Terkenli, 2019).

Tūrisma nozare ir darbietilpīga pakalpojuma nozare, palielinoties apjomiem ir nepieciešamas vairāk nodarbināt darbinieku, kā rezultātā samazinās bezdarba līmenis (Kim et al., 2022).

Saskaņā ar Statistikas pētījumu departamenta datiem, kopējais ceļojumu un tūrisma devums pasaules iekšzemes kopproduktā (turpmāk - IKP) 2021. gadā, salīdzinot ar iepriekšējo gadu, palielinājās par 21,7 %, pēc straujā krituma 2020. gadā koronavīrusa (Covid-19) pandēmijas dēļ. Kopumā ceļojumu un tūrisma devums pasaules IKP 2021. gadā sasniedza 5,81 triljonu ASV dolāru, kas nozīmē pieaugumu par aptuveni vienu triljonu ASV dolāru, salīdzinot ar 2020. gadu, bet nesasniedzot pirms pandēmijas rādītājus (Statista Research Department, 2023).

Autore attēlo kopējo ceļojumu un tūrisma ieguldījumu IKP visā pasaulē no 2019. līdz 2021. gadam (sk. 1.attēlu).

1.attēls. **Kopējais ceļojumu un tūrisma ieguldījums IKP visā pasaulē no 2019. līdz 2021. gadam, miljardos ASV dolāru (Statista Research Department, 2023)**

Izanalizējot 1. attēlu autore var secināt, ka Covid-19 pandēmija ir būtiski skārusi tūrisma nozari pasaulē, jo 2020. gadā ir novērojams samazinājums IKP divas reizes.

1.tabulā atspoguļota Rēzeknes Tūrisma informācijas centra (turpmāk - TIC) apmeklētāju statistika par 2022. gadu.

2022.gadā kopumā TIC apmeklēja 5005 apmeklētāji, no kuriem 3927 jeb 78 % ir iekšzemes tūristi un 1078 jeb 22 % ir ārzemju tūristi.

Rēzeknes TIC apmeklētāju statistika par 2022.gadu

Mēnesis	Iekšzemes tūristi	Ārzemju tūristi	Kopā
Janvāris	36	4	40
Februāris	26	0	26
Marts	71	22	93
Aprīlis	110	40	150
Maijs	295	76	371
Jūnijs	565	206	771
Jūlijs	816	254	1070
Augusts	874	190	1064
Septembris	353	155	508
Oktobris	424	74	498
Novembris	174	52	226
Decembris	183	5	188
KOPĀ:	3927	1078	5005

(Rēzeknes tūrisma informācijas centrs, 2023)

1.tabulā ir novērojama sezonālā ietekme uz TIC apmeklētāju skaitu. Iekšzemes apmeklētāju skaits sāk palielināties ar maiju, un visaugstāko kulmināciju sasniedz augustā ar 874 apmeklētājiem, bet ārzemju tūristu apmeklētāju skaits visaugstākais ir jūlijā - 254. Tas ir izskaidrojams ar to, ka ārzemēs mācības tiek atsāktas daudz ātrāk nekā Latvijas skolās.

Brīvvalsts dārgumu nama piedāvātais pakalpojums sniedz iespēju apskatīt Latvijas pirmās brīvvalsts laika militāros apbalvojumus. Autore sniegts ieskatu kultūras tūrisma definējumā, jo Brīvvalsts dārgumu nams pieder pie kultūras tūrisma veida.

Kultūras tūrisms - tūrisma veids, kura mērķis ir iepazīšanās ar kultūras vidi: kultūras mantojumu, tradīcijām un dzīvesveidu, kā arī aktuālām kultūras un mākslas norisēm (*Tūrisma likums, 1998*).

1990. gadu sākumā notika kultūras tūrisma transformācija no sākotnējās orientācijas uz elites slāņa klientiem uz masu tirgu. Kultūras tūrisma izaugsmi raksturo arī tā sadalīšanās vairākās jaunās strauji augošās nišās, piemēram, mantojuma tūrisms, mākslas tūrisms, gastronomiskais tūrisms, kino tūrisms, radošais tūrisms (*Richards, 2018*).

Kultūras tūrisms bija arī viens no tūrisma veidiem, kas Apvienoto Nāciju Organizācijas Pasaules Tirdzniecības organizācijas Ģenerālās asamblejas 22. sesijā saņēma jaunu operacionālo definīciju - kultūras tūrisms ir tāda veida tūrisma aktivitāte, kurā apmeklētāja pamatmotivācija ir apgūt, atklāt, pieredzēt un patērēt materiālos un nemateriālos kultūras tūrisma piesaistes objektus/produktus ceļojuma galamērķī (*McKercher & Du Cros, 2002*).

Attīstoties kultūras tūrisma nozarei, sabiedrībā sāk parādīties sadalījums ne tikai pēc interesēm, ko vēlas tūrists izbaudīt ceļojot, bet sāk izkristalizēties dažādu vecumu grupu ceļošanas ieradumi.

Dažādām kultūras tūristu grupām ne tikai būs atšķirīgs kultūras motivācijas vai interešu līmenis, bet arī tas, kas ceļojot viņi patērēs dažādas kultūras formas. Tas nozīmē, ka ne visi tūrisma piesaistes objekti būs interesanti visiem kultūras tūristiem, un, ka daudziem apmeklētājiem, var nebūt īpaša interese par ļoti specifisku kultūras piedāvājumu. Tas ir svarīgi

mārketinga aspektā, jo tas nozīmē, ka kultūras piesaistes objektiem ir jādomā gan par ļoti konkrētu, gan par vispārēju pievilcību, ko viņi var sniegt tūristiem.

Eiropas tirgos kultūras tūristi pārstāvēti vairākos segmentos. Jaunie un stilīgie (20 – 39 gadi) - galvenokārt sastāv no pāriem un draugu grupām. Lielākā daļa tūristu šajā grupā dot priekšroku saulei un pludmales brīvdienām. Tomēr tie arvien vairāk ietver ceļojumos kultūras elementus, kas vairāk interesē sievietēm. Vīrieši vairāk priekšroku dod uz darbību vērstām aktivitātēm. Apmēram trešdaļa šī segmenta ir ieinteresēti brīvdienās, kurās uzsvars tiek likts uz kultūru. Pusmūža (40 – 54 gadi) ir lielākais kultūras tūrisma segments. Daudzi šīs grupas locekļi ir motivēti kultūras tūristi. Vecākā paaudze (55 - 70 gadi) Eiropā ir relatīvi liela grupa. Šai paaudzei parasti ir vairāk laika un naudas nekā citām grupām. Segmenta pieaugums saistīts ar Eiropas iedzīvotāju novecošanos (*Van der Steina u.c., 2019*).

Mainoties tūristu ceļošanas paradumiem, mainās arī informācijas kanālu izmantošana. Tā rezultātā uzņēmumiem ir jāstrādā pie satura mārketinga savā uzņēmumā, lai informāciju spētu saņemt jebkura vecuma kategorija.

Lai nonāktu patērētāju redzes un dzirdes lokā, uzņēmumi ir spiesti izmantot masu mediju līdzekļus - televīziju, radio, žurnālus, laikrakstus utt., lai izvietotu savu produktu/zīmolu reklāmu, informāciju par produktu realizācijas veicināšanas pasākumiem u.c. Tomēr masu komunikācijas izmaksas ar katru gadu kļūst dārgākas (*Praude & Šalkovska, 2018, 11-12*).

Brīvvalsts dārgumu nams savus klientus uzrunā un mudina apmeklēt namu ar masu saziņas līdzekļu palīdzību. Laikrakstos tiek publicēta informācija par jaunas ekspozīcijas atklāšanu, akcijas piedāvājumiem Rēzekne pilsētas un novada kolektīviem. Protams, daudz aktīvāka darbība notiek internetā, sociālo tīklu profilā Facebook, kur tiek publicētas bildes un apraksti par namā notiekošo un dažādi izzinoši stāsti par konkrētiem priekšmetiem, ko iespējams apskatīties namā.

2.Brīvvalsts dārgumu nama raksturojums

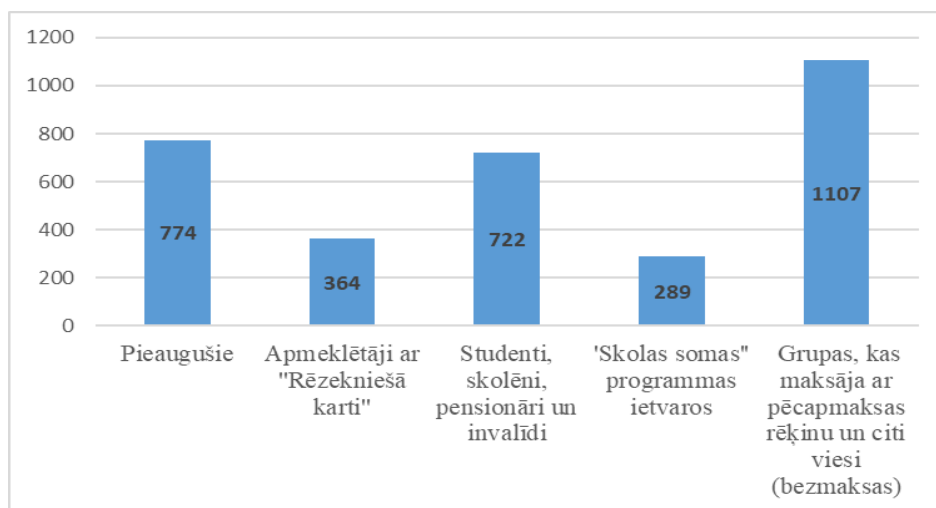
Pilskalna pakājē Krasta iela 35A, Rēzeknē, 2022. gada 5. augustā tika atklāta jauna kultūras vieta – Brīvvalsts dārgumu nams. Jaunajā izstāžu namā eksponēti vairāki simti dažādu vēstures liecību no Latvijas un ārzemju privātkolekcijām, kas aptver laika posmu no 1918. gada līdz 1940. gadam, atklājot tieši Latgales un Rēzeknes vēstures lappuses. Daudzus gadu desmitus ēka pie Rēzeknes pilskalna ir stāvējusi tukša un nolaiста, tāpēc rēzeknieši tās atdzimšanu vērtē atzinīgi, tostarp ņemot vērā pilsētvidē organiski iekļaujošos dizaina risinājumus kā arhitektūrā, tā arī ekspozīcijās (*Igavena, 2022*).

Nama pirmajā stāvā ir nemainīgā ekspozīcija, 90 % no šīs ekspozīcijas tika izvesti no Latvijas un aizvesti uz ārzemēm sākoties karam. 10. kolekcionāri ir veidojuši šo ekspozīciju un izpirkuši mūsu tautas nozīmīgos apbalvojums un nodevuši glabātuvē Brīvvalsts dārgumu namam (*Brīvvalsts dārgumu nams, 2023*).

Uzņēmumi un kompānijas cenšas radīt pakalpojumus, kas atbilst patērētāju vēlmēm, bet tajā pašā laikā palielina peļņu. Pakalpojums nav nekā vērts, ja tā pārdošanas veicināšanai un izpratnei netiek pievērsta pietiekama uzmanība. Pārdošanas veicināšana, kas sastāv no mārketinga instrumentiem, ir komunikācijas kanāls, kas savieno uzņēmumus un patērētājus, piesaistot klientu, piedāvājot pakalpojums (*Chang & Taylor, 2015*).

Brīvvalsts dārgumu nams savu pakalpojuma virza tirgū ar dažādos veidos: veidojot sadarbību ar TIC, ņemot dalību “Skolas somas” programmā, piešķirot atlaidi Rēzeknes pilsētas iedzīvotājiem, kā arī mainot otrā stāva ekspozīciju, kas pēc konkrēta laika posma tiek nomainīta uz citu ekspozīciju. Atklājot Brīvvalsts dārgumu namu otrajā stāvā varēja vērot Latgales vecmeistaru gleznas, tagad tur ir iespējams baudīt 19. gadsimta Francijas kamīna pulksteņu izstādi. Nama priekšā ir izvietota instalācija, kur iespējams noskatīties video materiālu un uzzināt, ko šajā ēkā ir iespējams apskatīties.

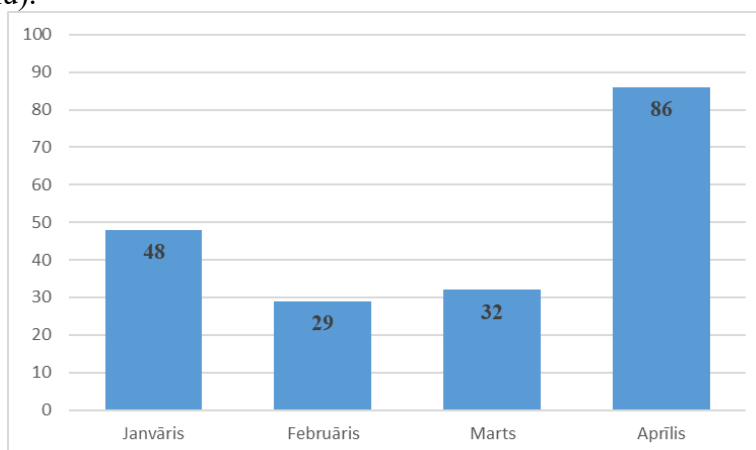
Autore atspoguļoja Brīvvalsts dārgumu nama apmeklētāju statistiku (sk. 2. attēlu).

2.attēls. Brīvvalsts dārgumu nama apmeklētāju statistika no 08.08.2022. līdz 30.04.2023. (Brīvvalsts dārgumu nams, 2023)

Apkopojot Brīvvalsts dārgumu nama statistiku var secināt, ka deviņu mēnešu laikā namu apmeklēja 3256 apmeklētāji. No visiem apmeklētājiem 34 % veido grupas, kas maksāja ar pēcapmaksas rēķinu un citi viesi, kas namu apmeklēja bezmaksas. Namu bezmaksas apmeklē augstas amatpersonas, citu valstu vēstnieki, kuri ir atbraukuši biznesa darīšanās uz Rēzeknes pilsētas pašvaldību. Otrajā vietā ir standarta biļetes apmeklētāji jeb pieaugušie ar 24 %. Studenti, skolēni, pensionāri un invalīdi veido 22 % no apmeklētāju kopskaita, 9 % ir rēzeknieši un 11 % ir no "Skolas somas" programmas. Lai veicinātu vietējo iedzīvotāju interesi apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu, uzrādot pie kases derīgu "Rēzeknieša karti", par ieeju ir jāmaksā 3 eiro. Šī iespēja atspoguļo Brīvvalsts dārgumu nama vērtības, ka vietējiem iedzīvotājiem ir prioritāte un gods apmeklēt namu par izdevīgāku cenu. No 2. attēlā apkopotajiem datiem redzams, ka Brīvvalsts dārgumu namu deviņu mēnešu laikā ir apmeklējuši 364 rēzeknieši.

Autore veica aptauju no 01.01.2023. līdz 30.04.2023. ar mērķi izpētīt un uzzināt, kur apmeklētāji uzzina informāciju par Brīvvalsts dārgumu namu un kāpēc viņi nolēma apmeklēt namu. Aptaujā piedalījās 195 respondenti, kuri pētījuma laikā apmeklēja Brīvvalsts dārgumu namu (sk. 3. attēlu).

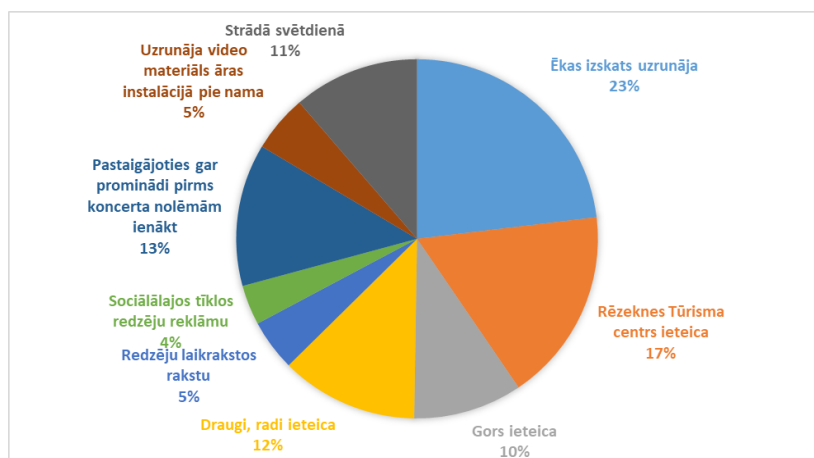

3.attēls. Apmeklētāju skaits Brīvvalsts dārgumu namā no 01.01.2023. līdz 30.04.2023.

Visapmeklētākais mēnesis bija aprīlis, kad tika aptaujāti 86 apmeklētāji jeb 44 % no visiem respondentiem, jo šajā mēnesī Rēzeknes pilsētā norisinājās dažādi koncerti un citas aktivitātes. Janvārī tika aptaujāti 25 % no visiem respondentiem, kas ziemas mēnesim bija liels pārsteigums, ka apmeklētāji vēlas izbaudīt, kultūras tūrismu. Februārī tika aptaujāti 15 % no visiem respondentiem, kur lielākā daļa bija ārzemju tūristi, kas ieradušies Rēzeknē darba

darīšanās un apmaiņas projektu ietvaros. Martā tika aptaujāti 16 % no visiem respondentiem, kad apmeklētāji bija dodoties pastaigā ieraudzījuši, ka Brīvvalsts dārgumu nams ir atvērts arī svētdienā.

Sniedzot atbildi uz jautājumu kā uzzināja par namu, domas dalījās (sk.4. attēlu).

4.attēls. Respondentu atbilžu sadalījums uz jautājumu „Kāpēc un kur uzzināja par Brīvvalsts dārgumu namu?”

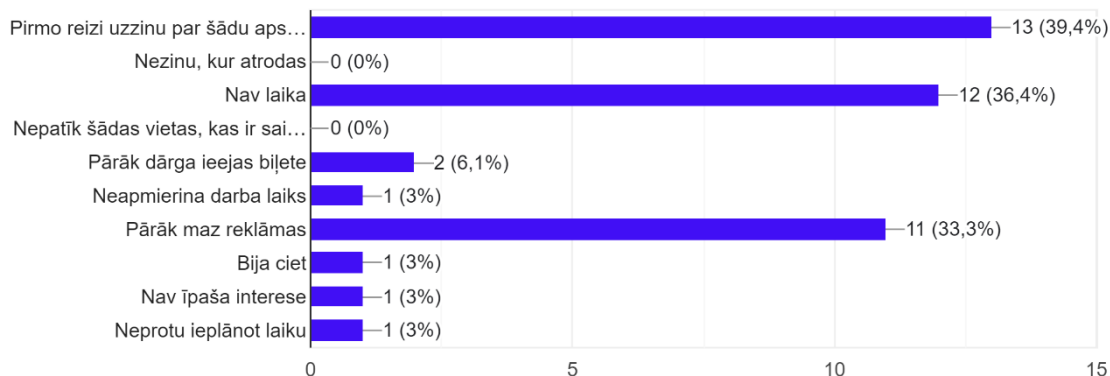
Izanalizējot respondentu atbildes kāpēc nolēma apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu, 23 % jeb 45 apmeklētājus uzrunāja nama ēkas vizuālais izskats, kā arī piesaistīja nama sienas, kas ir pārklātas no akmeņiem, kas nākuši ir no Rēzeknes ordeņa pils, 17 % jeb 34 apmeklētāji izvēlējās iegriezties Brīvvalsts dārgumu namā, jo ieteica TIC darbinieki, iepazīstinot ar jaunu apskates objektu Rēzeknē. Ejojot pastaigās gar upi pa Promenādi 25 jeb 13 % apmeklētāji nolēma apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu. Labākā reklāma, kā atzīmēja 12 % jeb 24 respondenti, ir viņu draugu ieteikumi un padalīšanās ar bildēm no ekskursijas. Pēc radu, draugu ieteikumiem visbiežāk ierodas apmeklētāji no Vidzemes, Zemgales reģiona. Brīvvalsts dārgumu namu iespējams apmeklēt arī svētdienā, šo iespēju izmantoja 11 % pilsētas ciemiņi, kas ir ieradušies ciemos vai uz koncertu Rēzeknē. Latgales vēstniecība Gors darbinieku ieteikumu vadīti Brīvvalsts dārgumu namu apmeklēja 10 % jeb 19 apmeklētāji. Publikācijas sociālajos tīklos un Latgales reģiona izdotajos laikrakstos arī sekmēja apmeklētāju skaita palielināšanos, jo 5 % ieguva informāciju no publikācijām laikrakstos un 4 % no sociālajiem tīkliem.

Brīvvalsts dārgumu nams 2023. gada 13. maijā pirmo reizi piedalījās Muzeju nakts aktivitātēs. Brīvvalsts dārgumu nams piedāvāja apmeklētājiem ne tikai iepazīties ar pirmā un otrā stāva ekspozīciju, bet bija iespējas piedalīties dažādās radošās aktivitātes. Raksta autore “Muzeju nakts” pasākuma laikā uzskaitīja apmeklētāju skaitu un kopā apmeklēja 1700 apmeklētāji.

Lai labāk izprastu cik daudz ir respondentu, kas pirmo reizi uzzina par šādu kultūras apskates objektu Rēzeknē, autore sociālo tīklu portālā Facebook publicēja aptaujas anketu par Brīvvalsts dārgumu nama pakalpojuma virzīšanu un turpmāko attīstību. Aptaujas anketu aizpildīja 47 respondenti laika posmā no 01.05.2023. līdz 17.05.2023.

Respondentu atbilžu sadalījums uz jautājumu, vai ir apmeklējuši Brīvvalsts dārgumu namu sadalījās šādi – 67 % jeb 33 respondenti nav apmeklējuši namu, bet 33 % jeb 16 respondenti to ir apmeklējuši.

Respondentiem, kuri nav apmeklējuši Brīvvalsts dārgumu namu, tika uzdoti jautājumi par iemesliem, kāpēc nav izdevies apmeklēt namu, un kur iegūt informāciju par šāda veida kultūras tūrisma pakalpojumiem (sk. 5.attēlu).

5. attēls. Respondentu atbilžu sadalījums uz jautājumu **Kāpēc Jūs neesat apmeklējuši Brīvvalsts dārgumu namu?**

Respondentu atbildes uz šo jautājumu sadalījās šādi: 39 % jeb 13 respondenti vispār pirmo reizi uzzināja par Brīvvalsts dārgumu namu, 12 jeb 38 % respondentu nav bijis laika ekskursijai, 11 jeb 33 % respondentu uzskata, ka Brīvvalsts dārgumu nams nav aktīvs sociālajos tīklos un tāpēc nekādu reklāmu nav redzējuši, bet 2 respondentiem ir nepieņemama ieejas maksas biļete.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Tūrisma nozares attīstība ietekmē ne tikai valsts ekonomisko stāvokli, bet arī pilnveido un attīsta pilsētu infrastruktūru. Kultūras pieminekļi - ēkas, kas ir atstātas novārtā, bojā pilsētas ainavu. Brīvvalsts dārgumu nama ēka piecpadsmit gadus stāvēja pamesta un gadiem ejot pārvērtās par graustu pilsētas centrā. Atjaunojot ēku izdevās, ne tikai saglabāt ēkas vēsturisko nozīmi, bet uzlabot pilsētas vizuālo izskatu upes krasā.
2. Eiropā ir izveidojušies noteiktu vecumu kategoriju ceļošanas paradumi un vajadzības, ko katra grupa vēlas izbaudīt no ceļojumu, piemēram, jauni un stilīgi ir vecuma grupa no 20 līdz 39 gadiem, kuriem galvenais ir izbaudīt jūru un sauli, bet arī savā ceļojumos ietver kultūras objektu apmeklēšanu. Brīvvalsts dārgumu namu apmeklētāji šajā vecuma kategorijā apvieno dabas baudīšanu ar sev izzinošām aktivitātēm.
3. Brīvvalsts dārgumu namu no 2022. gada augusta līdz 2022. gada decembrim ir apmeklējuši 345 iekšzemes tūristi un 80 ārzemju tūristi.
4. Brīvvalsts dārgumu namu, piedaloties "Skolas somas" programmā, sešu mēnešu laikā apmeklēja 289 skolēni un audzinātāji no visas Latvijas. Dalība šādā programmā palīdz veidot skolēnu uztveri par Latvijas pirmās Brīvvalsts laika periodu un par Latvijas kultūras dzīvi.
5. Dalība Muzeju nakts pasākumā Brīvvalsts dārgumu namam veicināja apmeklētāju lielu atsaucību, jo kopumā to apmeklēja 1700 apmeklētāji. Apmeklētājiem bija iespējams piedalīties organizētajās aktivitātēs, par ko Brīvvalsts dārgumu nams saņēma pozitīvas atsauksmes. Dalība šādā pasākumā palīdz piesaistīt un uzrunāt potenciālos apmeklētājus nākotnē.
6. Veiktās aptaujas rezultāti, kas tika publicēta sociālo tīklu profilā Facebook, parāda, ka namu no 47 respondentiem nav apmeklējuši 33 jeb 67 % no respondentiem, kas liecina par sabiedrības nepietiekamu informētību par jauna kultūras apskates objekta atvēršanos Rēzeknē, kā rezultātā, respondenti aizpildot anketu uzzināja par Brīvvalsts dārgumu nama pastāvēšanu.
7. Respondentu, kuri nav apmeklējuši Brīvvalsts dārgumu namu, atbildes uz jautājumu kāpēc to nav apmeklējuši sadalījās šādi: 13 respondenti vispār pirmo reizi uzzināja par Brīvvalsts dārgumu namu, 12 respondentu nav bijis laika to apmeklēt, 11 respondenti uzskata, ka

Brīvvalsts dārgumu nams nav aktīvs sociālajos tīklos. Brīvvalsts dārgumu nama ir izveidoti divi sociālo tīklu profili Facebook un Instragram.

Priekšlikumi:

1. Brīvvalsts dārgumu nama vadītājam, sadarbojoties ar Rēzeknes Kultūras un tūrisma aģentūru, izstrādāt brīvdienu piedāvājumus, kā iespējams pavadīt laiku Rēzeknē. Šādus piedāvājumus publicējot ne tikai sociālo tīklu vietnēs, bet arī Rēzeknes pilsētas mājas lapā, kas varētu sekmēt apmeklētāju interesi doties brīvdienās uz Rēzekni un apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu.
2. Lai dalība “Skolas somas” programmā veicinātu visas Latvijas skolēnu interesi apmeklēt Brīvvalsts dārgumu namu, vadītājam jāuzrunā pašvaldības, izsūtot informatīvo materiālu ar piedāvājumu, kā arī piedalīties izstādē “Skola 2023”, kā rezultātā, uzrunājot klātienē skolēnus un skolotājus, veidotos izpratne par piedāvājumu.
3. Brīvvalsts dārgumu nama vadītājam kopā ar saimnieciskās daļas vadītāju, sadarbojoties ar dažādu arodu meistariem, katru mēnesi piedāvāt meistarklases, kur būtu iespējams izgatavot un iepazīt dažādus Latgales arodus, kā, piemēram, klūgu pīšanas meistarklasi. Šādu darbnīcu organizēšana mudinātu apmeklēt namu un iegūt jaunas zināšanas meistarklasēs.
4. Brīvvalsts dārgumu nama vadītājam uzaicināt apmeklēt namu sabiedrībā populāriem cilvēkiem/ influenceriem, kā rezultātu tiktu veidota sadarbība un tiku filmēti video materiāli, kuros šie apmeklētāji dalītos ar iegūtajiem iespaidiem, kā arī aicinātu savus sekotājus dodoties uz Latgali obligāti ietvert Brīvvalsts dārgumu nama apmeklēšanu.
5. Brīvvalsts dārgumu nama vadītājam kopā ar kolekcionāriem sociālo tīklu profilos Facebook un Instagram veidot īsus video stāstījumus par dažādiem priekšmetiem, ko iespējams apskatīt namā, kā arī sniegt atbildes uz sekotāju jautājumiem, dalīties ar Brīvvalsts dārgumu nama ikdienas dzīvi. Drosmīgākos apmeklētājus aicināt, kameras priekšā, dalīties ar iegūtajām emocijām un iespaidiem par Brīvvalsts dārgumu nama piedāvāto pakalpojumu. Īso stāstu video uzrunātu apmeklētājus pieseņot un apmeklēt namu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Tūrisma likums* (17.09.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 02.11.2020. <https://likumi.lv/ta/id/50026-turisma-likums>
2. Chang, W., & Taylor, S. (2015). The Effectiveness of Customer Participation in New Product Development: A Meta-Analysis. *Journal of Marketing*, 80(1), 47-64. <https://doi.org/10.1509/jm.14.0057>
3. Economy-pedia. (2021). *Tūrisma nozare - kas tas ir, definīcija un jēdziens 2021. gads*. <https://lv.economy-pedia.com/11031570-tourism-sector>
4. Hotelier Life. (09.05.2022). *What are the Characteristics of the Tourism and Hospitality Industry*. <https://www.hotelierlife.com/what-are-the-characteristics-of-the-tourism-and-hospitality-industry/>
5. Igavena, G. (2022). *Kā Latgales vēstures lappuses atklājas «Brīvvalsts dārgumu namā»*. *Viesos jaunajā kultūrvietā Rēzeknē*. <https://www.lsm.lv/raksts/kultura/kulturtelpa/ka-latgales-vestures-lappuses-atklajas-brivvalsts-dargumu-nama-viesos-jaunaja-kulturvieta-rezekne.a469220/>
6. Kim, Y., Ribeiro, M.A., & Li, G. (2022). Tourism Memory Characteristics Scale: Development and Validation. *Journal of Travel Research*, 61(6), 1308–1326. <https://doi.org/10.1177/00472875211033355>
7. Liu, Y., Huang, K., Bao, J., & Chen, K. (2019). Listen to the Voices from Home: an Analysis of Chinese Tourists' Sentiments Regarding Australian Destinations. *Tourism Management*, 71, 337–347. <https://doi.org/10.1016/j.tourman.2018.10.004>
8. McKercher, B., & Du Cros, H. (2002). *Cultural Tourism: The Partnership Between Tourism and Cultural Heritage Management*. Haworth Press.
9. Praude, V., & Šalkovska, J. (2018). *Satura mārketing internetā*. SIA “Burtene”.
10. Richards, G. (2018). Cultural Tourism: A Review of Recent Research and Trends. *Journal of Hospitality and Tourism Management*, 36, 12-21. <https://doi.org/10.1016/j.jhtm.2018.03.005>
11. Sarantakou, E., & Terkenli, T.S. (2019). Non-institutionalized Forms of Tourism Accommodation and Overtourism Impacts on the Landscape: the Case of Santorini, Greece, *Tourism Planning & Development*, 16(1), 1-23. DOI:10.1080/21568316.2019.1569122

12. Statista Research Department. (20.01.2023). Total contribution of travel and tourism to GDP worldwide 2019-2021. <https://www.statista.com/statistics/233223/travel-and-tourism--total-economic-contribution-worldwide/>
13. Silineviča, I. (2008). *Tūrisma analīze*. Rēzeknes Augstskola.
14. Van der Steina, A., Rozīte, M., Medne, I., Bērziņa, K., Klepers, A., Veliverronena, L., & Grīnfelde, I. (2019). *Latvijas tūrisma nozares analīze*. https://www.em.gov.lv/sites/em/files/latvijas_turisma_nozares_analize_20brandtour_20final1.pdf
15. Walton, J.K. (05.04.2023). *Tourism*. <https://www.britannica.com/topic/tourism>
16. Brīvvalsts dārgumu nams. (2023). *Nepublicētais materiāls*.
17. Rēzeknes Tūrisma informācijas centrs. (2023). Rēzeknes TIC apmeklētāju statistika par 2022. gadu.

STARTUPS – DRIVING FORCE OF INNOVATIONS AND ECONOMY JAUNUZŅĒMUMI – INOVĀCIJU UN EKONOMIKAS VIRZĪTĀJSPĒKS

Dia Kohli

Kaunas University of Applied Sciences, dia.koh897@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Fatima Ezzahra Fatri

Kaunas University of Applied Sciences, fatima.ezz165@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Sarmīte Saleniece

Rezekne Academy of Technologies, ss20153@edu.rta.lv, Rezekne, Latvia

Simona Jankauskaitė

Kaunas University of Applied Sciences, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Viktorija Stanaityte

Kaunas University of Applied Sciences, viktorija.sta494@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. *This research paper aims to explore the world of startups and compare the startup ecosystems in different countries: Baltic countries, Morocco and India. The paper discusses the characteristics of startups, the challenges and opportunities they face in today's global market. This joint research paper also analyses the economic indicators of the startups in countries comparing the favorable conditions and success factors to be implemented. Overall, this research contributes to the understanding of the startup landscape and depicts the insights, based on successful startup companies, into how the countries can foster innovation and economic growth through entrepreneurship.*

Keywords: *country's economy, creation of startup, funding, innovations, startup.*

Introduction

Entrepreneurship and startups are an integral part of the global economy, and they have gained significant attention in recent years. With the rise of technology and the internet, starting a business has become more accessible than ever before.

The aim of the article is to analyze the startup landscape in emerging economies and to provide insights into how these countries can foster innovation and economic growth through entrepreneurship.

The objectives of the article are to:

- discover the establishment of startups and their role in the economy;
- discuss advantages and disadvantages of creating a startup;
- analyze the creation and running of startups under the successful examples of companies in different countries.

The research period: 2016-2023.

Methodology of the research: scientific literature analysis, secondary data analysis.

In this research, focuses on the creation issues of a startup and the factors that have contributed to the growth of the startup ecosystem in different countries, the challenges faced by startups are examined, and the support provided by the government and other entities are analyzed. Additionally, examples of successful startup cases, highlighting the actions to be implemented are discussed by depicting the challenges and opportunities the companies have encountered.

Establishing a startup

A startup is rapidly growing firm due to its innovation in terms of products/services and processes through the aid of IT/ICT enabled services. The status of being a startup is contingent on the age as per its country's regulations (Italy < 5 years, India < 6 years, European countries except Italy < 10 years) (*Ehsan, 2021*).

Establishing a startup is an exciting and challenging process that requires careful planning and execution. One of the first steps in starting a new venture is to develop a business idea that fills a market gap or solves a unique problem. This requires thorough research and analysis to understand the needs of your target audience and to develop a comprehensive business plan. Building a team of skilled and passionate individuals is also crucial to the success of a startup. Finding people with complementary skills and experience will help one build a strong foundation and increase the likelihood of success (*Ish Studio, 2023*).

Securing funding is another key step in starting a new venture. Determining how much money entrepreneur needs and exploring funding options such as angel investors, venture capitalists, or crowdfunding will help to get started. Once entrepreneur has secured funding, it is important to build a prototype or minimum viable product to test business idea with potential customers. This will help the company refine its product or service and make necessary adjustments before launching. As one grows his startup, it is important to establish a brand identity that resonates with the target audience, continuously monitor business performance metrics, and adjust the strategy as needed to ensure the startup's success (*Ish Studio, 2023*).

Advantages and disadvantages for establishing a startup

The rising number of startups show the tendency of startups being an attractive form of new business. Therefore, the advantages and disadvantages of the startups will be discussed in the following part. The TRUiC Team reveals the main advantages of creating and running an own startup:

- Freedom and flexibility.
- Creativity. This means having the opportunity to get creative in your approach and really see how ideas come to life.
- Valuable relationships. Networking with other entrepreneurs, founders, and professionals can result in a community of motivated individuals who inspire.
- Personal growth. E.g. fine-tuning your communication skills to manage staff better and strengthening your problem-solving abilities.
- Positive impact. As a startup founder, person has the opportunity to make a positive impact on community and the world around you regardless of the type of startup has been founded (*TRUiC, 2023*).

Still, creation of a startup has drawbacks to face as well. These would be as follows:

- Never being off duty. A huge part of being an entrepreneur is being willing to dedicate yourself and your time to maintaining and growing your business.
- Stress and uncertainty. Adaptability and resilience are critical traits for an entrepreneur to be able to combat the stress and uncertainty of founding a startup.
- Self-doubt. There is a level of confidence that you need to have in order to start and maintain a successful startup.
- Financial risk. Founding a startup requires unavoidable financial risk (*TRUiC, 2023*).

As for disadvantages, the Faster Capital assume that businesses need to find ways to generate enough income to cover their costs, which can be difficult due to the low cost of land and other resources. Nevertheless, both, with their disadvantages and pluses, the startups can eventually grow into a successful business, generating high income, and creating the added value to the society (*Faster Capital, 2023*).

Startups in the economy of the Baltic countries

Latvian startup ecosystem is young and dynamic. It is big enough to ensure all advantages of a regional entrepreneur - friendly business hub, but it is small enough to provide

ample networking opportunities and a sense of belonging. The growth of this ecosystem has been facilitated by a range of stakeholders in the public and private sectors, non-profit organizations and academies (*Startup Latvia, 2020*). The number of startups in Latvia has increased significantly (three times) since 2016 - from 220 to 626 companies (in 2021), average annual growth – 23 per cent. The number of startups in Lithuania grew almost twice as fast as in Latvia - from 206 startups in 2016 to 1102 startups 2022 (average annual growth – 40 per cent) (*Factris.com*). As great examples of startups in Latvia, authors would like to mention companies Naco Technologies and Lande. In March 2022, Naco Technologies raised 1.5 million EUR to further develop its technology. The company creates specialized nano-coatings and new materials that replace the ones currently used in electrolyzers and fuel cells. By doing so, it would reduce significantly the cost of electrolyzers and fuel cells and facilitate the production and use of hydrogen. Lande is a Latvian startup that completed a 550,000 EUR pre-seed round in 2022. This crowdfunding platform helps small and medium-sized farms obtain capital from investors. Lande does so by using farmers' machinery, land, or future harvest as collateral. There are three categories of loans available: seasonal funding, machinery loans, and land buying. Only a limited amount of applications from farmers (around 5 %) are accepted (*Impakter, 2022*).

Lithuania is the second fastest growing startup ecosystem in Central and Eastern Europe from 2017 to 2022. It has grown 16.8 times in value in five years and is currently valued at 9.5 billion EUR (*Crespo, 2023*). “Dealroom” review shows that Lithuanian startups attracted 295 million EUR. The most significant impact on the level of investment attracted in 2021 was the Vinted deal, worth more than 200 million EUR (VC investment in Lithuania HQ and founded startups) (*Dealroom, 2023*). The impact of Lithuanian startups on the national economy is growing. Last year, the sector managed to attract over 2.5K specialists, and the average salary increased by more than 500 EUR (*Unicorns Lithuania, 2023*). Great examples of startups of Lithuania - Elinta Charge is a spinoff from Elinta Group. The startup raised 7 million EUR for its EV charging solution. Elinta Charge designs and builds EV charging stations. It also offers cloud solutions for EV fleet management. With the fast growth of electric vehicle sales in Lithuania and the ban on internal combustion engine-powered vehicles from 2035, there is a large space in the market of Elinta. Other Lithuanian startup Leafood completed a 6.45 Million EUR round in 2022. The company has built a vertical farming solution that is sustainable as it uses less soil and water compared to horizontal farming solutions. Furthermore, Leafoods cuts considerably the food supply chain as it is able to produce locally all year round (*Impakter, 2022*).

In Estonia, the emergence of startups had gained momentum earlier, so in 2016 there were already 406 of such companies, but the growth continued quite rapidly in the past years, reaching 1293 startups in 2021 (average annual growth – 26 %). Estonia ranks 1st in the world in terms of the number of startups per 1 million inhabitants (1107), slightly surpassing even Israel, which is especially strong in the field of startups (1070). Lithuania with its indicator (523 startups per 1 million inhabitants) and Latvia (315), according to the information provided by the authors of the study, are also in the top ten of the worlds (7th and 9th place, respectively) (*Factris.com, 2022*). Great examples of startups in Estonia: Solarstone is a startup from Estonia that completed a 10 million EUR round in July 2022. The company produces and sells solar panels. Solarstone's solar panels are specifically designed to interlock with roof tiles and don't waste any available space. In a critical moment for the European Union energy market, Solarstone solutions could increase the number of solar panels installed across Europe. Other startup eAgronom raised 6.4 Million EUR at the beginning of 2022. The Estonian ag-tech startup is a digital platform that helps farmers while reducing their greenhouse emissions. eAgronom assists farmers with crop management but also offers them a way to access the carbon credit market (*Impakter, 2022*).

Startups in India and Morocco: The Case of MakeMyTrip and WaystoCap

To analyze the challenges and solutions the startups face, two Indian and Moroccan companies were researched providing the insights on factors leading to success.

MakeMyTrip is one of the oldest travels startups in India. The inspiration for this startup came to Deep Kalra when he was booking a holiday in Thailand. He realized that the internet could offer more competitive prices by cutting out the middleman. MakeMyTrip's mission is to provide customers with a one-stop shop for all their travel needs by providing online travel services that include flight tickets, domestic and international holiday packages, hotel reservations, and rail and bus tickets. Headquartered in Gurugram (*StartupTalky, 2021*). As of 31 March 2018, they have 14 company - owned travel stores in 14 cities, over 30 franchisee - owned travel stores in 28 cities, and counters in four major airports in India. MakeMyTrip also has numerous international offices in New York, Singapore, Kuala Lumpur, Phuket, Bangkok, and Dubai (*StartupTalky, 2021*).

Launched in 2016, WaystoCap is a Moroccan B2B startup transforming e-commerce in the region. An online platform, WaystoCap, provides access to various products and services within Morocco and has made a significant mark on the Moroccan economy. With services ranging from finance and marketing to logistics and legal support, WaystoCap has empowered small Moroccan businesses to grow and expand (*Jackson, 2021*).

According to M. Jackson the platform also facilitates access to international markets for Moroccan entrepreneurs, thus enhancing their competitiveness. By reducing the cost of business operations, it has created a conducive environment for startups to thrive. WaystoCap has revolutionized the Moroccan economy by providing a multitude of opportunities for local businesses. Despite its success, WaystoCap faced numerous challenges in the Moroccan market (*Jackson, 2021*). According to Anyansi-Archibong's (2021) study, "The Foundation and Growth of WaystoCap in the Moroccan Market," initial resistance from potential customers unfamiliar with e-commerce and the prevalent reliance on traditional trade methods were major hurdles. Additionally, the limited access to capital constrained the company's ability to expand its services (*Jackson, 2021*).

However, WaystoCap turned these challenges into opportunities by leveraging its existing customer base, tailoring its services to meet customer needs, and offering valuable solutions. This resilient approach has proven that startups can overcome market adversities with the right strategies (*Jackson, 2021*).

By bridging the gap between small and medium - sized businesses and potential investors and suppliers, WaystoCap has fostered access to essential resources and information. The company has also capitalized on technology to create a secure digital marketplace, opening new avenues for businesses. Furthermore, by cultivating a network of willing investors and suppliers, WaystoCap is catalyzing investment in Moroccan startups. The online marketplace is expediting the growth of technological innovation in Morocco and setting a high bar for other startups. WaystoCap's achievements exemplify the potential within Morocco's blossoming tech sector and serve as an inspiration for startups aiming to make their mark (*Jackson, 2021*).

Conclusions

1. The world of startups is a fascinating and dynamic landscape that offers opportunities for innovation, growth, and impact. While starting a new venture can be risky and challenging, it can also be highly rewarding and fulfilling.
2. To succeed in the world of startups, entrepreneurs must be willing to take calculated risks, embrace uncertainty, and continuously learn and adapt to changing market conditions. They must also have a clear vision, a solid business plan, and a passion for their product or service.

3. Furthermore, startups require a supportive ecosystem that includes access to funding, mentorship, and networking opportunities. Fortunately, there are many resources available for aspiring entrepreneurs, such as startup accelerators, venture capitalists, and government programs.
4. The rising number of startups in Baltic countries show the tendency of startups being an attractive form of new business.
5. Based on the cases of Moroccan and Indian startups, it can be stated, that the key to success lies in the ability to combine government initiatives, provision of services to the local businesses and reduction of business operation costs. The capitalization on technology and establishing a network of investors and suppliers plays a vital role as well.
6. Overall, startups have the potential to drive innovation, create jobs, and solve some of the world's most pressing problems. While not all startups succeed, those that do can have a significant impact on society and the economy.

Bibliography

1. Crespo, C. (2023). *From Woes to Woos: Baltic Fintech's remarkable journey to become a Global Fintech Innovation powerhouse*. <https://nordicfintechmagazine.com/from-woes-to-woos-baltic-fintechs-remarkable-journey-to-become-a-global-fintech-innovation-powerhouse/>
2. Dealroom. (2023). *The Lithuanian startup ecosystem 2022 review*. <https://dealroom.co/uploaded/2023/02/Dealroom-Lithuania-report-2022.pdf?x37961>
3. Ehsan, Z.A. (2021). Defining a Startup - A Critical Analysis. *SSRN Electronic Journal*. <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3823361>
4. Factris.com (22.11.2022). *Kā Latvijas jaunuzņēmumi izskatās uz Baltijas fona?* <https://www.factris.com/lv/jaunumi/ka-latvijas-jaunuznemumi-izskatas-uz-baltijas-fona/>
5. Faster Capital. (2023). *Why startups need to invest?* <https://fastercapital.com/questions/Why-startups-need-to-invest.html>
6. Impakter. (05.10.2022). *9 Sustainable Startups From the Baltic Countries to Watch*. <https://impakter.com/9-sustainable-startups-from-the-baltic-countries-to-watch/>
7. Ish Studio (2023). *Scaling Startup 101: A Comprehensive Guide to Growing Your Business*. <https://www.ish.studio/no/post/scaling-startup-101-a-comprehensive-guide-to-growing-your-business>
8. Jackson, T. (28.05.2021). *Morocco's WaystoCap pivots to local marketplace model, sees strong growth*. <https://disrupt-africa.com/2021/05/28/moroccos-waystocap-pivots-to-local-marketplace-model-sees-strong-growth/>
9. Startup Latvia. (2020). *Latvian startup guide*. https://startuplatvia.eu/files/resources/resource_file/LIAA%20Startup%2016.03%20.pdf
10. StartupTalky. (2021). *List of Top Travel and Tourism startups in India*. <https://startuptalky.com/travel-startups-india/>
11. TRUiC Team. (2023). *Advantages and Disadvantages of Starting a Startup*. <https://startupsavant.com/advantages-and-disadvantages-of-starting-a-startup>
12. Unicorns Lithuania. (06.02.2023). *In 2022, Startups Paid €297M Into the Lithuanian State Budget - 51% More Than in 2021*. <https://unicorns.lt/en/news/2022-startups-paid-297m-lithuanian-state-budget-51-more-2021><https://disrupt-africa.com/2021/05/28/moroccos-waystocap-pivots-to-local-marketplace-model-sees-strong-growth/>

ZEMNIEKU SAIMNIECĪBAS „MALAINE” PIENKOPĪBAS NOZARES DARBĪBAS ANALĪZE ANALYSIS OF THE ACTIVITY OF THE FARM "MALAINE" IN THE DAIRY FARMING SECTOR

Kristīne Lene

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Malnavas pagasts,
Ludzas novads, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg. MBA *Karīna Adamoviča-Krišāne*

Abstract. Milk production takes place in all EU countries and constitutes a significant part of the value of EU agricultural production. When producing and processing milk, it is important to be able to realize and maintain your economic activity with it. Therefore, the first thing that milk producers and processors do is satisfy the local demand for milk. If more milk is produced than is consumed in the given country, then it is necessary to start thinking about exports that would be able to compete with the products that are already in the planned export markets. Latvia is also on the list of countries that produce more milk than is needed for self-consumption.

The main type of activity and source of income of farm "Malaine" is side farming, but the farm is also engaged in grain farming, which helps to get additional profit in unstable years and provides its farm with high-quality feed for dairy cattle. The farm has more than 100 dairy cows. The number of dairy cows is independently increased by breeding work, selecting only the best calves from the most worthy cows.

Keywords: farming, dairy cows, milk production, selecting.

Ievads

Viena no svarīgākajām nozarēm, kas uztur un nodarbina cilvēkus, ir lauksaimniecība. Latvijā ir salīdzinoši ar citām valstīm labi laika apstākļi, lai varētu veiksmīgi nodarboties ar lauksaimniecību un to attīstīt. Latvijā ir daudz saimniecību, kas ar to nodarbojas, līdz ar to arī konkurence ir liela, tāpēc ir jāplāno un jāizanalizē savas iespējas tirgū. Viens no galvenajiem nosacījumiem veiksmīgai saimniekošanai ir pārlicinātība par drošu nākotni, tāpēc pirms pieņemt nopietnus lēmumus ir jāizpēta un jāizskata noteiktās nozares un saimniecības riski.

Ar šo darbu autore vēlas sniegt informāciju par pienkopības attīstības tendencēm Latvijā un veikt šīs nozares izpēti un attīstības iespējas zemnieku saimniecībā „Malaine”.

Raksta mērķis: zemnieku saimniecības „Malaine” pienkopības nozares analīze un attīstības perspektīvas tuvākajā nākotnē.

Darba uzdevumi:

- 1) izpētīt pienkopības nozares attīstību Latvijā;
- 2) sniegt raksturojošu aprakstu par zemnieku saimniecību „Malaine”;
- 3) apkopot zemnieku saimniecības „Malaine” iegūto pieredzi pienkopībā;
- 4) izteikt secinājumus un izstrādāt priekšlikumus.

Situācija Latvijā liek saimniekot, izmantojot vairākas nozares. Tas dod atbalstu tādās situācijās, kad vienā no nozarēm vairs neiet tik labi, cik gribētos, kā arī tas palīdz izvairīties no bankrota, jo ir citi ienākumu avoti, kas dotajā situācijā ir atbalsts.

Raksta pamatā ir izmantota informācija, kas gūta no zemnieku saimniecības „Malaines” gada pārskatiem, mācību materiāliem un interneta resursiem, kā arī iegūtās praktiskās zināšanas zemnieku saimniecības „Malaine” saimnieciskās darbības plānošanā.

Autore savā darbā izmantoja kvalitatīvo pētniecības metodi - dokumentu analīzi, salīdzināšanas un novērošanas metodes.

Pētījuma periods ir no 2017. gada līdz 2022. gadam.

Pienkopības nozare Latvijā

Piena ražošana notiek visās Eiropas Savienības (turpmāk – ES) valstīs, un tā veido ievērojamu daļu no ES lauksaimniecības produkcijas vērtības. Ražojot un pārstrādājot pienu,

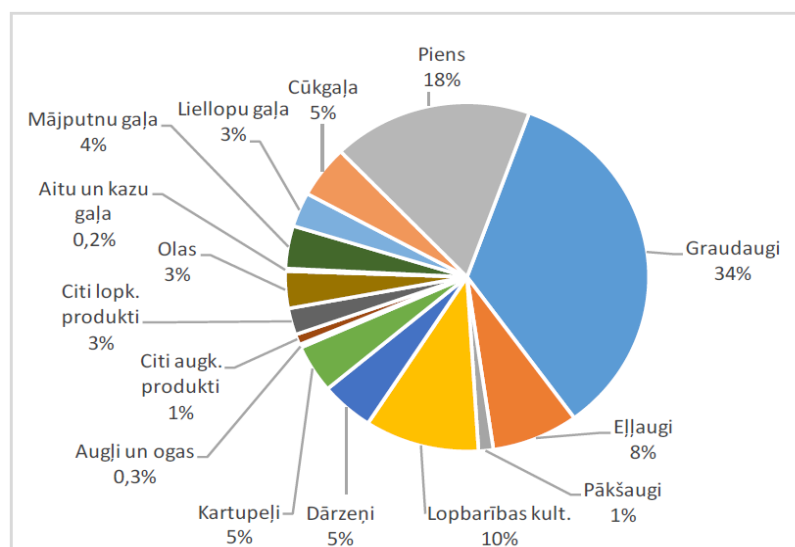
būtiski, lai ar to varētu realizēt un uzturēt savu saimniecisko darbību. Tādēļ pirmais, ko piena ražotāji un pārstrādātāji dara – apmierina vietējo pieprasījumu pēc piena. Ja tiek saražots vairāk piena, nekā tiek patērēts konkrētajā valstī, tad ir jāsāk domāt par eksportu, kas spētu konkurēt ar produktiem, kas jau ir plānotajos eksporta tirgos. Arī Latvija ir to valstu sarakstā, kur saražo vairāk piena, nekā vajag pašpatēriņam. Turklāt Latvija ir to valstu pieciniekā, kas saražo pienu vairāk, nekā to pieprasa iekšējā tirgū, kas Latvijai ļauj nostāties līdzās tādām piena ražošanas lielvalstīm kā Dānija un Nīderlande. Aiz Latvijas seko kaimiņvalstis – Lietuva un Igaunija. Tas norāda, ka eksporta tirgos Latvijai ir sīva konkurence gan ar piena ražotāju un pārstrādātāju lielvalstīm, gan arī ar kaimiņiem (Andersons, 2018). Tiek lēsts, ka kopējais ES piena ražošanas apjoms ir aptuveni 155 miljoni tonnu gadā. Galvenās ražotājas ir Vācija, Francija, Polija, Nīderlande, Itālija un Īrija. Kopā tās nodrošina gandrīz 70 % no ES piena produkcijas apjoma.

ES piena govju ganāmpulks pēdējos gados ir sarucis, jo ir uzlabojies piena izslaukums no govju. 2020. gadā ES bija aptuveni 20 miljoni govju, un katra govja saražoja vidēji 7300 kg piena.

Lauku saimniecību un piena govju ganāmpulku lielums, kā arī ražīgums ir ļoti atšķirīgs. Tomēr, piensaimniecības nozarei attīstoties visā ES, ražīguma un citu tehnisku faktoru atšķirības ir samazinājušās; mazāk attīstītie ražotāji strauji pietuvojušies tiem, kuri pārstrukturizējušies un modernizējušies pirmie (Eiropas Komisija, 2020).

Latvijas lauksaimniecības struktūrā vadošās nozares ir piensaimniecība un graudkopība (sk. 1.attēlu).

1.attēls. Lauksaimniecības preču galaprodukcijas struktūra bāzes cenās Latvijā 2015. gadā (Pilvere, 2016)

Laika periodā no 2005. līdz 2015. gadam piensaimniecībā un graudkopībā ir vērojama strauja attīstība. Piensaimniecībā ir nodrošinājies vidējā izslaukuma pieaugums, to ir savukārt ietekmējusi neliela un maza saimniecību skaita samazināšanās un liela, intensīvās piena ražošanas saimniecību veidošanās. Līdz ar to kopējais govju skaits valstī nozarē ir samazinājies, bet saražotā piena apjoms palielinājies. Tomēr šo nozari būtiski ietekmē arī piena cenas svārstības.

Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk - CSP) apkopotie provizorisks dati liecina, ka liellopu skaits valstī 2021. gadā ir samazinājies par 5,5 tūkstošiem jeb 1,4 %, salīdzinājumā ar iepriekšējo gadu. Turpina samazināties arī slaucamo govju skaits – 2021. gada beigās tas bija 131,2 tūkstoši, kas ir par 4,8 tūkstošiem jeb 3,6 % mazāk nekā 2020. gadā. CSP arī secinājis, ka 2021. gadā piena vidējā iepirkuma cena pieauga par 37 eiro par tonnu jeb 13,2 %, sasniedzot augstāko piena iepirkuma cenu Latvijas vēsturē – 318 eiro par tonnu. Par 2,8 % palielinājās

iepirktā piena apjoms. Neskatoties uz to, ka samazinājās slaucamo govju skaits, pieaugot vidējam izslaukumam no vienas slaucamās govys par 199 kilogramiem jeb 2,8 % un sasniedzot 7 362 kilogramus gadā, kopējais iegūtais piena apjoms (ieskaitot kazu pienu) 2021. gadā bija nedaudz pieaudzis – par 2,1 tūkstoti tonnu jeb 0,2 % (*Business, 2022*).

Latvijas brūnā jeb Latvijas brūnā govys ir viena no liellopu (*Bos primigenius taurus*) piena - gaļas šķirnēm, kas izveidota Latvijā, tās saīsinātais apzīmējums ir LB. Šķirne ir ražīga, izturīga, samērā pieticīga. Tā spēj ražot pietiekoši daudz piena ar augstu olbaltumvielu un tauku saturu tajā, izmantojot lēto zāles lopbarību ar nelielām spēkbarības devām (*Lauksaimniecības datu centrs, 2020*).

Savā gandrīz 100 gadu ilgajā pastāvēšanas laikā Latvijas Brūnajā šķirnē ir notikuši vairāki pilnveidošanās periodi ar citu sarkano govju šķirņu, tādu kā Dānijas sarkanās, Angleras, Švices, Zviedrijas sarkanraibās un Holšteinas sarkanraibās šķirnes vaislas dzīvnieku izmantošanu selekcijā. Rezultātā tiek veidota mūsdienu prasībām atbilstoša produktīva govju šķirne. Šī procesa laikā, no vietējās Latvijas Brūnās šķirnes, daudzi gēni, par kuru lietderību šobrīd vēl nav izsmeltošas informācijas, var izzust neatgriezeniski (*Lauksaimniecības datu centrs, 2020*).

Holšteinas melnraibo govju šķirne pamatoti tiek uzskatīta par pasaulē pienīgāko. Valstīs, kurās tās audzē, ir definēti konkrēti selekcijas mērķi, kā rezultātā var izdalīt trīs galvenos tipus: Amerikas – augsts izslaukums; Kanādas – govys ar labi veidotu eksterjeru un ievērojamu izslaukumu; Eiropas – augsts izslaukums un olbaltumvielu saturs pienā. Amerikas un Kanādas Holšteinas melnraibās govys raksturojas ar lielu augumu (krustu augstums vidēji 150 cm), dzīvmasu 700 – 900 kg un vidējo izslaukumu virs 8000 kg. Holšteinas šķirnes govys Latvijā tiek ievestas no Eiropas valstīm, bet augstvērtīgu vaislas buļļu spermā ievieš arī no ASV un Kanādas (*Arbidāns u.c., 2018*). Šķirnei ir raksturīgi divi krāsu tipi: melnraibā un sarkanraibā. 1970.gadā daļu no Holandes Holšteinfriēzes govīm importēja ASV, kur šķirne tika selekcionēta, lai iegūtu paaugstinātu ražību (*Biedrība "Latvijas Holšteinas šķirnes lopu audzētāju asociācija", 2020*).

Kā jau iepriekš minēts Latvijā gadu no gada palielinās slaucamo govju izslaukums, taču piena sausnas saturs samazinās. Vidējais tauku saturs ir samazinājies no 4,16 līdz 4,02 %, bet olbaltumvielu saturs praktiski nav mainījies (3,34 un 3,36 %). Izslaukuma palielinājums panākts, gadu no gada uzlabojot dzīvnieku turēšanas un ēdināšanas apstākļus, ieviešot modernas barības sagatavošanas un slaukšanas tehnoloģijas, kā arī veicot sarkano šķirņu govju nomaiņu ar Holšteinas melnraibās šķirnes govīm. Piena sausnu veido tauku, olbaltumvielu un laktozes saturs procentos, kā arī minerālvielas un vitamīni. Tikai atsevišķas piensaimniecības spēj nodrošināt $\geq 12,5$ % sausnas pienā. Pieaugot izslaukumam, lielākajā daļā piensaimniecību iegūtajā pienā sausnas saturs mēdz būt mazāks par 12,0 %. Agrolesursu un ekonomikas institūta zinātnieku 2021. gadā publicētie pētījuma rezultāti liecina, ka tieši saimniecībās ar 200 un vairāk govīm var novērot lielāko izslaukumu, bet mazāko tauku un olbaltumvielu saturu pienā (*LLKC, 2022*).

Vadoties no citu valstu pieredzes, būtu jāvērs uzmanība uz to, ka svaigpiena samaksas sistēmā iespējamas izmaiņas, un samaksa notiks ne tikai par saražotajiem piena kilogramiem, bet arī lielāka nozīme tiks pievērsta enerģētiski koriģētā piena daudzumam kg, kura iznākums ir tieši atkarīgs no tauku un olbaltumvielu satura pienā. Piena sastāvu ietekmē: šķirne, lopbarības kvalitāte un izēdināšana, kā arī laktācijas stadija, govys veselība, ganāmpulka apsaimniekošanas prakse, dzīvnieka vecums, slaukšanas kvalitāte un vides apstākļi (temperatūra, mitrums, gaisa plūsma) (*Siliņa & Jonkus, 2022*).

Zemnieku saimniecības "Malaine" pienkopības nozares attīstība

Zemnieku saimniecības „Malaine” galvenais darbības veids un ienākumu avots ir pienkopība, taču saimniecība paralēli nodarbojas ar graudkopību, kas palīdz nestabilos gados iegūt papildus peļņu un nodrošina savu saimniecību ar kvalitatīvu barību piena liellopiem.

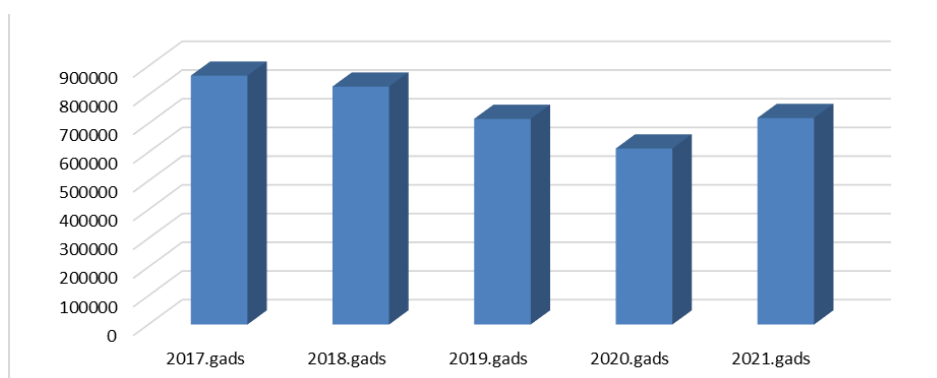
Saimniecībā ir vairāk kā 100 slaucamās govīs. Slaucamo govju skaits patstāvīgi tiek palielināts, veicot selekcijas darbu, atlasot tikai labākos teļus no pienīgākajām govīm. Saimniecībā galvenokārt ir Holšteinas melnraibās (turpmāk - HM) govīs, kas dod vislabāko piena izslaukumu. Neliels skaits ir arī Latvijas brūnos (turpmāk-LB) govju, tomēr tās nespēj konkurēt ar pienīgajām Holšteinas melnraibajām, kas ir rekordistes izslaukuma ziņā. Ganāmpulkā ir arī dažas Holšteinas sarkanraibās govīs, kas pagaidām ir eksperimentāls variants, tomēr jau uzrāda labus rezultātus izslaukuma ziņā

Ar piensaimniecību zemnieku saimniecība „Malaine” nodarbojas kopš 1990. gada. Šo visu gadu laikā ir gājis dažādi. Ir bijuši laiki, kad pienkopība cietusi milzīgus zaudējumus, nestabilo cenu dēļ, un ir bijuši laiki, kad piensaimniecība nesusi labu peļņu. Piensaimniecība ir saimniecības pamata nodarbošanās. Saimniecības izveidošanai tika ņemts liels kredīts, lai uzceltu fermu slaucamajām govīm.

Pastāvot konkurencei piena iepircēju starpā zemnieku saimniecība „Malaine” ir pārdevusi saražoto pienu dažādiem iepircējiem, balstoties uz piena iepirkuma cenu. Visa informācija par piena apriti tiek norādīta „Iegūtā, patērētā un realizētā piena uzskaites žurnālā”

Zemnieku saimniecības „Malaine” sadarbību ar piena iepircējiem lielākoties ietekmēja cena, kas arī veicināja konkurentu nomaiņu vienu pret otru (sk. 2.attēlu).

2. attēls. Zemnieku saimniecības „Malaine” piena realizācija laika periodā no 2017. gada līdz 2021. gadam, kg (autores sastādīts, Zemnieku saimniecība „Malaine”, 2022)

Kā redzams 2. attēlā, zemnieku saimniecības „Malaine” saražotā piena apjoms patstāvīgi mainās. Šīs izmaiņas ietekmē barības kvalitāte un izvēlētās govju šķirnes pienība. Kā jau iepriekš tika minēts, ka pienkopība ir nozīmīgs zemnieku saimniecības „Malaine” darbības veids, tāpēc tajā tiek ieguldīts daudz līdzekļu un tiek plānots palielināt ganāmpulku pat divas reizes.

Saimniecībā tiek plānots palielināt izslauktā piena apjomu, optimizējot darbu. Izkopjot ganāmpulku, atstājot tikai pienīgākās govīs un barojot tās ar kvalitatīvu un barības vielām bagātu barību, ar katru gadu palielinot arvien vairāk izslauktā piena apjomu. Liela nozīme ir ne tikai izslauktā piena apjomam, bet arī tā kvalitātei.

1.tabulā ir apkopota realizētā piena vidējā cena un saražotais piena daudzums pa gadiem.

1. tabula

**Zemnieku saimniecības „Malaine” realizētā piena daudzums un cena par 1 kg no
2017.gada līdz 2021.gadam**

(autores sastādīts, Zemnieku saimniecība „Malaine”, 2022)

	2017.gads	2018.gads	2019.gads	2020.gads	2021.gads
Realizētais piens kg	866958,23	828963,156	716444,882	613217,39	719453,125
Cena par EUR/kg	0,3	0,32	0,34	0,345	0,32
Cena kopā	260087,47	265268,21	243591,26	211560	230225

Piena cena pamazām pieaug. Vislielākais cenas pieaugums ir 2020. gadā, jo visās nozarēs cenas pieauga. Ņemot vērā to, ka piena nozarē cenas pieaug, zemnieku saimniecība „Malaine” plāno palielināt ganāmpulku, tādā veidā palielinot realizētā piena apjomu.

Brīvprātīgā saistītā atbalsta (turpmāk - BSA) mērķis ir risināt noteiktas grūtības sektoros, kas ir nozīmīgi ekonomisku, sociālu vai vides apstākļu dēļ. Atbalstu piešķir tādā apjomā, lai saglabātu esošo ražošanas apjomu. To piešķir kā gada maksājumu par noteiktu dzīvnieku skaitu (*Lauku atbalsta dienests, 2016*). Slaucamas govīs tiek subsidētas gan no Latvijas, gan no ES finanšu līdzekļiem (sk. 2.tabulu).

2. tabula

Zemnieku saimniecības „Malaine” valsts un ES atbalsta aprēķins 2022.gadam

(autores sastādīts, Zemnieku saimniecība „Malaine”, 2022)

Lopu grupa	Atbalsta veids/nosaukums	Atbalsta likme par 1 dzīvnieku, EUR	Kopējais dzīvnieku skaits, gab.	Summa, EUR
Slaucamās govīs	BSA (SSG)	244,10	98	23921,80
	Valsts atbalsts	60,70	98	5948,60
Kopā	x	x	x	29870,40

Kā redzams 2. tabulā Latvijas atbalsts uz vienu slaucamu govī ir krietni mazāks kā BSA (SSG), tie ir 50,00 EUR par dzīvnieku.

Lai analizētu zemnieku saimniecības „Malaine” saimniecisko darbību lopkopībā, darba autore veica bruto seguma aprēķinu lopkopībā slaucamai govij (sk. 3. tabulu).

3. tabula

**Zemnieku saimniecības „Malaine” bruto seguma aprēķins lopkopībā uz vienu dzīvnieku
2022.gadam** (autores sastādīts, Zemnieku saimniecība „Malaine”, 2022)

Slaucamās govīs	Mērvienība	Daudzums	Cena, EUR	Summa, EUR
1	2	3	4	5
Piens	kg	4000	0,35	1 400,00
Teļi	gab.	0,9	100,00	90,00
Ieņēmumi kopā (1)	x	x	x	1 490,00
Izejvielu izmaksas				-
Skābbarība	t	3,00		0,00
Siens	t	2,80		0,00
Graudi	t	1,20		0,00

3. tabulas turpinājums

1	2	3	4	5
Minerālbarība	kg	36,00	0,970	34,92
Piens	kg	520,00		0,00
Ganību zāle	t	9,00		0,00
MA izmaksas	reizes	1,5	23,00	34,50
Veterinārie pakalpojumi	EUR	1	30,00	30,00
Izejvielu izmaksas kopā (2)	x	x	x	99,42
Algotais darbs				0,00
Mašīnu un roku darba operācijas kopā (3)	x	x	x	0,00
Kopā mainīgās izmaksas (4=2+3)	x	x	x	99,42
Bruto segums 1 (5=1-2)	x	x	x	1 390,58
Bruto segums 2 (6=1-4)	x	x	x	1 390,58
BSA (SSG)				235,87
Valsts atbalsts				50,00
Atbalsts kopā (7)	x	x	x	285,87
Bruto segums 3 (8=(1+7)-4)	x	x	x	1 676,45

Pēc aprēķiniem redzams, ka vienas govs bruto segums ir 1676,45 EUR, kas ir labs rādītājs.

Bruto produkcija ir nevis reāli pārdotā, bet gada laikā saražotā produkcija realizācijas cenās, kas sevī ietver pārdotās produkcijas ieņēmumus, pašpatēriņam izmantoto produkciju un nepabeigto ražošanu izteiktu naudas vērtībā. 4.tabulā ir attēlots bruto seguma kopsavilkums lopkopībā (slaucamās govis).

4. tabula

Zemnieku saimniecība „Malaine” lopkopības bruto seguma kopsavilkums slaucamajām govīm 2022.gadam (autores sastādīts, Zemnieku saimniecība „Malaine”, 2022)

Rādītāji	Apmēri
Bruto segums uz 1 dzīvnieku, EUR	1390,58
Vidējais dzīvnieku skaits gadā	9,250
Bruto segums, EUR	12862,87

Bruto segumus atšķiras katrai saimniecībai, to aprēķinot jāņem vērā konkrētās saimniecības vajadzībām un saimniekošanas metodes, ražošanas tehnoloģija un citi apstākļi. Katrā saimniecībā var atšķirties lopu labturības nosacījumi un barības kvalitāte, kas būtiski ietekmē bruto segumu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Zemnieku saimniecībā „Malaine” tiek plānots palielināt izslauktā piena apjomu, optimizējot darbu, izkopjot ganāmpulku, atstājot tikai pienīgākās govis un barojot tās ar kvalitatīvu un barības vielām bagātu barību, ar katru gadu palielinot arvien vairāk izslauktā piena apjomu. Liela nozīme ir ne tikai izslauktā piena apjomam, bet arī tā kvalitātei.

2. Zemnieku saimniecībā „Malaine” galvenokārt ir Holšteinas melnraibās (HM) govīs, kas dod vislabāko piena izslaukumu, neliels skaits ir arī Latvijas brūnos (LB) govju, tomēr tās nespēj konkurēt ar pienīgajās Holšteinas melnraibajām, kas ir rekordistes izslaukuma ziņā.
3. Problēmu ar saražotā piena kvalitāti var atrisināt ar pārdomātu un pareizi sastādītu „ēdienkarti” piena govīm, lai dabūtu labu izslaukumu, govīs ir labi jābaro – ar dažādu skābbarību, rapšu raušiem, miltiem un dažādām piedevām.
4. Zemnieku saimniecība „Malaine” atrodas tirgū, kurā pastāv monopolisti, cieša konkurence, līdzīgu saimniecību skaits ir diezgan liels, tajā pašā pagastā atrodas vēl divas lielas saimniecības, tāpēc pārdošanas cenu kontrolēt ir grūti, to nosaka lielākoties pieprasījums pēc dotās preces (piena).
5. Zemnieku saimniecībā „Malaine” ir jāveic slaucamo govju ģenētiskā izpēte un jauno telišu ataudzēšanai jāizmanto tikai pienīgāko un izturīgāko govju pēcteces, pakāpeniski izkopjot ganāmpulku.
6. Zemnieku saimniecībā „Malaine” jāatrod iespēja pašiem sagatavot labu un kvalitatīvu barību slaucamām govīm, lai mazāk būtu jāpērk barības piedevas un jātērē lieki līdzekļi barības sagatavošanai.
7. Zemnieku saimniecībā „Malaine”, izpētot un izanalizējot pieprasījumu, jākoncentrējas uz to saimniecības veidu un saimniekošanas metodi, kas ir visefektīvākā un dot vislielāko atdevi, kā arī tajā ir jāiegulda līdzekļi tālākai tās attīstībai.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Andersons, R. (2018). *ES valstu dažādie piena tirgi apstākļi*. <http://new.llkc.lv/lv/es-valstu-dazadie-piena-tirgius-apstakli>
2. Arbidāns, D., Kairiša, D., & Eihvalde, I. (17.12.2018). *Dažādas asinības Latvijas brūnās un Holšteinas melnraibās šķirnes govju produktivitātes rādītāju izvērtējums un analīze*. <http://new.llkc.lv/lv/nozares/lopkopiba/dazadas-asinibas-latvijas-brunas-un-holsteinas-melnraibas-skirnes-govju>
3. Biedrība “Latvijas Holšteinas šķirnes lopu audzētāju asociācija” (2020). *Ciltsdarbs*. <http://www.holstein.lv/>
4. Bizness (24.03.2022). *Pērn Latvijā pieaudzis cūku skaits, bet liellopu skaits – samazinājies*. https://www.delfi.lv/bizness/biznesa_vidē/pekn-latvija-pieaudzis-cuku-skaits-bet-liellopu-skaits-samazinajies.d?id=54179692
5. Eiropas Komisija (2020). *Piens un piena produkti*. https://agriculture.ec.europa.eu/farming/animal-products/milk-and-dairy-products_lv
6. Lauksaimniecības datu centrs (2020). *Latvijas Brūnā govīs*. <https://www ldc.gov.lv/lv/media/657/download>
7. Lauku atbalsta dienests (2016). *Informatīvais materiāls platību maksājumu saņemšanai 2016.gadā*. <https://doczz.net/doc/311737/informat%C4%ABvais-materi%C4%81ls-plat%C4%ABbu-maks%C4%81jumu>
8. LLKC (07.05.2022). *Sabalansētas ēdināšanas nozīme piena sausnas palielināšanā*. <https://www.saimnieks.lv/raksts/sabalansetas-edinasanas-nozime-piena-sausnas-palieldinasana>
9. Pilvere, I. (2016). *Zinātniskā pētījuma Lauksaimniecības attīstības prognozēšana un politikas scenāriju izstrāde līdz 2050. gadam projekta atskaite*. https://www.llu.lv/sites/default/files/2018-07/LLU_petijums.pdf
10. Siliņa, A., & Jonkus, D. (27.06.2022). *Sabalansētas ēdināšanas nozīme piena sausnas palielināšanā*. <http://new.llkc.lv/lv/nozares/lopkopiba/sabalansetas-edinasanas-nozime-piena-sausnas-palieldinasana>
11. Zemnieku saimniecība “Malaine” (2017-2021). Darbības pārskati.

UZŅĒMUMA „X” PRODUKTA VIRZĪŠANA „FACEBOOK” PLATFORMĀ PROMOTING COMPANYS „X” PRODUCT ON „FACEBOOK” PLATFORM

Dana Lūse

Jēkabpils Agrobiznesa koledža, dana.luse@jak.lv, Jēkabpils, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr.oec. *Ingrīda Veipa*

Abstract. *At a time when the popularity of social networks has greatly outgrown traditional media resources and the number of users is steadily increasing, companies have shown a number of new ways of reaching customers and informing about their products or services.*

The main advantages of social networks in business are their speed and simplicity. In addition, social networks, such as „Facebook”, collect a lot of information about users at user registration on social network, which makes it easier for companies to search for their potential customer. Apart from the resources, it is possible to promote product on „Facebook” social network in an economic way without actually spending money. It is important for companies to know all „Facebook” network possibilities of promoting product without big investments.

Keywords: *Facebook business, promoting product, promoting product on Facebook, social network.*

Ievads

Tēmas aktualitāte – lai veiksmīgāk virzītu produktu tirgū, uzņēmumiem efektīvi jāpārvalda digitālie rīki un komunikācija ar klientu sociālajos tīklos.

Pētījuma mērķis - izpētīt uzņēmuma „X” produkta virzīšanu sociālajā platformā “Facebook”.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) apzināt stratēģiskā satura veidošanas pamatprincipus sociālajā platformā “Facebook”;
- 2) izpētīt uzņēmuma „X” produkta virzību sociālajā platformā “Facebook”;
- 3) veikt secinājumus par līdzšinējo produktu virzīšanu sociālajos tīklos un turpmāko produkta virzīšanas stratēģiju.

Lai sekmīgi sasniegtu izvirzītos mērķus, tika izmantotas šādas pētīšanas metodes:

- 1) novērojums;
- 2) līdzšinējo zināšanu, informācijas apkopošana, salīdzināšana un analīze;
- 3) praktiskā pētījuma datu analīze;
- 4) monogrāfiskā jeb aprakstošā.

Pētījuma rezultāti

„Facebook” ir bezmaksas sociālo tīklu vietne, kas ļauj reģistrētiem lietotājiem veidot profilus, augšupielādēt fotoattēlus un video, sūtīt ziņas un uzturēt kontaktus ar draugiem, ģimeni un kolēģiem, kā arī izmantot platformu biznesa vajadzībām.

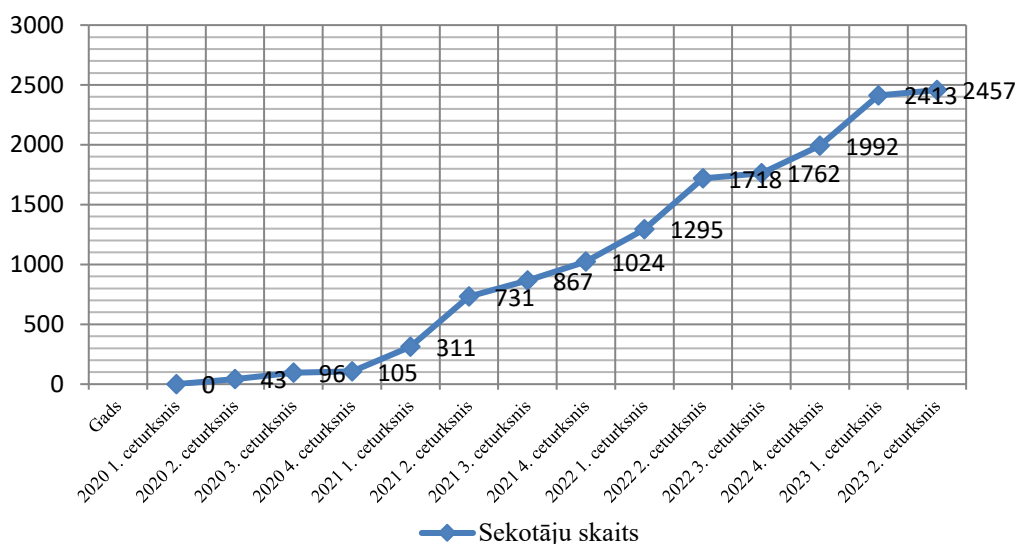
Kopš 2021. gada „Facebook” ir gandrīz 2,8 miljardi mēneša aktīvo lietotāju. Turklāt mūsdienu klienti ir tehnoloģiski izveicīgi digitālie iedzīvotāji un „Facebook” lietotāji, kas pieprasa, lai sociālie mediji tiktu uztverti tāpat kā jebkurš cits atbalsta kanāls. Faktiski, kā liecina “Conversocial” veiktā aptauja, 54 % klientu dod priekšroku sociālajiem medijiem, iepretim klientu apkalpošanai pa tālruni vai e-pastu (Volvenkins, 2019).

Izvēlētais pētījuma objekts ir uzņēmums “X”, kurš dibināts 2019. gada 15. martā. Komandas faktiskā pieredze ir vairāk kā 4 gadi tieši pirts un mucveida konstrukciju būvniecībā, un vairāk kā 10 gadi galdniecības izstrādājumu ražošanā (*Uzņēmums „X”, 2021*).

Uzņēmumā tiek ražotas mucveida pirtis, baļļas, namiņi, mikromājas. No ražošanas procesā iegūtajiem kokmateriālu atgriezumiem tiek izgatavoti nelieli dizaina elementi pirtīm, un namiņiem (*Uzņēmums „X”, 2021*).

Uzņēmuma dibinātājs un vadītājs izveidoja „Facebook” biznesa lapu 2020. gada 12. martā. „Facebook” biznesa lapas saturu veidoja un publicēja uzņēmuma vadītājs.

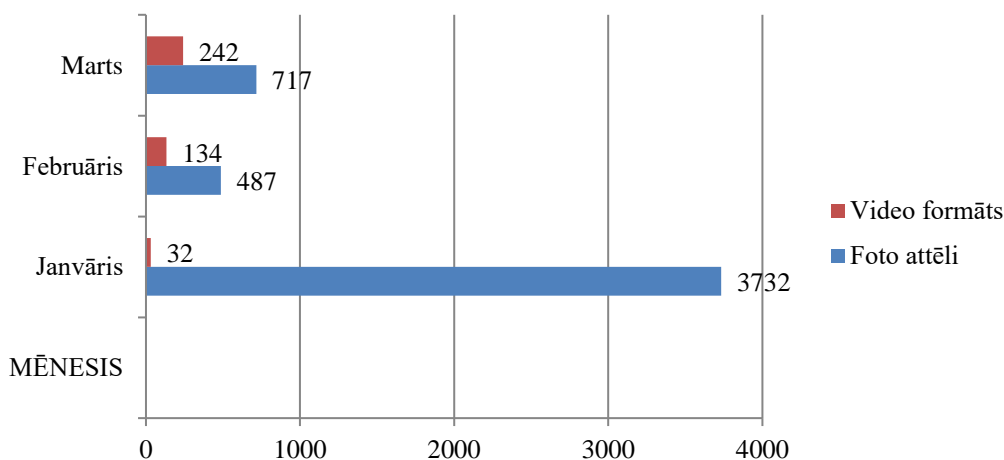
Veidojot „Facebook” biznesa lapu, uzņēmuma vadītājs neizstrādāja stratēģiju mērķauditorijas piesaistei. Neskatoties uz to, sekotāju skaits auga, jo par lapas sekotājiem kļuva uzņēmuma darbinieki, vadītāja draugu un radu lokā esošie cilvēki un esošie klienti (sk. 1.attēlu).

1.attēls. Uzņēmuma „X” sekotāju skaita pieaugums pa ceturkšņiem laika periodā no 2020. gada līdz 2023. gadam (Autores veidots)

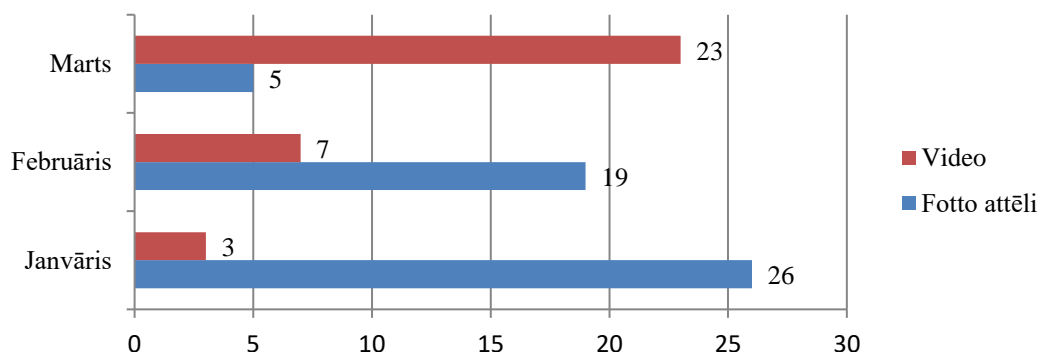
Noslēdzoties 2020. gadam uzņēmuma “X” „Facebook” biznesa lapas sekotāju skaits nav strauji audzis. Šāda biznesa lapas lēna attīstība sociālajos tīklos norāda uz nepietiekošu lapas aktivitāti. Uzņēmums “X” izveidojot „Facebook” biznesa lapu, neizstrādāja satura mārketinga stratēģisko plānu. Par to liecina arī mazais sekotāju skaita pieaugums.

„Facebook” piedāvā iespēju sekotājam ar viena klikšķa palīdzību doties no publicētās ziņas uz uzņēmuma mājas lapas adresi. Viens no mērķiem veidojot saturu sociālajos tīklos, ir ieinteresēt klientu doties uz uzņēmuma mājas lapu un iepazīties ar produktiem (sk. 2.attēlu).

2.attēls. Mājas lapas apmeklējums pēc satura formāta uzņēmuma “X” „Facebook” lapā 2023.gada 1.ceturksnī (Autores veidots)

Aktuāls ir jautājums par to, kāds satura formāts piesaista lielāku interesi par uzņēmuma produktiem. To var noskaidrot apskatot datus par mājas lapas apmeklējumu pie katras ziņas (“*posta*”). Autore ir atspoguļojusi katra mēneša trīs skatītākos “*postus*” pēc mājas lapas apmeklējuma (sk. 3.attēlu).

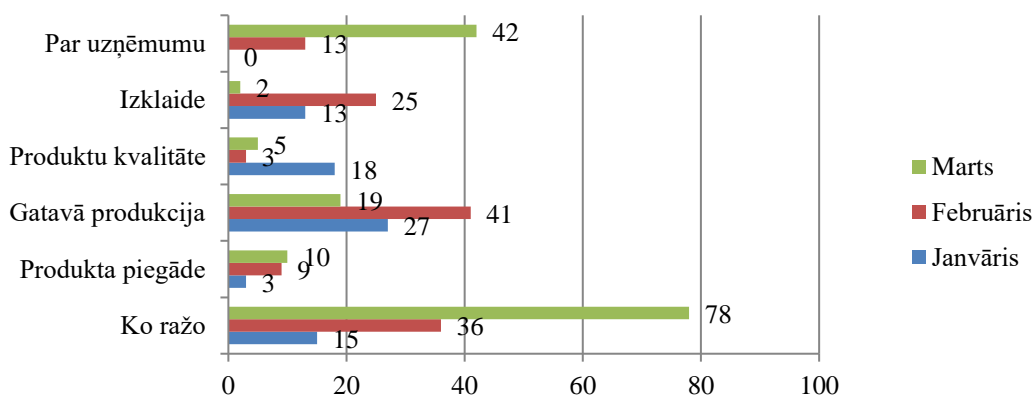

3.attēls. Ziņu (“*postu*”) skaits mēnesī pēc satura formāta uzņēmuma “X” „*Facebook*” lapā 2023.gada 1.ceturksnī (Autores veidots)

Viens no būtiskākajiem jautājumiem, analizējot sociālo tīklu saturu, ir tas kāds saturs liek lapas sekotājiem dalīties ar informāciju. Šāda informācija sniedz izpratni par sekotāju motivāciju dalīties ar uzņēmuma lapas saturu savu sekotāju lokā un sniegt pozitīvus komentārus. Ziņu saturs ar kurām uzņēmuma „*Facebook*” lapas jau esošie sekotāji dalās, piesaista jaunus sekotājus uzņēmuma „*Facebook*” biznesa lapai.

Uzņēmuma “X” „*Facebook*” lapas saturu var sadalīt kategorijās:

- informācija par uzņēmumā ražotajiem produktiem (izejmateriāli, daudzveidība, funkcionalitāte, pielietojums u.c.);
- informācija par produktu piegādi un uzstādīšanu;
- informācija par paveiktajiem projektiem (atskats saražotajā produkcijā);
- informācija par produktu kvalitāti;
- izklaidējoša rakstura informācija (sk. 4.attēlu).

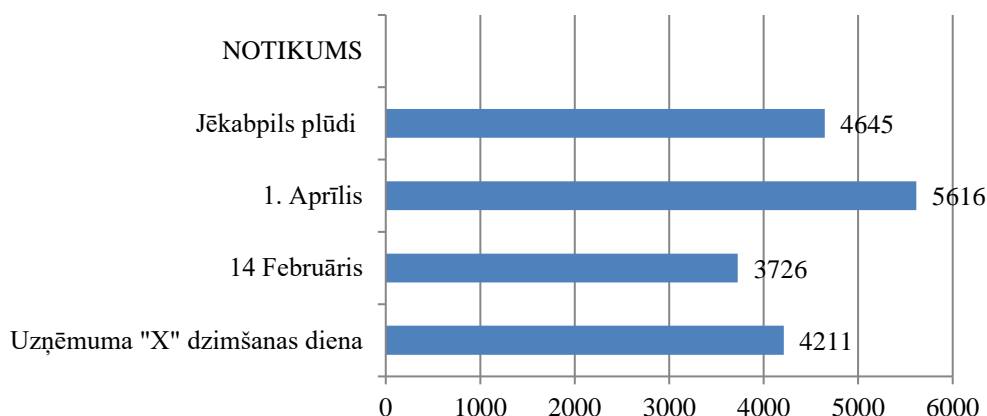

4.attēls. Uzņēmuma “X” „*Facebook*” biznesa lapas saturs, ar kuru dalās esošie sekotāji „*Facebook*” platformā 2023.gada 1.ceturksnī (Autores veidots)

Analizējot 4.attēla datus, var novērot, ka janvāra mēnesī esošie sekotāji ir dalījušies visvairāk ar informāciju par gatavo produkciju. Līdzīga situācija ir arī februāra mēnesī. Marta mēnesī novēro jau citu tendenci, visvairāk sekotāji dalījušies ar informāciju par to ko uzņēmums ražo.

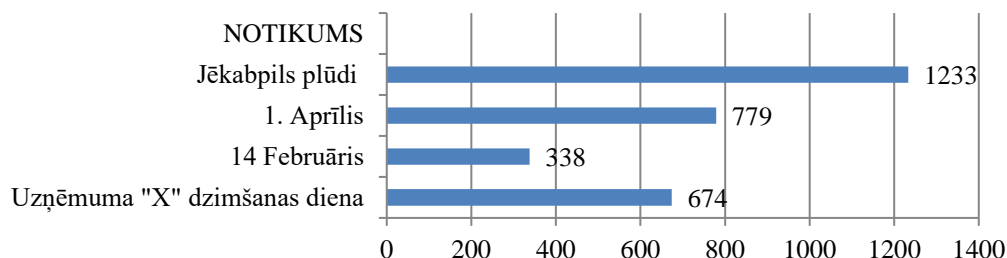
Marta mēnesī novērojama vislielākā esošo sekotāju aktivitāte. Kā arī marta mēnesī ticis publicēts vislielākais video formāta saturs. Ņemot vērā iegūtos datus, darba autore secina, ka esošie sekotāji aktīvāk dalās ar informāciju kura ir video formātā.

Pētot satura veidošanu sociālajos tīklos, noteikti jāpēta ziņas, kuras tiek ievietotas saistībā ar uzņēmuma, valsts vai pasaules svētku un atceres dienām. Veidojot uzņēmuma tēlu sociālajos tīklos nepieciešams ievietot biznesa lapā apsveikumus dažādos svētkos, tādejādi izrādot interesi par klientiem nozīmīgiem svētkiem. Tas ir efektīvs komunikācijas veids ar esošajiem klientiem sociālajos tīklos, veidojas personiska saikne (sk. 5. un 6. attēlu).

5.attēls. Sasniegtās auditorijas apjoms svētku postiem uzņēmumam “X” 2023.gada 1.ceturksnī (Autores veidots).

Papildus uzmanības izrādīšana ir veids kā piesaistīt arī jaunu auditoriju, protams, ja apsveikums ir radošs un izraisa mērķauditorijai emocijas.

6.attēls. Uzņēmuma “X” mājas lapas apmeklējums izklaidējoša rakstura ziņām Facebook platformā 2023.gada 1.ceturksnī (Autores veidots).

Autores apkopotie dati parāda, ka konkrēti notikumi izraisa lielu auditorijas rezonansi. Šāda auditorijas reakcija nāk par labu uzņēmuma atpazīstamībai un jaunu sekotāju piesaistei. Tas būtu jāņem vērā, veidojot mārketinga stratēģiju. Jāseko līdz aktualitātēm arī reģionā, valstī. Jāveido daudzveidīgi “posti”, lai uzrunātu dažādu auditoriju. Veiksmīgākais “posts”, piemēram, dalīšanās ar Jēkabpilī applūdušo pirtiņu, sekmēja apmeklējuma skaita pieaugumu uzņēmuma „Facebook” lapā.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Sociālie tīkli šobrīd ir viens no biežāk izmantotiem produkta virzīšanas kanāliem.
2. Uzņēmums “X” aktīvi darbojoties sociālajos tīklos, nodrošina bez maksas ātru uzņēmuma atpazīstamību.
3. Lai veicinātu produkta virzību sociālajos tīklos uzņēmumam “X” nepieciešams izstrādāt reklāmas kampaņas ar konkrētiem mērķiem.

4. Efektīvu produkta virzību sociālajos tīklos nodrošina zināšanas par izvēlēta sociālā tīkla algoritmiem, jaunākajām sociālo tīklu tendencēm.
5. Uzņēmumam "X" ir jāattīsta labas komunikācijas prasmes un jāuztur regulāra komunikācija ar klientiem tiešsaistē.
6. Lai produkta virzība sociālajos tīklos notiktu veiksmīgi, ir jāplāno laika un finanšu resursus un nepieciešams izprast labas reklāmas kampaņas priekšnosacījumus.
7. Uzņēmuma "X" sociālā tīkla platformās ir nepārtraukti jārada jauni veidi kā piesaistīt jaunu mērķa auditoriju (sekotāju).
8. Uzņēmumam "X" jāveic izpēte, lai noskaidrotu esošo sekotāju viedokli par uzņēmuma produkta īpašībām, tādejādi saņemot atgriezenisko saiti un iespēju uzlabot produktu. Tā ir iespēja nodot ziņu, ka uzņēmumam ir svarīgas klienta domas un ieteikumi.
9. Sociālajos tīklos uzņēmumam "X" ir dažādas iespējas kā virzīt produkta pārdošanu.
10. Uzņēmumam "X" veidojot saturu sociālajos tīklos ir rūpīgi jāattīsta uzņēmuma pozitīvais tēls.
11. Uzņēmumam "X" nepieciešams izveidot plānu mērķauditorijas palielināšanai sociālajos tīklos. Plāna izveide ļaus izvēlēties sociālo tīklu kanālus, un veidojot reklāmas kampaņas, pieturēties pie vienota stila. Lai veicinātu sekotāju pieaugumu sociālajos tīklos, uzņēmumam "X" ir nepieciešams izstrādāt satura mārketinga stratēģiju katram mēnesim.
12. Uzņēmumam "X" nepieciešams veidot dažādas reklāmas kampaņas "Facebook" platformā. Reklāmas kampaņu veidošana sniedz iespēju piesaistīt dažādas mērķgrupas sociālajos tīklos.
13. Uzņēmumam "X" ir jāuzsāk sadarbība ar *influenceriem* (sociālo tīklu lietotāji ar lielu sekotāju skaitu), palielinot iespēju piesaistīt jaunas mērķauditoriju grupas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Volvenkins, S. (04.02.2019). *Facebook top 7 izmaiņas 2018. gadā*. <https://www.db.lv/zinas/facebook-top-7-izmainas-2022-gada-483933>
2. Uzņēmums „X” (2021). *Facebook biznesa dati*.

PILNPIEDZIŅAS AUTOMAŠĪNAS EKSPLUATĀCIJAS PAMATOJUMS VIDZEMES AUSTRUMU REĢIONĀ *REASONS FOR OPERATING A FOUR-WHEEL DRIVE CAR IN THE EASTERN REGION OF VIDZEME*

Marika Mežale

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža,
0897@malnavaskoledza.lv, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija
Zinātniskais vadītājs Mg.sc.env. **Aleksejs Burbo**

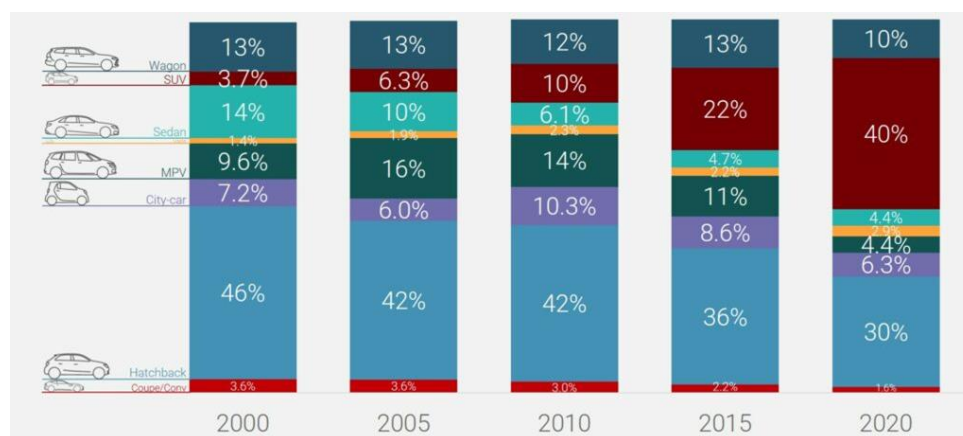
Abstract. Today, there are two opposing forces competing, on the one hand, ecology, the main aspect of which is to reduce the amount of pollution in the environment, but nevertheless, the trend of the modern world is also mobility, and the car is one of the indicators of mobility. But on the other hand, the number of sport utilitarian vehicle (SUV) cars, one of the integral components of which is four-wheel drive, is increasing. Therefore, the aim of this work is to investigate objective reasons for purchasing an all-wheel drive car and to investigate its maintenance costs in the east region of Vidzeme.

Keywords: all-wheel drive, operating costs, passenger vehicles.

Ievads

Pilnpiedziņas automašīnas, kuras nodrošina labāku saķeri ar ceļa virsmu, līdz ar to braukšanas drošumu un pārgājāmību, kā arī labākus paātrinājuma rādītājus, ir populāras reģionos ar sliktākiem ceļu apstākļiem, kā arī tiek izmantotas dažādos sporta un izklaides pasākumos. Visā pasaulē turpinās palielināties interese par pilnpiedziņas automašīnām (Chappell et al., 2005).

Mūsdienās auto industrijā ir ļoti labi pazīstams termins Sporta komunālais transportlīdzeklis (turpmāk – SUV), kas apzīmē auto ar palielinātu klīrensu un bieži vien ar četru riteņu piedziņu. SUV ir kļuvuši par populāru automašīnu kategoriju pēdējo gadu laikā un to tirgus daļa ir strauji pieaugusi. Eiropas Savienībā pēdējo 20 gadu laikā SUV automašīnu reģistrācijas ir palielinājušās no 3,7 % (2000. gadā) līdz 40 % (2020. gadā) (sk. 1.attēlu).

1.attēls. Jauno automašīnu reģistrācija pa virsbūves tiem Eiropā (JATO, 2021)

Pētījuma mērķis ir izpētīt apstākļus, kas mudina izvēlēties pilnpiedziņas pasažieru automašīnas un par cik dārgāka ir to iegāde un lietošana.

Pētījuma uzdevumi:

- izanalizēt Latvijas autoceļu struktūru un autoceļu stāvokli;
- izpētīt autoceļu uzturēšanas kategorijas un veicamos darbu ziemas sezonā;
- izpētīt jaunu automašīnu iegādes cenu starpību automašīnām, kurām iespējami gan mono piedziņas gan pilnpiedziņas varianti un degvielas patēriņus tiem;

- veikt aptauju Vidzemes austrumu reģionā pilnpiedziņas automašīnu lietotāju vidū par pilnpiedziņas automašīnu iegādes iemesliem un uzturēšanas izdevumiem.
Pētīšanas metodes – statistikas analīze, aptaujas.

Rezultāti un to novērtējums

Pirmais rādītājs, pēc kā varētu spriest par pilnpiedziņas automašīnas nepieciešamību ir autoceļu klātnes veids un to sadalījums. Latvijā 75,89 % visu ceļu ir ar šķembu un grants segumu, bet 1,96 % ir bez seguma (sk. 1.tabulu).

1.tabula

Autoceļu iedalījums Latvijā (*Latvijas Valsts ceļi, 2023a*)

Ceļu klasifikācija	Ceļu garums 2020.gada 31.decembrī, km			
	Ar melno segumu	Ar šķembu un grants segumu	Bez seguma	Kopā
Valsts autoceļi, t.sk.:	9 361	10 680	–	20 041
galvenie autoceļi (A)	1 673	–	–	1 673
reģionālie autoceļi (P)	4 652	808	–	5 460
vietējie autoceļi (V)	3 031	9 817	–	12 848
blakusceļi	5	55	–	60
Pašvaldību autoceļi un ielas, t. sk.:	6 302	31 928	–	38 230
autoceļi	1 330	28 531	–	29 861
ielas	4 972	3 397	–	8 369
Meža ceļi	29	11 160	1 386	12 575
Kopā ceļi un ielas:	15 692	53 768	1 386	70 846

Nākošais aspekts, kam jāpievērš uzmanību ir ceļu tehniskais stāvoklis (sk. 2. tabulu).

2.tabula

Latvijas apsekoto autoceļu tehniskais stāvoklis (*Latvijas Valsts ceļi, 2023a*)

Ceļu stāvoklis	2017		2018		2019		2020	
	Autoceļu garums, km	%	Autoceļu garums, km	%	Autoceļu garums, km	%	Autoceļu garums, km	%
Melno segumu autoceļi								
Ļoti labs	1348,6	14,8	1526,0	16,6	2012,6	21,5	2382,6	25,6
Labs	1986,0	21,8	2093,6	22,7	1996,9	21,3	2339,4	25,1
Apmierinošs	1881,6	20,6	1917,5	21,4	1892,2	20,2	1731,5	18,6
Slikts	1753,4	19,2	1622,2	17,6	1715,9	18,3	1410,2	15,1
Ļoti slikts	2159,5	23,7	1992,8	21,6	1742,8	18,6	1451,6	15,6
Kopā	9129,0	100	9206,1	100	9360,3	100	9315,3	100
Grants segumu autoceļi								
Labs	1018,6	9,2	675,2	6,2	672,6	6,2	707,3	6,7
Apmierinošs	5356,2	48,4	5192,3	47,4	4596,8	42,6	3966,6	37,4
Slikts	4680,9	42,3	5081,6	46,4	5519,7	51,2	5926,2	55,9
Kopā	11055,6	100	10949,1	100	10789,2	100	10600	100

Kā redzams 2. tabulā, Latvijā no apsekotajiem autoceļiem 50,7 % no visiem ceļiem ar melno segumu ir ļoti labā vai labā stāvoklī, bet no ceļiem ar grants segumu tikai 6,7 % ir labā stāvoklī.

Autoceļu uzturēšanai veltītie līdzekļi pa gadiem ir apkopoti 3.tabulā, kuru apjomu ietekmē arī laika apstākļi.

3.tabula

Latvijas autoceļu uzturēšana, milj. eiro/gadā (Latvijas Valsts ceļi, 2023a)

Izdevumu veidi	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Autoceļu uzturēšana ziemā	20,761	27,079	23,043	23,158	20,554	10,236
Tiltu, satiksmes pārvadu un caurteku uzturēšana	1,409	1,041	1,556	1,093	0,976	1,438
Satiksmes organizācija	1,834	1,987	1,748	1,591	1,758	2,021
Segumu ikdienas uzturēšana	30,419	27,211	28,411	24,753	25,714	40,736
Ceļu kopšana, apsekošana un citi darbi	12,274	10,779	9,186	9,319	9,086	14,656
Horizontālo marķējumu uzturēšana	4,753	6,046	5,761	6,435	5,724	4,676
Kopā:	71,450	74,143	69,705	66,349	63,812	73,763

Jāņem vērā, ka pēc Ministru kabineta noteikumiem Nr. 26." Noteikumi par valsts un pašvaldību autoceļu ikdienas uzturēšanas prasībām un to izpildes kontroli" - ziemas sezona ir laikposms no 16. oktobra līdz 15. aprīlim (sk. 4. tabulu).

4.tabula

Latvijas autoceļu uzturēšanas prasības atkarībā no autoceļu klases (autores veidota, Noteikumi par valsts un pašvaldību autoceļu ikdienas uzturēšanas prasībām un to izpildes kontroli, 2021)

Autoceļa klase		A	B	C	D	E		
Uzturēšanas laiki		no 5.00 līdz 23.00	no 6.00 līdz 20.00	no 6.00 līdz 20.00	no 8.00 līdz 18.00	no 10.00 līdz 17.00		
Brauktuves attīrīšana no sniega no brīža, kad beidzis snigt		3 stundas	8 stundas	24 stundas	vismaz 2 reizes ziemas sezonā	vismaz reizi ziemas sezonā		
Brauktuves kaisīšana ar pretslīdes materiālu		3 stundas	8 stundas	-	-	-		
Pastāvīgos laikapstākļos	Pieļaujams ledus vai sniegs ar biežumu, mm	Uz autoceļa brauktuves		10	40	100	-	-
		Uz autoceļa nomales		50	150	200	-	-
	Uz autoceļa brauktuves pieļaujamo ledus garenviļņi (risas) ar biežumu ne vairāk kā, mm	10	40	50	-	-	-	
Mainīgos laika apstākļos	Uz autoceļa brauktuves pieļaujams vidējais sniega biežums, mm	60	80	160	-	-	-	
	Uz autoceļa brauktuves atsevišķās vietās pieļaujami sniega sanesumi ar biežumu ne vairāk kā, mm	120	160	200	-	-	-	
	Uz autoceļa brauktuves pieļaujams slapja sniega vai sniega un sāls vai smilts sajaukums ar biežumu ne vairāk kā, mm	30	50	60	-	-	-	
	Uz autoceļa brauktuves pieļaujami ledus garenviļņi (risas) ar biežumu ne vairāk kā, mm	20	40	60	-	-	-	

Jaunie Ministru kabineta noteikumi, kas nosaka prasības ceļu uzturēšanai, tajā skaitā – ziemas uzturēšanai, stājušies spēkā 2021. gadā. Visiem valsts galvenajiem autoceļiem tiek nodrošināta A – augstākā uzturēšanas klase, bet ziemas sezonā ir krietni samazinājies reģionālo un vietējo autoceļu ar A uzturēšanas klasi kopgarums, līdz ar to reģionālie un vietējās nozīmes autoceļi ziemas sezonā būs sliktāk izbraucami ceļi.

Piemēram, Alūksnes novadā ceļu, pēc uzturēšanas klasēm, procentuālais sadalījums ir šāds: A klases ceļi 17,79 %, B klases 9,08 %, C klases 56,57 %, D klases 16,56 %. Gulbenes novadā A klases ceļu 0,0 %, B klases 12,13 %, C klases 12,25 %, D klases 75,46 % un E klases 0,16 % (*Latvijas Valsts ceļi, 2023b*). No šiem piemēriem var secināt, ka ziemas sezonā pēc spēcīga sniegpusteņa pa lielāko daļu autoceļu automašīnu īpašniekiem pašiem jādomā kā izbaukt, jo ceļu tīrīšana nenotiks tik ātri un šis aspekts ir vērā ņemams izvēloties automašīnu.

Galvenais iemesls pret pilnpiedziņas automašīnas iegādi ir - pilnpiedziņas automašīnas iegāde un uzturēšana ir dārgāka.

Par cik dārgāka būs pilnpiedziņas automašīna attiecībā pret mono piedziņas automašīnu ir atkarīgs no vairākiem faktoriem, tostarp automašīnas ražotāja, modeļa un piedziņas sistēmas veida, aprīkojuma, bet jāņem vērā, ka dažiem modeļiem pilnpiedziņas variants ir pieejams tikai ar jaudīgākiem motoriem un pilnīgākā aprīkojumā. Lai būtu adekvātāks salīdzinājums izplatītāju mājaslapās autore apskatīja tos automašīnu modeļus, kas ir pieejami gan ar mono piedziņu, gan ar pilnpiedziņu (sk. 5. tabulu).

Lai būtu adekvātāka salīdzināšana BMW variantos tika ņemtas bāzes versijas cenas, bet tās jau atšķirās ar virsbūves krāsu un salona apdari.

Pilnpiedziņas automašīnas parasti patērē nedaudz vairāk degvielas nekā tāda paša lieluma un masas automašīna ar mono piedziņu. Vispārīgi runājot, pilnpiedziņas automašīnas ir smagākas un riepu pretestība var būt lielāka, kas var palielināt degvielas patēriņu. Tomēr, konkrētu procentuālo degvielas patēriņa atšķirību nav iespējams precīzi noteikt, jo tas var atšķirties atkarībā no vairākiem faktoriem, piemēram, auto modeļa, pilnpiedziņas tipa, automašīnas papildaprīkojuma, braukšanas stila, automašīnas tehniskā stāvokļa, degvielas veida, braukšanas apstākļiem, ceļa reljefa, klimata apstākļiem un citiem faktoriem. Jāņem vērā, ka daudziem ražotājiem dažādu piedziņu veidiem var atšķirties piedāvājumā esošās ātrumkārbu tipi vai to pārnesumskaitļi, kas nepieciešams labākas vilkmes, ieskrējiena, ekonomijas vai komforta nodrošināšanai, līdz ar to tīri tehniski grūti salīdzināt šādas automašīnas.

Dažādos bukletos vai ražotāju dokumentācijās ir norādīts ekspluatācijas degvielas patēriņš, bet svarīgi atcerēties, ka ražotāji parasti norāda vidējos degvielas patēriņa rādītājus, kas ir iegūti laboratorijas testos, pie tam dažreiz notiek manipulācija ar tehniskiem šķidrumiem un citiem automašīnas agregātiem, lai iegūtu ražotājiem vēlamus rezultātus.

Lai iegūtu precīzu degvielas patēriņa informāciju par konkrētu auto, ir nepieciešams veikt testus reālos braukšanas apstākļos.

SUV un parastās pasažieru automašīnas riepas grūti salīdzināt, jo SUV riepām pie liela riepas diametra parasti ir liels profila augstums, ka arī riepas ir izturīgākas, tomēr, ja salīdzināt, parasti, SUV riepu cenas ir augstākas nekā parasto pasažieru automašīnu riepu cenas. Piemēram, pēc populārās riepu mājaslapas Tire Rack datiem, vadošo riepu ražotāju (piemēram, Michelin, Bridgestone, Continental) vidējā cena vienādu izmēru SUV riepām ir apmēram 10 – 15 % augstāka nekā parasto pasažieru automašīnu riepām. Tomēr, šis cenu atšķirības procentuālais apjoms var atšķirties atkarībā no konkrētās riepu markas un modeļa.

Nākošais pilnpiedziņas uzturēšanas sadārdzinājums ir tehniskās apkopes un remonts. Patiešām, daudzām automašīnām nāk papildus sadales kārbas un dzenošā tilta reduktors, kuros laiku pa laiku jāmaina eļļa, dažreiz kāds gultnis vai blīvslēgs iziet no ierindas.

Tomēr te ir jāpiebilst, ka dažiem automobiļu ražotājiem ir noteikts, ka ātrumkārbās sadales kārbās eļļu nevajag mainīt visu automašīnas dzīves ciklu.

5.tabula

Mono piedziņas un pilnpiedziņas automašīnu salīdzinājums (autores veidota, Audi.lv, 2023; BMW-inchcape.lv, 2023a; BMW-inchcape.lv, 2023b; Dacia.lv, 2023; Nissan.lv, 2023; Volkswagen.lv, 2023)

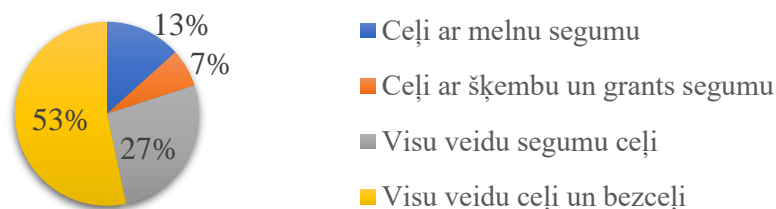
Automašīna	Transmisija	Jauda kW/Zs	Cena, eiro	Cenu starpība, eiro	Cenu starpība, %	Degvielas patēriņš kombinētajā ciklā, l/100 km	Degvielas patēriņa % starpība
VW Passat Variant 2.0 TSI OPF Executive	DSG-7	140/190	42 525	10 223	24,0	5,8	25,9
	4Motion DSG-7	206/280	52 748			7,3	
VW Passat Variant 2.0 TDI SCR Executive	DSG-7	110/150	43 996	6 541	14,9	4,0	25,0
	4Motion DSG-7	147/200	50 537			5,0	
VW Tiguan Allspace 2.0 TDI SCR Elegance	DSG-7	110/150	42 369	2 188	5,2	4,5	11,1
	4Motion DSG-7	110/150	44 557			5,0	
Audi A6 Avant 2.0 TFSI	7/S tronic	195/265	58 800	3 400	5,8	6,8-7,9	3,8-7,4
	7/Stronic/quattro	195/265	62 200			7,3-8,2	
Audi A6 Avant 2.0TDI	7/S tronic	150/204	54 500	3 400	6,2	5,1-6,0	1,7-3,9
	7/Stronic/quattro	150/204	57 900			5,3-6,1	
BMW 320d MHEV Sedan (G20/38FU)	Automātiskā ātrumkārbā	-	39 901	2 091	5,2	-	-
BMW 320d MHEV Sedan (G20/48FU)	Automātiskā ātrumkārbā, xDrive	-	41 992			-	-
Dacia Duster TCe	Manuālā ātrumkārbā, 4x2	96/130	19 480	2 910	14,9	6,2-6,5	9,2-11,3
	Manuālā ātrumkārbā, 4x4	110/150	22 390			6,9-7,1	
Dacia Duster Blue dCi 115	Manuālā ātrumkārbā, 4x2	84/115	19 720	2 060	10,5	4,8-5,0	12,0-12,5
	Manuālā ātrumkārbā, 4x4	84/115	21 780			5,4-5,6	
Nissan Qashqai MHEV 158 Tekna	Xtronic 2WD		37 020	2 000	5,4	6,3	9,5
	Xtronic 4WD		39 020			6,9	

Autore izveidota aptaujas anketu, kura tika nosūtīta automašīnu īpašniekiem, lai noskaidrotu, kādi bija iemesli pilnpiedziņas automašīnu izvēlei, automašīnas vidējais gada nobraukums un pa kādiem ceļiem tās tiek ekspluatētas, kāds ir vidējais degvielas patēriņš, kādas ir uzturēšanas izmaksas un kāds dārgākais remonts pēdējā gada laikā tika veikts.

Aptauja parādīja, ka Vidzemes Austrumu reģionā pilnpiedziņas automašīnas tiek iegādātas, lai būtu praktisks auto, kas noder lauksaimniecības, ceļu būves, mežsaimniecības nozarēs ka arī medniekiem. Vairākkārt tika pieminēts, ka pilnpiedziņas automašīna atvieglo ikdienas gaitas, jo mēdz būt arī tādi ceļi, kas ir grūti izbraucami pat sešus mēnešus gadā. Pie plusiem - caurgājāmība, komforts, salona un bagāžas nodalījuma ietilpība, kravnesība un rāmja

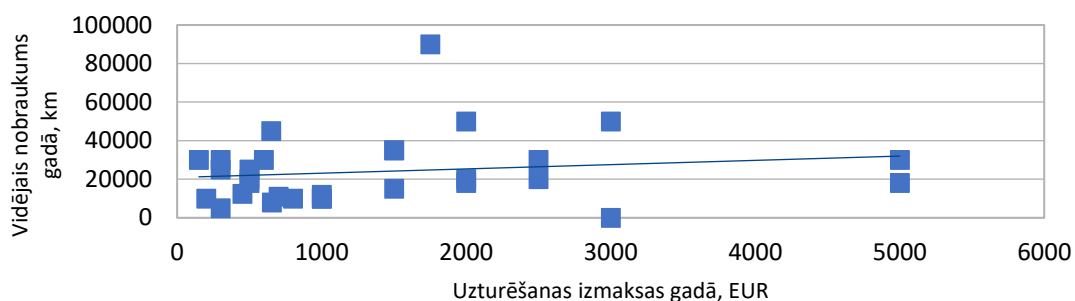
izturība. Pie mīnusiem ir jau iepriekš minētais degvielas patēriņš, dārgas riepas un diski, lielāks transportlīdzekļu ekspluatācijas nodoklis.

Pēc veiktās aptaujas datiem tika apkopota informācija, pa kāda seguma ceļiem visbiežāk tiek ekspluatētas pilnpiedziņas automašīnas (sk. 2. attēlu).

2.attēls. **Pilnpiedziņas automašīnu ekspluatācija pa ceļu segumu veidiem** (*Autores veidots*)

Aptaujāto vidū vidējais degvielas patēriņš bija no 5,5 līdz 14 litri uz 100 km, neto vidējais gada nobraukums svārstās no 5000 līdz pat 90000 kilometru. Apkopoto vidējo nobraukumu un uzturēšanas izmaksas gadā var apskatīt 3. attēlā.

3.attēls. **Vidējais nobraukums un uzturēšanas izmaksas gadā** (*Autores veidots*)

Aptaujāto vidū, par visbiežāk sastopamajiem pilnpiedziņu automašīnu defektiem ļoti maz tika runāts par transmisijas defektiem, vairāk ir vecuma nolietojuma defekti, rūsa, bremžu sistēmas defekti, piekares defekti.

Secinājumi

1. Pēdējo 20 gadu laikā SUV automašīnu skaits ir palielinājies no 3,7 % līdz 40 % no kopējo automašīnu skaita.
2. Latvijā 75,89 % visu ceļu ir ar šķembu un grants segumu, bet 1,96 % ir bez seguma. Neskatoties uz to, ka asfalta seguma ceļiem ļoti labā tehniskajā stāvoklī ir tendence uzlaboties, bet grants seguma autoceļu kopgarums labā tehniskā stāvoklī pēc 2017. gada ir samazinājies, tomēr, reģionālo un vietējo autoceļu ar A un B uzturēšanas klasi kopgarums kopš 2021. gada ir samazinājies.
3. Pilnpiedziņas jaunas automašīnas iegādes cena, attiecībā pret mono piedziņas automašīnas cenu, ir par 5,2 % - 24,0 % lielāka.
4. Tehniskajos bukletos uzrādītais degvielas patēriņš pilnpiedziņas automašīnai, attiecībā pret mono piedziņas automašīnu, atšķiras no 1,7 % līdz 25,9 %.
5. Aptaujas rezultāti parādīja, ka pilnpiedziņas automašīnu remonta izmaksas galvenokārt nav saistītas ar pilnpiedziņas sistēmu.
6. Pilnpiedziņas auto lielākoties iegādājas tā praktiskuma, izturības, drošības un plašā pielietojuma dēļ.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Noteikumi par valsts un pašvaldību autoceļu ikdienas uzturēšanas prasībām un to izpildes kontroli* (07.01.2021). Ministru kabineta noteikumiem Nr. 26, red. uz 09.04.2023. <https://likumi.lv/ta/id/320192-noteikumi-par-valsts-un-pasvaldibu-autocelu-ikdienas-uzturesanas-prasibam-un-to-izpildes-kontroli>
2. Audi.lv (2023). *Audi A6*. https://www.audi.lv/dam/nemo/lv/Sales/Prices/MY2022/November/A6_CL_family_LV.pdf
3. BMW-inchcape.lv (2023a). *Inchcape Motors Latvija*. <https://www.bmw-inchcape.lv/files/models/13082.pdf?r20230508>
4. BMW-inchcape.lv (2023b) *Inchcape Motors Latvija*. <https://www.bmw-inchcape.lv/files/models/13095.pdf?r20230508>
5. Chappell, L., Kranz, R., Stein, J. (2005). AWD is the Next Big Thing. *Automotive News*, 79 (6134), 1-36. <https://web.s.ebscohost.com/ehost/detail/detail?vid=0&sid=e20816a6-7889-44a3-ade7eda78ef2e342%40redis&bdata=JnNpdGU9ZWVhc3QtbGl2ZQ%3d%3d#db=f5h&AN=16217814>
6. Dacia.lv (2023). *Jaunais Dacia Duster*. <https://www.dacia.lv/lv/CountriesData/Latvia/images/PricelistLV/Dacia-DUSTER-pricelist-LV.pdf>
7. JATO (2021). OEMs are selling more SUVs but are they selling more vehicles? <https://www.jato.com/oems-are-selling-more-suvs-but-are-they-selling-more-vehicles/>
8. Latvijas Valsts ceļi. (2023a). *Valsts autoceļu tīkls. Statistika 2020*. <https://lvceli.lv/wp-content/uploads/2021/07/LVC-Statistika-2020-20210729-1335.pdf>
9. Latvijas Valsts ceļi. (2023b). *Valsts reģionālo autoceļu vai to posmu saraksts ar noteiktām uzturēšanas klasēm 2022./2023. gada ziemas sezonā.2. pielikums*. <https://lvceli.lv/wp-content/uploads/2022/10/R.pdf>
10. Nissan.lv (2023). *Nissan Qashqai cenu lapa*. https://www.nissan.lv/content/dam/Nissan/lv/brochures/pricelistlv/LAT_New_Qashqai_Klientu_cenu_lapa.pdf
11. Volkswagen.lv (2023). *Izpētiet mūsu modeļus*. <https://www.volkswagen.lv/lv/chose-your-volkswagen/models.html>

MOBILITY PACKAGE IN LITHUANIAN LOGISTICS *MOBILITĀTES PAKOTNE LIETUVAS LOĢISTIKAS NOZARĒ*

Gražvydas Navickas

Kaunas University of Applied Sciences, grazvydas.nav619@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Roberta Varnauskaitė

Kaunas University of Applied Sciences, roberta.var106@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Juras Tamelis

Kaunas University of Applied Sciences, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Simona Jankauskaitė

Kaunas University of Applied Sciences, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. *Over the past few years, there have been significant changes in the logistics sector. New regulations of commercial road transport at the European Union level have been released. Hundreds of cargo transports are carried out by road transport every day. The study shows that these rules aim to ensure a balance between the social security of drivers and the freedom of operators to provide cross-border transport services. Although, the changes also caused a lot of conflicting thoughts. Therefore, this article attempts to reveal the benefits/harms and impact on businesses of introducing a Mobility package.*

Keywords: *impact on businesses, logistics companies, Mobility package, regulations.*

Introduction

Logistics processes play an important role in the Lithuanian economy. Many entrepreneurs try to profit illegally from various logistics processes, which leads to cases of fraud. In addition, logistics processes do not provide drivers with optimal working conditions, are highly competitive and pollute the environment. For these reasons, the European Parliament has adopted a Mobility package aimed at levelling the playing field, improving working conditions for drivers, reducing environmental pollution, digitizing transport operations and introducing time recording in the calculation of drivers' wages.

The aim of the research is to evaluate the effect of the Mobility Package on the Lithuanian transportation companies operating in European Union.

Objectives of the research are:

- to present the concept of the Mobility package;
- to reveal the situation in the transportation market after the introduction of the Mobility package;
- to analyse the effect of a Mobility package on the Lithuanian transportation companies operating in European Union.

The object of the research is the introduction of a Mobility package to the countries of European Union (EU).

Research methods: scientific literature analysis, structured interview.

The results of the research are provided in the conclusion part of this paper.

Mobility package and reasons of its introduction in the legal basis

The Mobility package is a set of EU legislation (package) designed to regulate legal relations in commercial road transport at EU level. The Mobility package includes: career opportunities and market access regulations, driving hours, rest periods and tachograph regulations, enforcement and issuance of driver orders (*European Commission, 2020*).

This package is essential to ensure good implementation and enforcement of road transport laws and to strike a balance between social protection of drivers and the freedom of entrepreneurs to provide cross-border transport services. To help the industry apply these rules

correctly, the Commission Service has prepared a first set of guidelines, which will be supplemented progressively with others as necessary (*European Commission, 2020*).

These rules regulating commercial road transport were adopted in July 2020 and are included in the Workers Placement Directive. There is a one-and-a-half-year transition period for the package to go into effect. Rules for flow packs are gradually introduced. From the 20th day after publication of the Regulation in the Official Journal of the European Union, the provisions of the Regulation regarding driving and rest periods apply, except for the special provisions for tachographs. Smart tachograph regulations will come into effect much later, i.e., H. From December 31, 2024. The rules provided for in the regulation on opportunities to engage in professional activities and market access will be applied after 18 months from the date of entry into force of the regulation, i.e., from 2022 January the rules provided for in the Directive on the posting of drivers will have to be transposed into national legislation and applied 18 months after the date of entry into force of the regulation, i.e., from 2022 January (*Lietuvos transporto saugos administracija, 2022*).

Before the introduction of the Mobility package, the rules were guided by “Legislation regulating working, driving and rest time of drivers”. These rules came into force in 2006 March 15th. There are some rules of the regulation and the Government's decree apply to all drivers, except for transport:

- Drivers did not have to return every four weeks.
- Drivers must rest for no less than 45 hours a week, and the rest could take place in the cabin itself.
- The same vehicle was allowed to operate on cabotage operations for more than 4 days.
- By specialized emergency vehicles operating within a radius of 100 kilometres from their permanent storage location (*Valatkienė, 2006*).

Also, the Regulation does not apply when transported by the following means of transport:

- Only by vehicles used on roads of central infrastructures such as ports, international ports and railway terminals.
- Vehicles powered by natural or liquefied gas or electricity, the maximum permissible weight of which, including the weight of any trailer or semi-trailer, does not exceed 7.5 tons, and which are used to transport goods within a radius of 50 kilometres from the location of the company.
- By vehicles that are used to deliver animals from farms to local markets and vice versa, or from markets to local slaughterhouses within a radius of 50 kilometres (*Valatkienė, 2006*).

Changes that the Mobility package has introduced

The main changes highlighted in the Mobility package consist of six parts.

Firstly, drivers will have to return home every four weeks. According to Commission Services (2020), the vehicle should be returned to one of the activity centres in the Member State of establishment of the company that disposes of the vehicle.

The second rule covers weekly rest for the driver (not less than 45 hours of weekly rest), which cannot be taken in the vehicle's cabin. If the driver rests away from home, the employer is responsible for covering the costs of the driver's accommodation (e.g. in a hotel or other premises that provide suitable sleeping and sanitary conditions) (*Lietuvos transporto saugos administracija, 2022*).

The third defines the performance of cabotage operations. In the member state where the cabotage operation took place, it is prohibited to carry out a cabotage operation with the same vehicle for four days after it. During the four-day period, an international transport between Member States or a cabotage operation in another country may be carried out, but

leaving and returning to a member state with or without cargo does not remove the prohibition to carry out cabotage operations in that country for four days. After the four-day period, the remaining cabotage operations may be carried out without prejudice to the overall seven-day period (*Lietuvos transporto saugos administracija, 2022*).

The fourth one informs about changes in the rules for the posting of drivers. The driver is considered posted from the moment he enters another country while transporting cargo or enters the country and intends to load cargo there, which will be transported to a country other than the carrier's country of registration. His mission is complete when the cargo is unloaded. If the driver is traveling without cargo, his business trip starts only after entering the country where loading will take place. There are also exceptions when a driver is not considered detached:

- when bilateral transport is carried out, i.e. when a Lithuanian carrier transports cargo or passengers from Lithuania to another country, or the cargo is transported to Lithuania;
- when a country is transited without loading or unloading in that country or passengers are not boarded or disembarked (for example, cargo or passengers are transported from Lithuania to France in transit through Poland and Germany, the driver is not considered posted to any country during the entire trip);
- when, during bilateral transportation, transportation is carried out between other countries on the way (for example, a Lithuanian carrier transports cargo from Lithuania to France, on the way it additionally loads the cargo in Poland, which will be unloaded in Germany).

The fifth rule is marking the border crossing on the digital tachograph. According to the Lithuanian Transport Safety Administration, before the entry into force of the Mobility package, the driver only used the symbols of the country whose border he was crossing at the beginning and end of the daily working hours. From February 2, 2023 drivers who drive a vehicle with a digital tachograph must enter the country symbol every time they cross the border, i.e., as soon as they cross it or at the nearest possible stop to the border. It is important to mention that drivers who drive vehicles with an analogue tachograph have been marking the border crossing since August 20, 2020 (*European Commission, 2022a; European Commission, 2022b; Lietuvos transporto saugos administracija, 2022*).

Finally, returning the vehicle to the country where the carrier is registered. Companies must organize their activities in such a way as to ensure that the vehicles owned by the company, with which the international transport of goods is carried out, return to the company at its registered address no later than every eight weeks. The first trucks should return to the carriers' countries of registration no later than April 17.

Advantages and disadvantages of Mobility package

The Mobility package itself has caused a lot of controversy. Some believe that it will have a negative impact on the company's activities, while others, on the contrary, see it as an opportunity to expand into the Western market. According to the Minister of Communications, "Lithuania supports the provisions of the legal act that improve the conditions of workers, but opposes the obligation to return the tractors to their country of registration every eight weeks, and the provisions that are really against the single market go against the Green Course, so they need to be adjusted. In other words, not the entire legal act is bad, but several provisions should be changed."

Although Western Europeans claim that the mandatory return of trucks will help to fight against the registration of fictitious freight transport companies, when companies are established in one place in order to reduce costs and operate elsewhere, Lithuanian transporters and the Government are convinced that in this way the West aims is to exclude competitors from the market.

According to the Ministry of Transport, the assessment of the impact of the Mobility package, which was carried out by the European Commission itself, determined that up to 3 million tons of CO² will be additionally emitted into the environment due to the enforced requirement to periodically return the vehicle to the country of registration (see Figure 1).

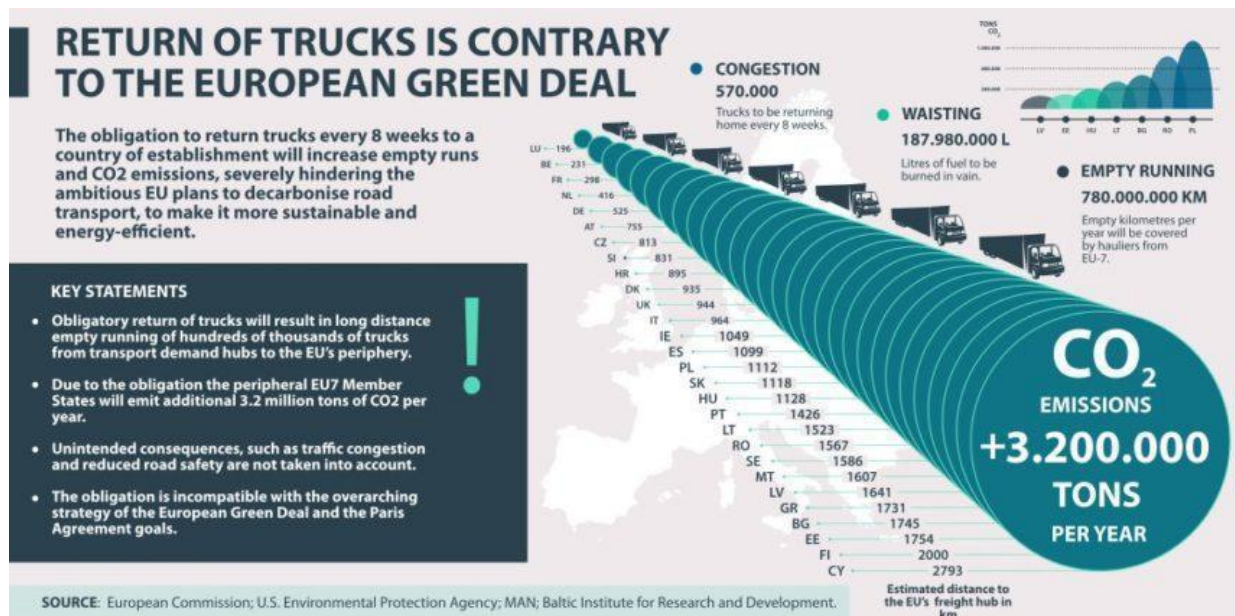

Figure 1. Return of trucks is contrary to the European green deal (Macyra, 2020)

Advantages of Mobility package:

- Better planned employee rest time. The driver must return to the carrier's country of registration or residence within four weeks and take a normal rest period of at least one week.
- Border crossing marking on the digital tachograph. Drivers of vehicles equipped with digital tachographs must enter the country code at every border crossing, i.e., immediately after crossing the border or at the closest possible stop at the border.
- Secondment of drivers. The driver shall be considered to be on assignment from the time he enters another country for the purpose of carrying a load or receiving a load to be carried in a country other than the carrier's country of registration. Such assignment shall terminate when the cargo is unloaded. If the driver is traveling without a load, his assignment shall commence only when he enters the country into which the load is to be made (FM Logistics, 2022).

Disadvantages of Mobility package:

- Return of drivers to their place of residence or carrier's operation centre. The driver must return to the carrier's country of registration or residence within four weeks and take a normal rest period of at least one week.
- Changes in cabotage operations. In the Member State in which the cabotage operation was performed, it shall be prohibited to perform cabotage operations in the same vehicle for a period of four (4) days thereafter. During this four-day period, international transport operations between Member States or cabotage operations in other countries may be performed, but departure from and return to a Member State, with or without cargo, shall not invalidate the four-day prohibition on cabotage operations in that country.

In general, the lately introduced Mobility package aimed to improve the working conditions of the international drivers and reduced pollution caused by international carriers.

Nevertheless, the regulations have not fully come into effect and the system is not fully prepared for implementing those. Which causes difficulties in the haulage process for the companies located in Lithuania, operating in EU. In order to reveal the impact of the new regulations on the logistics business, one Lithuanian transportation company, operating in EU was interviewed, the name of which remains confidential.

The interview results' review

In order to analyse the impact of Mobility package on the Lithuanian company a transportation company, registered in Lithuania and specialising in the international haulage services was chosen for an interview. During the structured interview the representative of company X (the company preferred to stay confidential) was given questions related to the implementation of the new regulations in the daily routine by organising routs, drivers' workload and transportation schemes.

The results of the structured interview showed that the application of the new regulations causes issues for the business. E.g. when asked if the company incurs additional costs after the introduction of the Mobility package, the company indicated partial differences, but no significant ones were visible. However, there has been an increase in fuel theft, especially in the tarpaulin - covered truck aspect.

As a result, it is admitted that these rules are not enforced 100 %. According to the head of the company, the infrastructure is not adapted to such changes. Drivers themselves often take advantage of the opportunity to exceed the weekly driving time, as much as 90 percent. Also, the newly introduced rules on stopping for a border crossing certificate prolong the work only from an administrative point of view.

The respondent claimed, that the price of a driver's workplace was changing, but it was affected by changes in the market, as a result of which the price rose drastically. Company always tries to load the vehicles before returning them, but this is not cost effective. When asked if there were no restrictions on returning the vehicle, whether it would be returned as often, the answer was negative. It is believed to be cheaper to be penalized than forced to return, because the ratio of exports to imports is low. The company returns 70 % naturally and 30 % forcibly, still, over time these figures will change for the company's disadvantage.

Cabotage cooldowns also lead to more downtime, when at least a couple of days are counted per month. Changing drivers also brings difficulties because it this change does not satisfy them, and it is difficult to find compromises as the drivers do not tend to innovate. It was mentioned that it is difficult for the carriers to see the advantages brought by the Mobility package.

The research revealed, that so far, the new regulations cause many challenges for Lithuanian transportation companies registered in Lithuania and operating in EU, as it causes ineffective dissemination of workload, cargo and routs. As the implementation of the package is in process, a further research is recommended, to reveal the final impact on the business and systems to be applied.

Conclusions

1. The Mobility package is a set of EU legislation designed to regulate commercial road transport activities, aiming to level the playing field, improve drivers working conditions, reduce environmental pollution, digitalize transportation transactions and introduce time recording in the calculation of drivers' wages.
2. Based on the results of the survey, it is clear that the implementation of the Mobility package has not been smooth and has presented various challenges for the company. Although the rules have been put in place to regulate the industry, it appears that they are

not being fully enforced, leading to issues such as fuel theft and drivers exceeding their weekly driving time.

3. Additionally, the companies are facing difficulties with infrastructure and the rising cost of a drivers' workplace, which has been impacted by market changes. Furthermore, the cooldown periods for cabotage operations are leading to more downtime and changing drivers also presents challenges. Overall, it is apparent that the Mobility package has not been without its drawbacks, and it will require further consideration to ensure that the rules are effectively enforced and the benefits of the package are realized.

Bibliography

1. European Commission (2022a). *Rules on cabotage as applicable from 21 February 2022*. <https://transport.ec.europa.eu/transport-modes/road/mobility-package-i/market-rules/rules-cabotage>
2. European Commission (2022b). *Tachographs*. https://transport.ec.europa.eu/transport-modes/road/mobility-package-i/tachographs_en
3. European Commission. (2020). *Driving & Rest time*. https://transport.ec.europa.eu/transport-modes/road/mobility-package-i/driving-rest-times_en
4. FM Logistics. (2022). *Mobility Package: What you need to know, what will change*. <https://www.fmlogistic.com/blog/mobility-package-to-change-and-extend-eu-road-transport-rules/>
5. Lietuvos transporto saugos administracija (2022). *Mobilumo paketas*. <https://ltsa.lrv.lt/lt/veiklos-sritys/keliu-transportas-5/mobilumo-paketas>
6. Macyra, N. (15.05.2020). *Urgent need to review the Mobility Package 1 proposals says EU transport sector*. <https://trans.info/urgent-need-to-review-the-mobility-package-1-proposals-says-eu-transport-sector-184971>
7. Valatkienė, M. (2006). *Teisės aktai, reglamentuojantys vairuotojų darbo, vairavimo ir poilsio laiką*. <https://www.versum.lt/transporto-teise/teisės-aktai-reglamentuojantys-vairuotojų-darbo-vairavimo-ir-poilsio-laika>

**KOPĒJĀS LAUKSAIMNIECĪBAS POLITIKAS PIEDĀVĀTĀS
IESPĒJAS TEHNOLOĢIJU PIELIETOŠANĀ ZEMNIEKU
SAIMNIECĪBAS “MEŽROZES” RAŽOŠANAS PROCESĀ
THE OPPORTUNITIES OFFERED BY THE COMMON AGRICULTURAL
POLICY IN THE USE OF TECHNOLOGIES IN THE PRODUCTION
PROCESS OF THE FARMS “MEŽROZE”**

Raivis Pļušs

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg.agr. Vēsma Šumska

Abstract. *Cereal cultivation is an important branch of crop production and many farms are specialized in this field. In the planning period of the Common Agricultural Policy (CAP) 2023-2027, much attention has been paid to the sustainability of agriculture. That is why farms should look for new technologies and solutions to treat the soil more gently apply plant protection products and fertilizers more precisely.*

Keywords: *cultivation technologies, EU support, grain cultivation, revenue, Common Agricultural Policy*

Ievads

Graudkopība, kas ir viena no svarīgākajām augkopības nozarēm, atstāj būtisku ietekmi uz valsts un pasaules politisko un ekonomisko stabilitāti. Tā mūsdienās nav iedomājama bez inovācijām audzēšanas tehnoloģijās.

Kopējās lauksaimniecības politikas (turpmāk - KLP) galvenie uzdevumi ir: atbalstīt lauksaimniekus un uzlabot lauksaimniecības ražību, lai būtu stabils pārtikas piedāvājums par pieņemamām cenām; gādāt, lai Eiropas Savienības lauksaimnieki spētu sev nopelnīt pienācīgu iztiku; palīdzēt iegrožot klimata pārmaiņas un ilgtspējīgi pārvaldīt dabas resursus; Eiropas Savienībā saglabāt lauku dabu un ainavas; uzturēt dzīvu lauku ekonomiku, popularizējot darbu lauksaimniecībā, lauksaimniecības pārtikas rūpniecībā un ar to saistītajās nozarēs (*Eiropas Komisija, 2022*). KLP ir balstīta uz noteiktiem tiesiskiem aktiem, kas ir saistoši visām Eiropas Savienības valstīm.

Zemnieku saimniecībām tas ir izaicinājums, jo jāapzina esošais stāvoklis, tehniskais nodrošinājums un jāiekļaujas KLP uzstādījumā par lauksaimniecības ilgtspēju, saglabājot augsnes auglību un spēju izmantot Eiropas Savienības piedāvāto finansiālo atbalstu.

Lai noskaidrotu un atbildētu uz jautājumu, cik izdevīgi ir audzēt graudaugus, kādas ir saimniecības attīstības iespējas augkopības nozarē un Eiropas Savienības piedāvātā finansējuma izmantošanā, tiek pētīta un analizēta zemnieku saimniecība "Mežrozes", kas atrodas Rēzeknes novada Gaigalavas pagasta Strūžānos.

Darba mērķis ir izpētīt graudaugu audzēšanas tehnoloģiju pielietojumu zemnieku saimniecībā "Mežrozes" un izvērtēt tās attīstības iespējas.

Darba uzdevumi:

1. Izpētīt zemnieku saimniecības "Mežrozes" attīstību un ražošanas resursus.
2. Izpētīt graudaugu ražošanu zemnieku saimniecībā "Mežrozes" no 2020.-2022.gadam.
3. Izdarīt secinājumus un sniegt priekšlikumus par saimniecības "Mežrozes" attīstību, izmantojot KLP dotās iespējas.

Darbā tika izmantota zinātniskās publikācijas, normatīvie akti, zemnieku saimniecības "Mežrozes" nepublicētie materiāli un interneta avoti.

Darba sagatavošanai izmantota monogrāfiskā un finanšu metode.

Pētījuma periods no 2020. līdz 2022.gadam.

Zemnieku saimniecības "Mežrozes" attīstība un ražošanas resursi

Zemnieku saimniecība "Mežrozes" ir konvencionālā saimniecība, kas galvenokārt, nodarbojas ar graudaugu audzēšanu. Tā apsaimnieko tuvu 200 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes, no kuriem 30 ha ir saimniecības īpašumā, bet pārējie ir nomas lauki.

KLP ietvaros 2023.gadā ekoshēmās paredzēts atbalsts par videi un klimatam labvēlīgu lauksaimniecības praksi (EKO1), kuras mērķis – veicināt ilgtspējīgu lauksaimnieciskās ražošanas metožu izmantošanu lauksaimniecībā izmantojamās zemes (turpmāk – LIZ) apsaimniekošanā un pielāgošanos klimata pārmaiņām, rūpēties par ūdens un augsnes kvalitātes un auglības uzlabošanu. Tur paredzēta kultūraugu dažādošanas prasība aramzemē EKO1 un EKO7 intervencēs. Šīs prasības izpildei lauksaimniekam, atkarībā no saimniecības aramzemes lieluma, jāaudzē noteikts skaits atsevišķu kultūraugu, ievērojot to proporcijas. Ja platība lielāka par 30,01 ha, prasītais kultūraugu skaits aramzemē ir 4 (*Lauku atbalsta dienests, 2022*).

Zemnieku saimniecībā "Mežrozes" lielāko platību aizņem ziemas kvieši, kas ir aptuveni 70% no kopējās platības. Tam seko vasaras kvieši, ziemas rapsis un vasaras mieži. Nesen saimniecība uzsāka audzēt zirņus ar mērķi, dažādot kultūraugu sugas, līdz ar to, nodrošinot augu maiņas iespēju saimniecībā un labāk iekļauties KLP uzstādījumā. Zemnieku saimniecība "Mežrozes" dibināta 1994. gadā kā piemājas saimniecība. Līdz 2008. gadam platības bija nedaudz vairāk kā 10 hektāri, tehnika tika iegādāta lietota, sliktā stāvoklī un ar zemu efektivitāti. 2008.gada pavasarī tika realizēts ES projekts "*Traktora iegāde saimniecības attīstībai*". Tas deva iespēju iegādāties jaunu traktoru *MTZ Belarus 952.3*, vēlāk arī arklū un kultivatoru, kas pavēra plašākas iespējas apstrādāt zemes platības lielākos apjomos.

Palielinoties platībām un ražošanas apjomiem, 2012. gadā saimniecība tika pierēģistrēta kā zemnieku saimniecība un tajā pašā laikā īstenots ES projekts "*Traktora uzkares agregātu iegāde zemnieku saimniecībā*". Tika iegādāta jauna sējmašīna *UNIA* kombinācijā ar augsnes diskus *BOMET*, *JarMet* minerālmēsļu izkliedētājs, trīskorpusu maiņvērsējarkls *VogelNoot* un siena vālotājs *SamasZ*. 2015.gadā tika iegādāts arī pirmais ārzemju traktors *John Deere 6910* ar nominālo jaudu 140zs. Tiek nomainīts nolietotais kombains pret jaunāku, jaudīgāku un modernāku – *CLAAS Medion 310*.

KLP ietvaros ekoshēmas atbalstā par saudzējošu lauksaimniecības praksi (EKO4) paredzēts veicināt saudzējošas augsnes apstrādes metodes, nodrošinot augsnes dabīgās auglības un veselības uzlabošanu, gaisa un mitruma apriti, t.i., augsni apstrādājot saudzīgi vai neveicot tās aršanu, kā arī, lai mazinātu vēja erozijas iedarbību un slāpekļa izskalošanās ietekmi. Atbalsts paredzēts par izmantoto augsnes pirmssējas apstrādes veidu. Atbalsta pretendents Lauku atbalsta dienesta Elektroniskās pieteikšanās sistēmā norāda attiecīgo katram laukam izmantoto apstrādes veidu: 1) minimālā augsnes apstrāde vai 2) augsnes joslu apstrāde vai 3) tiešā seja. Minimālā augsnes apstrāde (min till) augsnes virskārtas sekla apstrāde ne dziļāk par 15 cm, izmantojot kultivatoru, disku vai frēzi (*Lauku atbalsta dienests, 2022*).

Lai sagatavotu augsni sējai, saimniecībā tiek pielietotas divas augsnes apstrādes tehnoloģijas, tradicionālā, kas ir aršana un minimālā apstrāde, kurai tiek izmantots rugaines lobītājs.

Kā novērojams globālā mērogā, daudz tiek diskutēts par augsnes apstrādes tehnoloģijām. Tiek izvērtētas labās un sliktās puses katrai no tām. Tiek uzsvērts, ka aršana ir salīdzinoši dārgāka, degvielas patēriņš ir augstāks, tā var veicināt arī augsnes eroziju, noārdīt augsnes virskārtu. Tādēļ, liela daļa no saimniecībām pāriet uz minimālo augsnes apstrādi, protams, nevar apgalvot, ka tā viennozīmīgi ir labāka augsnes apstrāde, tomēr ir faktori, kas uzlabojas, piemēram, mitruma saglabāšanās augsnē, jo augu atlieku mulča aizkavē tā iztvaikošanu, kā arī mazinās augsnes sablīvēšanās, jo organisko vielu saturs augsnē palielinās (*Bērziņš u.c., 2016*).

Zemnieku saimniecībā “Mežrozēs” tika domāts par augkopības produktivitātes celšanu un tehnoloģiju izvēli, pievēršot uzmanību augsnes apstrādei. Jaunās tehnikas iegāde bija solis uz KLP prasību izpildi un atbalsta saņemšanu šajā plānošanas periodā no 2023.-2027.gadam, jo tika nomainīta sēšanas metode – iegādāta lietota sējmašīna aprīkojumā ar frēzi. 2022. gada sezona bija otrā sezona, kad saimniecībā aptuveni puse no apstrādājamām zemes platībām tika kultivēta ar rugaines lobītāju *Ziegler FieldProfi 3003*. Tas ir aprīkots ar „bezdelīgām”, kas palīdz iznīcināt uz lauka izaugušās nezāles, samazinot herbicīdu lietošanu, kā arī noņemot “bezdelīgas” ir iespējams noārdīt iepriekšējos gados radušos arkla zoli, iestatot lobītājam lielāku dziļumu.

Precīzo tehnoloģiju izmantošana saimniecībā un piesārņojuma mazināšanu tagad labi saskan ar jēdzienu ilgtspējīgā lauksaimniecība, kur precīzai augu aizsardzības līdzekļu lietošanai un mēslošanai plānošanai ir pievērsta uzmanība.

Nav vienas un vienīgās pieejas, kā augkopības praksi padarīt ilgtspējīgu: katrai pieejai ir savas īpatnības un priekšrocības, izvēle jāveic atbilstoši konkrētai situācijai, vietai, saimniecībai, galvenie principi:

- augu maiņa un augu daudzveidība, lai nodrošinātu veselīgāku augsni un efektīvāku kaitīgo organismu kontroli;
- augsnes apstrādes intensitātes mazināšana vai bezapstrādes tehnoloģiju pielietošana;
- sedzējauģu (cover crop) izmantošana, lai ierobežotu eroziju un mazinātu herbicīdu nepieciešamību;
- integrētās augu aizsardzības sistēmas ieviešana, lai kontrolētu kaitīgo organismu populācijas un mazinātu ķīmisko pesticīdu lietošanu (*Bankina & Gaile, 2020*).

KLP paredzēts ekoshēmas atbalsts par slāpekļa un amonjaka emisiju, un piesārņojumu mazinošo lauksaimniecības praksi (EKO5). Aktivitātes mērķis – veicināt precīzu un efektīvu organiskā mēslojuma, minerālmēsli un augu aizsardzības līdzekļu (turpmāk – AAL) lietošanu, lai ilgtermiņā mazinātu ar mēslošanas līdzekļu un AAL lietošanu saistītos riskus un mazinātu noplūdi, nodrošinot ūdens un augsnes aizsardzību. Veicināt precīzo tehnoloģiju izmantošanu, kas palīdz samazināt amonjaka emisijas (*Lauku atbalsta dienests, 2022*).

Zemnieku saimniecībā “Mežrozēs” tika iegādāts lauka smidzinātājs *HARDI* ar augu aizsardzības līdzekļu jaučējtrauku, roku skalošanu, sekciju atslēgšanu, modernu un ērtu vadību, neizkāpjot no traktora kabīnes, un ar precīzajām tehnoloģijām aprīkots minerālmēsli izkliedētājs *Kverneland CL Geospread*.

Jaunas tehnikas iegādi, kultūraugu izvēli un pielietotās tehnoloģijas ļoti ietekmēja arī mainīgie klimatiskie apstākļi, jo bija nokrišņiem bagātas novākšanas sezonas, kad graudi sāka dīgt vārpās un līdz ar to aptuveni 20 ha palika nenovākti. Pēc mitrās sezonas tika nolemts pavasarī iegādāties otru, lielāku un efektīvāku *CLAAS Dominator 86* kombainu, kas saimniecībā kalpo vēl joprojām.

Kad zemes platības bija palielinājušās līdz 200 ha, ar diviem traktoriem apstrādāt visu zemi bija problemātiski. 2019. gada pavasarī tiek iegādāts lietots traktors *CLAAS Ares* ar nominālo jaudu 190zs. Vēlāk arī kvalitatīvāka sējmašīna ar frēzi *Amazone AD303* (sk. 1.tabulu).

Kā redzams 1. tabulā saimniecībai ir liels un moderns tehniskais parks, kas iegādāts saimniecības pastāvēšanas laikā. Nepārtraukti notiek tehniskā parka atjaunošana, sekojot līdzi audzēšanas tehnoloģiju attīstībai, saimniecības iespējām un tagad jau arī KLP piedāvātajām iespējām, saņemot finansējumu. Saimniecība savā attīstībā daudz ir ieguvusi no Eiropas Savienības fondu atbalsta projektiem.

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” tehniskais nodrošinājums
(autora veidota, Zemnieku saimniecība “Mežrozes”, 2022)

Nosaukums	Skaitis, gab.	Izlaides gads
Arkls Lemken Juwel 7	1	2015
Piekabe Metal Fach	1	2015
Rugaines lobītājs Ziegler Field Profi 3003	1	2017
Pašbūvēta piekabe PT-18	1	2022
Sējmašīna Amazone AD303 Super	1	2009
Minerālmēslu izkliedētājs Kverneland CL Geospread	1	2022
Miglotājs Hardi Master 1800Pro	1	2015
Diski	1	2010
Kultivators	1	1991
Traktors John Deere 7530	1	2007
Traktors John Deere 6910	1	1998
Traktors MTZ Belarus 952.3	1	2009
Traktors Claas Ares 836	1	2007
Graudu kombains Claas Dominator 86	1	1990
Graudu kombains Claas Medion 310	1	2005

Tehnikas nodrošinājums ietekmē saimniecībā audzējamo kultūru ražošanas attīstību.

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” graudkopības produkcijas ražošanas attīstība

Saimniecība, izmantojot tehniskā nodrošinājuma iespējas un modernās tehnoloģijas, veic graudkopības produkcijas ražošanu. Iegūtās produkcijas apjoms un ieņēmumi ir mainīgi pa gadiem, jo tos ietekmē laika apstākļi un iepirkuma cenas (sk. 2.,3.,4.tabulu).

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” graudkopības produkcijas ražošana 2020. gadā

(autora veidota, Zemnieku saimniecība “Mežrozes”, 2020)

Produkcijas veids	Platība, ha	Saražots, t	Realizēts, t	Ieņēmumi, EUR	Vidējā ražība no ha	Vidējā cena, EUR
Kvieši, vasaras	40	60	50	8047,00	1,5	160,94
Kvieši, ziemas	100	459	422	71400,59	4,59	169,20
Mieži, vasaras	5	10	6	820,00	2	136,67
Rapsis, vasaras	15	36	36	11960,00	2,4	332,22
Rapsis, ziemas	15	50	50	18000,00	3,33	360,00
Kopā ieņēmumi no ražošanas EUR 110 227,59						

2020. gadā tika saražots 478 t graudaugu un 86 t rapša. Kopējā apstrādājamā platība 2020. gadā bija 175 hektāri, vidējā ražība kviešiem 3,04 t no hektāra, kas nav augsta un rapsim 2,86 t no hektāra.

3.tabula

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” graudkopības produkcijas ražošanas 2021. gadā
(autora veidota, Zemnieku saimniecība “Mežrozes”, 2021)

Produkcijas veids	Platība, ha	Saražots, t	Realizēts, t	Ieņēmumi, EUR	Vidējā ražība no ha	Vidējā cena, EUR
Kvieši, vasaras	30	61,27	54	8710,20	2,00	161,30
Kvieši, ziemas	115	319,30	315	55755,00	2,77	177,00
Mieži, vasaras	5	15,27	11,08	1739,56	3,05	157,00
Rapsis, vasaras	10	15,66	15,66	8879,22	1,56	567,00
Rapsis, ziemas	15	55,53	55,46	31445,82	3,7	567,00
Zirņi	8	15,75	12,20	1342,00	1,96	110,00
Kopā ieņēmumi no ražošanas EUR 107 871.80						

2021. gads bija ievērojami sausāks kā iepriekšējais. Šajā gadā tika saražots 391,65 t graudaugu un 71,19 t rapša. Kopējā apstrādājamā platība bija 183 hektāri, vidējā ražība kviešiem 2,38 t no hektāra, kas ir zema un rapsim 2,63 t no hektāra. Zemo ražu varētu izskaidrot arī ar nokrišņu trūkumu. 2021. gada pavasarī tika nopirkta sertificēta zirņu sēkla un pirmo gadu tika mēģināta zirņu audzēšana, lai uzlabotu augu sekus.

4. tabula

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” graudkopības produkcijas ražošanas 2022. gadā
(autora veidota, Zemnieku saimniecība “Mežrozes”, 2022)

Produkcijas veids	Platība, ha	Saražots, t	Realizēts, t	Ieņēmumi, EUR	Vidējā ražība no ha	Vidējā cena, EUR
Kvieši, vasaras	28	28,50	25,3	8349	1,01	330
Kvieši, ziemas	130	550,50	520,3	171699	4,2	330
Mieži, vasaras	5	7,5	0	0	1,5	0
Rapsis, ziemas	21	29	28,7	16789,5	1,38	585
Zirņi	9,5	17	15,8	5688	1,78	360
Kopā ieņēmumi no ražošanas EUR 202 525.50						

2022. gadā tika saražots 579 t graudaugu un 29 t rapša. Vasaras rapsis vairs netika audzēts, jo pieauga prasības insekticīdu lietošanā un šim kultūraugam tad ir problēmas ar kaitēkļu ierobežošanu. Kopējā apstrādājamā platība 193,5 hektāri, vidējā ražība kviešiem 2,6 t no hektāra, rapsim ap 1,4 t no hektāra.

Bruto segumu aprēķini var būt noderīgi tiem, kuri vēlas uzsākt saimniekošanu laukos vai kuri jau to ir izdarījuši, bet precīzai plānošanai nepieciešami aprēķini no nozarē strādājošām saimniecībām. Bruto segums ir starpība, ko iegūst, no bruto produkcijas novērtējuma atskaitot mainīgās izmaksas. Visas mainīgās izmaksas un ieņēmumi bruto segumu kalkulācijā ir iekļauti bez pievienotās vērtības nodokļa (*SIA "Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs", 2023*).

Autors aprēķināja Zemnieku saimniecības “Mežrozes” kultūraugu bruto segumu (sk. 5.tabulu).

5.tabula

Zemnieku saimniecības “Mežrozes” bruto segumi kultūraugiem 2022.gadā

(EUR/ha)

(autora veidota, Zemnieku saimniecība “Mežrozes”, 2022)

Kultūru veidi	Ieņēmumi	Mainīgās izmaksas (sēkla, mēslojums, AAL)	Mašīnu un roku darbu operācija	Kopā mainīgās izmaksas	Atbalsts	Bruto segums
Ziemas kvieši	1750	315,67	146,28	461,95	151,00	1439,05
Vasaras kvieši	1225,00	315,67	151,78	467,50	151,00	908,55
Zirņi	668	72,70	99,13	171,83	224,00	720,17
Ziemas rapsis	1228,50	348,42	153,97	501,97	151,00	877,53

Apskatot bruto segumu kultūraugiem, redzams, ka lielākie ieņēmumi ir no ziemas kviešiem, kas sastāda 1750 EUR, tie veido arī lielāko ražu no hektāra. Savukārt, lielāko izmaksu pozīciju veido mainīgās izmaksas, ko sastāda sēklas, augu aizsardzības līdzekļu izlietojums un mēslojums.

Ieņēmumu aprēķins no saražotās produkcijas ļauj saprast, kurš no graudaugiem ir ekonomiski izdevīgākais audzēšanai. Ziemas kviešu raža, līdz ar to arī ieņēmumi ir daudz lielāki nekā citiem graudaugiem. Iemesls sēt ziemas kviešus ir ne tikai ražas potenciāls, bet arī agrāka novākšana. Šī iemesla dēļ, ziemas kvieši aizņem lielāko daļu no sējas platībām Zemnieku saimniecībā “Mežrozes”.

Zemākais ieņēmumu līmenis ir no zirņu audzēšanas, kas sastāda 668 EUR no hektāra, bet jāņem vērā, ka netiek lietoti mēslošanas līdzekļi, kā arī augu aizsardzības līdzekļu izlietojums ir būtiski zemāks.

Viena no svarīgākajām ziemas kviešu īpašībām ir ziemcietība, un šo faktoru bieži vien ietekmē tieši šķirne. Latvijas apstākļos ir veikti pētījumi par ziemas kviešu ziemcietību, un tiek novērots, ka tieši Latvijā selekcionētajām šķirnēm ziemcietība novērojama augstāka.

Bieži vien vasaras kviešu sējas platības ir atkarīgas no ziemas kviešu ziemcietības. Atkarībā no apstākļiem ziemā, ziemas kviešiem nepārziemojot, tiek sēti vairumā vasaras kvieši. Tiek norādīts, ka vasaras kvieši ir viena no visprasīgākajām graudaugu sugām, tiem nepieciešams sabalansēta mēslojuma deva un labvēlīgi meteoroloģiskie apstākļi augšanas laikā. Nodrošinot optimālus augšanas apstākļus, to ražas var konkurēt arī ar ziemas kviešu ražām (Fetere & Strazdiņa, 2014).

Zirņus iespējams sēt tīrsējā vai mistros, kas salīdzinoši bieži tiek izmantots (Olle & Tamm). Zirņi saimniecībā tiek audzēti salīdzinoši nesen. Zemnieku saimniecībā “Mežrozes” zirņi tiek sēti tīrsējā. Tādēļ tiek izvēlētas šķirnes, kurām stiebrs ir stingrs, un balstaugs nav nepieciešams.

Meteoroloģisko apstākļu mainīgums katru veģetācijas sezonu ir viens no galvenajiem iemesliem, kāpēc iegūtās ražas lielums un citi lauksaimniecības riski ir nepastāvīgi. Klimata izmaiņas ir viens no faktoriem, kas būtiski ietekmē lauksaimniecisko ražošanu un veido vislielāko risku īpatsvaru. Tieši pēdējās veģetācijas sezonas norāda uz klimatisko apstākļu izmaiņām – ekstremālas temperatūras mijas ar ilgstošiem sausuma periodiem vai gluži pretēji – ilgstošām lietavām (Ruja et al., 2021).

Tomēr, lai nodrošinātu augstākas ražas, tiek izmantots pamatmēslojums un papildmēslojums, kā arī ārpussakņu mēslojums. Nezaļu ierobežošanai tiek smidzināti herbicīdi un izvērtējot slimību izplatību – arī fungicīdi. Lai mazinātu sējumu veldrēšanās risku, tiek smidzināts augu augšanas regulators.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Zemnieku saimniecība “Mežrozes” dibināta 1994. gadā, kā piemājas saimniecība, sākotnēji apsaimniekojot 10-20 ha, bet 2012. gadā saimniecība tika pierēģistrēta, kā zemnieku saimniecība, kas apsaimnieko aptuveni 200 ha lielu platību.
2. Zemnieku saimniecība “Mežrozes” laukus cenšas apstrādāt kvalitatīvi un no platības iegūt pēc iespējas lielāku ražu. Produktivitātes palielināšanai tiek meklētas jaunas audzēšanas tehnoloģijas, izmantota jaudīgāka tehnika, kas augsnes sagatavošanu un sēju veic vienā vai vairākos tehnikas piegājienos, aizstājot tradicionālo augsnes apstrādi.
3. Zemnieku saimniecība “Mežrozes” izmanto rindsēju, kur sēj rindās 12 cm attālumā un 3 – 5 cm dziļumā.
4. Ražas novākšanas optimizēšanai tiek izvēlētas dažādas graudaugu šķirnes (agrīnākas un vēlinākas), pilnībā aizpildot ražas novākšanas sezonu. Saimniecībā tiek domāts arī par kultūraugu dažādošanu, augu maiņu, ieviešot pākšaugu audzēšanu, tādā veidā nodrošinot augu maiņu, kas uzlabo augsni.
5. Ziemas kviešu audzēšana prasa salīdzinoši lielus naudas ieguldījumus, taču saskaņā ar bruto peļņas aprēķiniem ziemas kviešu audzēšana sniedz lielākos ieņēmumus, salīdzinot ar citiem kultūraugiem.
6. Zemnieku saimniecība “Mežrozes” nepārtraukti modernizē savu tehnikas parku, kas KLP prasībās par ilgtspējīgu lauksaimniecību saudzīgi apstrādā augsni, precīzi iestrādā mēslošanas un augu aizsardzības līdzekļus.
7. Pēc Zemnieku saimniecības “Mežrozes” resursu un graudkopības produkcijas ražošanas attīstības izpētes ieteikts palielināt ziemas kviešu un samazināt vasaras kviešu sējamo platību, jo ienākums no ziemas kviešu audzēšanas ir lielāks.
8. Veikt Zemnieku saimniecības “Mežrozes” augsnes agroķīmisko izpēti, sastādīt mēslošanas plānu, lai varētu veikt precīzu kultūraugu mēslošanu, ievērojot KLP prasības pēc 2023.gada par ilgtspējīgu lauksaimniecību.
9. Zemnieku saimniecības “Mežrozes” izstrādāt augu maiņas plānu, iegādāties izturīgākas augu šķirnes, turpināt pētīt tehnoloģiju attīstību, lai samazinātu augu aizsardzības līdzekļu lietošanu.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Bankina, I., & Gaile, Z. (2020). *Ilgtspējīga laukkopība kā zināšanās balstīta saimniekošana – izpratnes nozīme augu slimību ierobežošanā*. https://www.llu.lv/sites/default/files/files/lapas/9_BANKINA.pdf
2. Bērziņš, A., Ruža, A., Sprincina, A., Lankovskis, E., Grinvalds, M., Ozols, S., & Logins, S. (2016). Augsnes apstrādes ietekme uz augsnes agrofizikālajām īpašībām kviešu un rapša sējumos. *Zinātniski praktiskās konferences „Līdzsvarota Lauksaimniecība” rakstu krājums*, 26-31. https://llufb.llu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/2016/Latvia-lidzsvarota-lauksaimnieciba2016-26-31.pdf
3. Eiropas Komisija (2022). *Īsumā par kopējo lauksaimniecības politiku*. https://ec.europa.eu/info/food-farming-fisheries/key-policies/common-agricultural-policy/cap-glance_lv
4. Fetere, V., & Strazdiņa, V.(2014). Ziemas kviešu šķirņu novērtējums valsts Stendes graudaugu selekcijas institūtā, 2011. – 2013. *Zinātniski praktiskās konferences „Līdzsvarota Lauksaimniecība” rakstu krājums*, 65-70. https://llufb.llu.lv/conference/lidzsvar_lauksaim/Latvia-Lidzsvarota-lauksaimnieciba-65-70.pdf
5. Lauku atbalsta dienests (2022). *Informatīvais materiāls par platību un dzīvnieku maksājumiem 2023*. <https://www.lad.gov.lv/lv/media/5768/download?attachment>
6. Olle, M., & Tamm, S. (2021). The Effect of Sowing Rate and Variety on the Nutrient Content of Field Peas. *Acta Agriculturae Scandinavica, Section B - Soil & Plant Science*, 71 (3), 165-170. <https://doi.org/10.1080/09064710.2020.1868563>

7. Ruja, A., Toma, J., Bulai, A., Agapie, A., Negruș, G., Suhai, K., & Gorinoio, G. (2021). The Impact of Climate Changes on Production in the Autumn and Spring Oats. *Life Science and Sustainable Development*, 2 (2), 73-81. <https://lssd-journal.com/index.php/lssd/article/view/131/75>
8. SIA "Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs" (2023). *Bruto segumi*. <http://new.llkc.lv/lv/nozares/ekonomika/bruto-segumi>
9. Zemnieku saimniecība "Mežrozēs" (2020.līdz 2022. gads). *Nepublicētie materiāli*.

THE IMPACT OF THE MOBILITY PACKAGE ON ROAD TRANSPORT COMPANIES IN LITHUANIA AND LATVIA *MOBILITĀTES PAKOTNES IETEKME UZ CEĻU TRANSPORTA UZŅĒMUMIEM LIETUVĀ UN LATVIJĀ*

Juras Tamelis

Kaunas University of Applied Sciences, juras.tamelis@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Katrina Grietina

Rezekne Academy of Technologies, kg21006@edu.rta.lv, Rezekne, Latvia

Laura Liukpetrytė

Kaunas University of Applied Sciences, laura.liu779@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Liāna Vrubļevska

Rezekne Academy of Technologies, lv21001@edu.rta.lv, Rezekne, Latvia

Simona Jankauskaitė

Kaunas University of Applied Sciences, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. *Throughout the years, there have been several changes made in logistics sphere and until this day it does not stop. One of the novelties was the Mobility package. It is known that many freights are being carried out by road transport as we are reading this, so it is very clear that new regulations hold a huge impact on transport companies. The research shows that introduction of Mobility package made drastic changes to European Union road transport rules and regulations. It aims to improve safety and working conditions for drivers and to ensure that the entire sector operates on a level playing field. However, emersion of Mobility package made some people questioning. Consequently, this article tries to introduce Mobility package as it is by analysing the impact of it on particular road transport companies of Lithuania and Latvia, operating in European Union.*

Keywords: *cabotage, Mobility package, road transport rules and regulations, tachographs, work and rest period.*

Introduction

The European Union's Mobility package is a comprehensive set of regulations aimed at enhancing road safety, improving working conditions, and reducing the environmental impact of the transportation sector. These regulations have a significant impact on logistics companies operating within the European Union (EU), as they introduce stricter rules on drivers' working hours, mandatory rest periods, and increased monitoring of transportation activities. While these changes may benefit drivers' safety and well-being, they also present challenges for logistics companies in terms of compliance, increased costs, and potential disruptions to their operations. This research aims to examine the effects of the Mobility package on logistics companies and identify strategies they can implement to adjust to these new regulations effectively. It is also important to know how Mobility package affects logistics companies, how new regulations affect the present and near future. Thus, the research was conducted and discussed in this article.

The aim of the research is to examine the impact of introducing the new rules and regulations that came with the Mobility package on Lithuanian and Latvian companies.

Tasks of the research are:

- to reveal the main Mobility package goals;
- to provide the key points of the package;
- to present the impact of the Mobility package on the Lithuanian and Latvian haulage companies operating in EU.

The object of the research is impact of the Mobility package on the Lithuanian and Latvian logistics companies, operating in EU.

Research methods: scientific literature analysis, interview method.

The results of the research are provided in the conclusion part of this paper.

Introduction of the Mobility package

The Mobility package was launched by the European Commission in 2017 and only after 3 years of intense debating in 2020 the European Parliament had finally made the decision to approve it (*European Commission, 2020*). This was the final step in the adoption of this legislative package. The main objective of the Mobility package is to improve working and safety conditions for drivers, ensure that the entire sector operates on a level playing field and promote competitive fairness, efficiency and safety (*European Commission, 2020*). It is also known as a common set of rules for transporters operating in countries that are members of European Union. Mobility package consists of: regulations on driving hours, rest periods and tachographs; directives on enforcement and assignment regarding road transport drivers; regulations regarding opportunities to engage in occupational activities and access to the market (*European Commission, 2021*). This package is also essential to ensure good implementation and enforcement of the road transport legislation. All of these new rules governing commercial road transport activities are included in the Workers Post Directive. It is also worth mentioning that there will be a year and a half transition period for the entry into force of the Mobility package. It will be implemented in phases (*Lithuanian transport safety administration, 2022*).

Key points of the Mobility package

After two recent studies the EU Parliament, the Member States and all stakeholders are predisposed to believe that the Mobility package is likely to increase CO² emissions (*European Commission, 2020*). One of the negative environmental impacts identified in this commissioned study is the periodic return of trucks to their countries of origin. Cities are home to more than 70 % of the EU's population and account for about 85 % of the EU's gross domestic product (GDP). Certainly, the majority of the journeys begin and end in cities. The studies show that this measure has been found to increase the number of additional trips, in fact many of them will be with empty trucks, resulting in 2.9 million tons of additional CO² emissions in 2023 (4.6 % increase in emissions from the current value). The results of this study also suggest that the application of cabotage quotas on international combined transport operations in all Member States would approximately add 397.000 tons of CO² emissions and could have a long-term adverse effect on rail and intermodal transport. No matter the scenario, the increase in CO² emissions ranges from 0.8 % to 4.6 % (*European Commission, 2020*).

Moving on, another ramification of this package – a capacity shortage across Europe (*Kveten, 2022*). This rule is expected to reduce market capacity as vehicles will be required to return to their home countries and might be forced to run on empty during their returning journeys. Carriers, especially those in Eastern Europe, may be affected by this and may have difficulty securing additional cargo for the return trip due to the lack of market visibility to and from their operating bases. In addition, the cooling-off of cabotage operations is expected to reduce domestic shipping volumes. Another very important thing to remember is that there is a severe driver shortage in Europe and truck manufacturers are also facing their own supply chain issues, especially with regard to the adequate supply of semiconductor chips (*Kveten, 2022*).

The key points of Mobility package are listed below:

1. Minimum wage laws are mandatory for all EU member states. So, for example, if one EU transportation company posts a driver to work in another EU country, it must pay the same wage as the local driver.
2. The new posting rules apply to international road transport operations. However, bilateral operations for the transport of goods, passengers and transit are excluded
3. Drivers are required to return to their country of origin every four weeks for each of three or four consecutive working weeks.
4. A regular weekly rest period (not less than 45 hours) shall be taken at a suitable place of accommodation paid for by the company.
5. Drivers shall have a four-day cooling-off period following the vehicle's return to its home country.
6. Tachographs will be mandatory for all vans/light commercial vehicles from 2.5 to 3.5 tons and light carriers will follow EU norms for transport.
7. Obligation to return trucks to headquarters every 8 weeks.
8. In order to fight letter box companies, transport companies will have to prove their main activities in the country of establishment by: having an effective and stable place of business in the member state; having appropriate financial standing; having the required professional competence (*Move expert, 2020*).

Changes regarding the procedure for organizing drivers' work and rest time. Regulation (EU) 2020/1054 amending Regulation (EC) No. 561/2006

From August 20, 2020, new conditions apply that two consecutive shortened weekly rest periods can be used outside the Member State in which the business is conducted. Provided that the driver takes at least four weekly rest periods in four consecutive weeks, of which at least two are regular weekly rest periods. If two consecutive shortened weekly rest periods have been used, the driver shall have rest periods before the next weekly rest period, which is compensation for said two shortened weekly rest periods (*Road Transport Administration, 2022*).

One can turn on the regular daily and weekly rest requirement if the vehicle is transported by ferry or train, the previous condition was that you could only turn on the regular daily rest requirement. The new condition is valid with the provision that during the regular daily rest period or the shortened weekly rest load, the driver of the vehicle has access to sleeping in a car, sleeping place or couch. With regard to the regular weekly rest conditions, the deviations for journeys by ferry or train are indicated only if the expected duration of the journey is 8 hours or more and the driver of the vehicle has a cabin with a sleeping place available on the ferry or a sleeping car on the train.

Drivers carrying out international haulage must return home or to the country of establishment of the company at least every four weeks, but if using two consecutive shortened weekly rest services, at least every three weeks. This condition did not exist before. Transport companies organize the work of drivers in such a way that drivers can return either to the employer's centre of activity, where the employer does business, or to their place of residence. The company documents are filled and kept in the premises to be presented at the request of the control authorities.

45 hours or more of rest may not be used in the vehicle. With the judgment of the Court of the European Union, it was previously prohibited to use 45 hours or more of rest in the vehicle, but now all costs for accommodation outside the vehicle are covered by the employer (*Road Transport Administration, 2022*).

The European Commission will ensure easy access to information on safe and secure parking spaces. Information on safe and secure parking was not available in one place. The

European Commission makes available a list of such parking spaces on a single official website, which is regularly updated (*Road Transport Administration, 2022*).

In exceptional circumstances, the daily and weekly driving time may be extended by not more than one hour to reach the employer's centre of activity or the driver's place of residence for the purpose of using the weekly rest period, or the daily and weekly driving time may be extended by not more than two hours, provided that that a 30 min rest period has been used before the additional driving time in order to use the regular weekly rest period. This condition did not exist before either. The driver of the vehicle shall, at the latest, immediately upon arrival at the destination or at the appropriate stopping place, manually indicate the reasons for such departure in the registration chart of the registration control device or in the printout of the registration control device, or in his work log. Any extension of the driving period shall be compensated by a rest period of equivalent length taken at the same time as any rest period until the end of the third week following the week in question.

Changes to positioning with the help of tachographs. Regulation (EU) 2020/1054 amending Regulation (EU) No. 165/2014

As of August 21, 2023, a new condition is applied that equipping new vehicles with the 2nd version of the smart tachograph. Currently, new vehicles are being equipped with version 1 of the smart tachograph (see Figure 1).

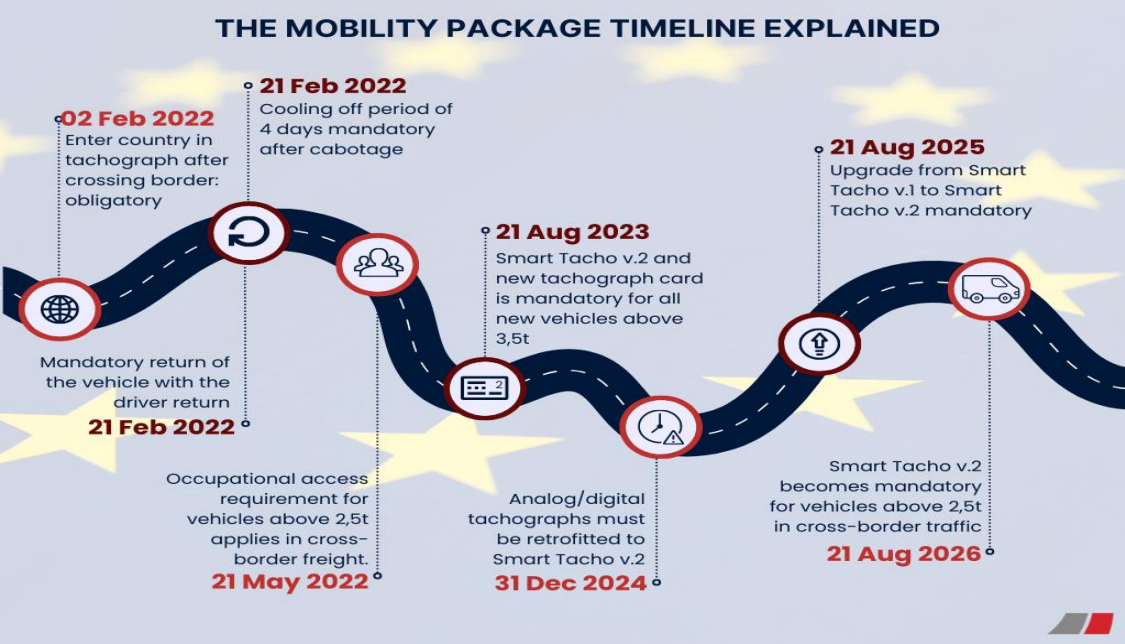

Figure 1. **Mobility package timeline explained** (*Tachografservice, 2022*)

As of December 31, 2024, the condition is applied that analogue and digital tachographs are replaced by smart tachograph version 2 in vehicles used for international transportation. This condition did not exist before. No later than three years from the end of the year in which the detailed regulations have entered into force, smart tachographs version 2 shall be installed in the following categories of vehicles used in a Member State other than the Member State of their registration: vehicles equipped with an analogue tachograph, vehicles equipped with a digital tachograph (*Road Transport Administration, 2022*).

A new condition comes into effect on August 19, 2025: Replacement of smart tachograph version 1 with smart tachograph version 2 in vehicles used for international transportation. No later than four years after the entry into force of the above detailed provisions, the smart tachograph version 2 shall be installed in vehicles equipped with a smart

tachograph and used in a Member State other than the Member State of their registration (*Road Transport Administration, 2022*).

On August 20, 2020, a new condition comes into force, that the driver of a vehicle who drives with an analogue tachograph, also writes in the tachogram the symbol of the country he enters after crossing the border of a member state, as soon as he has stopped in the mentioned member state for the first time. If the border of a member state is crossed by ferry or train, the driver of the vehicle enters the national symbol at the port or station of arrival.

As of February 2, 2022, a new condition is applied: the driver of a vehicle that has a digital tachograph also enters the symbol of the country he is entering after crossing the border of a Member State, as soon as he has stopped in the said Member State for the first time. If the border of a member state is crossed by ferry or train, the driver of the vehicle enters the national symbol at the port or station of arrival.

On December 31, 2024, the condition that the driver of the vehicle must be able to present information about his work and rest time periods for the current day and the previous 56 days comes into force. Previously, there was a condition that the driver of the vehicle must be able to present information about his work and rest time periods for the current day and the previous 28 days (*Road Transport Administration, 2022*).

On July 1, 2026, the condition is applied that drivers who will carry out international or cabotage transport with vehicles whose maximum permissible mass, including a trailer or semi-trailer, will exceed 2.5 tons will have to register work and rest periods using a tachograph. There was no such condition before (*Minimum requirements on maximum daily and weekly driving times, minimum breaks and daily and weekly rest periods and Regulation (EU) No 165/2014 as regards positioning by means of tachographs, 2020*).

To conclude, the newly presented regulations of the Mobility package will come in to action within a time period, setting the new drivers' work and rest time limits and aiming to improve the working conditions. The other new regulations to be implemented relate to tachographs and other tracking systems to be applied in the international haulage process ensuring the return of vehicles to the country of registration under the time limits. Therefore, the aim of this article was to determine the real impact of the new regulations on companies, based in Lithuania and Latvia, operating in EU countries.

The interviews review's results

As part of the study, 3 interviews were conducted to find out how the Mobility package regulations affect their daily work of drivers. 2 Latvian companies and one Lithuanian company were interviewed. During the interview, 10 to 15 questions about the Mobility package were asked, with the aim of finding out what expenses have increased, questions about choosing the country of registration, border crossing, how the daily life of drivers has changed, etc. were analysed.

When studying the information obtained from the interviews, various similarities can be observed in both Latvian and Lithuanian companies, for example, if the changes in driver's workplace costs became higher or lower, respondents claim that Mobility package had nothing to do with it. Respondents mention that they always try to fully charge the vehicle before returning it to the country of registration, however it's not always profitable. 70 % of the companies' vehicles return naturally to the country of origin because of their working niche.

Many differences can also be observed, for example, a Lithuanian company says that thefts of fuel and tent trailers have increased. The respondents also mentioned that sometimes it was significantly more optimal to pay the fine than let a driver go to the hotel for 45 hours for his weekly rest. Simply it prevents theft and less money is lost, while Latvian companies

report that the number of thefts has not increased, the situation was not different even before the Mobility package.

Considering a weekly rest of 45 hours for drivers, Latvian companies have problems finding hotels, especially designated parking spaces for drivers, but Lithuanian companies comment that it is more profitable to stop in parking spaces that are not intended for trucks, receive a fine and pay it than to drive to the hotel and pay. When interviewing Latvian and Lithuanian companies, one can see the differences when talking about the driving time limit for drivers, because the Lithuanian company mostly chooses to exceed the weekly hour limit, while the Latvian ones do it very rarely.

Respondents also comment on the country of registration, whether it causes problems, but other factors are claimed to influence that, not the Mobility package itself. Latvian companies are trying to find a solution, and there are thoughts of changing the country of registration to Central Europe. Latvian companies also pay a lot of attention to border crossing, because factors other than the Mobility package cause problems in this field, so they hope that with the 2025 rule, the tachograph being fully digitized, border crossing will take less time and cause fewer problems.

To conclude, the respondents believe that the Mobility package has more cons than pros. The companies claim that the Mobility package was made to protect internal markets. The European Union is currently having problems with Mobility packages because there are many inaccuracies. As an example, at the beginning it was stated, that not only the vehicle but also the trailer must be returned, in many places it was not defined at all, and now it is said that the trailer does not have to be returned to the country of registration. Therefore, it can be stated, that the law still holds discrepancies and needs to be finalised.

The second biggest problem relates to the hotels, because there are simply none. Mobility package stipulates that the truck must be parked in a guarded parking lot and with several other requirements, but in reality, there are no such possibilities on most of the routes. Overall, there is a need of continuous analysis of the impact of the Mobility package on the haulage companies operating in EU, as it is not fully finalised yet and some of the regulations have not been implemented so far.

Conclusions

1. Literature analysis revealed that Mobility package contains common rules for transporters operating in European Union member countries and the main purpose of this package is to improve working and safety conditions for drivers.
2. The new rules predetermine the longer resting time period for the drivers, the wages based on the minimum wage of the country of operation and the tracking systems to ensure the positioning of the vehicles together with the compliance to the rules.
3. Two biggest downsides of the package are that it has a negative impact on climate and the release of Mobility package further exacerbated the severe driver shortage across Europe. Comparing the Lithuanian and Latvian companies' experience, the biggest difference was that Lithuanian company frequently uses the right to exceed the weekly driving time limit due to effectiveness reasons; meanwhile Latvian companies do that rarely. Mobility package had nothing to do with the cost of the driver's workplace. Nevertheless, it was found that the Mobility package has more cons than pros, and there is a need for further research as most of the rules have not entered into force yet.

Bibliography

1. *Minimum requirements on maximum daily and weekly driving times, minimum breaks and daily and weekly rest periods and Regulation (EU) No 165/2014 as regards positioning by means of tachographs*

- (15.07.2020). The European Parliament and the council regulation (EU) 2020/1054. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A32020R1054>
2. European Commission. (2020). *Mobility and Transport*. https://transport.ec.europa.eu/index_en
 3. European Commission. (2021). *Mobility Package I – Social rules. Driving and rest times*. https://transport.ec.europa.eu/system/files/2021-09/qa_mobipack_part_ii_en.pdf
 4. Kveten, P. (2022). *The Mobility Package: Unprecedented challenges or new opportunities for the road freight transport industry?* https://www.linkedin.com/pulse/mobility-package-unprecedented-challenges-new-road-freight-kveten?trk=public_post
 5. Lithuanian transport safety administration. (2022). *Mobility package*. <https://ltsa.lrv.lt/en/sector-activities/road-transport-en-ru/mobility-package-paket-mobilnosti>
 6. Move expert. (2020). *Impact of the New Mobility Package*. <https://move-expert.com/new-mobility-package/>
 7. Road Transport Administration. (21.06.2022). *Mobility package - changes to the regulations on driving and rest periods and the use of the tachograph*. <https://www.atd.lv/en/news/mobility-package-%E2%80%94-changes-regulations-driving-and-rest-periods-and-use-tachograph-0>
 8. Tachografservice (24.11.2022). *The EU Mobility Package: explained*. <https://tachografservice.dk/en/the-eu-mobility-package-explained/>

IMPORTANCE OF SUSTAINABILITY IN BUSINESS ILGTSPĒJAS NOZĪME UZŅĒMĒJDARBĪBĀ

Jonė Vartavičiūtė

Kaunas University of Applied Sciences, jone.var177@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Jotvydas Milčiūnas

Kaunas University of Applied Sciences, jotvydas.mil750@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania

Vadym Titov

V. N. Karazin Kharkiv National University, xa12680581@student.karazin.ua, Kharkiv, Ukraine

Alina Honcharenko

V. N. Karazin Kharkiv National University, xa12680577@student.karazin.ua, Kharkiv, Ukraine

Simona Jankauskaite

Kaunas University of Applied Sciences, simona.jankauskaite@go.kauko.lt, Kaunas, Lithuania
Scientific supervisor Mg.soc.sc. Daina Znotina

Abstract. *In the modern day, businesses face many challenges: from economic recessions to political and social trends, no wonder, that the modern enterprise should not just be aiming at earning profits but also at complying with the social norms and trends of the modern world. Sustainability is a vast term that describes many different things, therefore it is important for businesses to clearly define it, know what the examples of it are and which practices to use to stay sustainable. This article aims to provide theoretical basis for sustainability in businesses and evaluate the level of sustainability of some enterprises in Europe and to provide the theoretical basis for sustainability in business and conduct the analysis of levels of sustainability of four enterprises based in Lithuania and Ukraine.*

Keywords: *business, sustainability.*

Introduction

Sustainability plays a very important role in the modern business world. It has a lot of impact not only on the company's internal factors but also on the external, such as image and reputation among the consumers. Hence being sustainable can come at high costs for some companies and some companies do not even define sustainability as a thing of importance. That is why it is crucial to clearly define sustainability, understand its importance, discover methods of analysing its level on the enterprise and know how it is regulated by law in most of the European countries.

The aim of the research is to evaluate the level of sustainability of four enterprises based in Lithuania and Ukraine.

Tasks of the research are:

- 1) to provide the theoretical basis for sustainability in business, provide a clear definition for it, describe its importance;
- 2) provide examples of sustainability in business;
- 3) provide methods of analysis of sustainability of an enterprise;
- 4) conduct the analysis of levels of sustainability of four enterprises based in Lithuania and Ukraine and give suggestions.

The objects of the research are two Lithuanian (Bundu Bakery, Pranciškaus Malūnas MB) and two Ukrainian enterprises (Sigma Software, LEDLIFE).

Research methods: analysis of scientific literature, interview and survey.

The results of the research are provided in the conclusion part of the paper.

Definitions of sustainability

The term "sustainability" has many diverse implications and is used in many different contexts. Many individuals are familiar with concepts like "building sustainability," "human psychological sustainability," and others. The increasing public awareness of the subject of global environmental dangers and climate change has necessitated the search for new strategies to safeguard ourselves in times of disaster. People have been discussing the sustainability of ecosystems and infrastructure since then. The breadth of risks to both nations and people has only grown over time. The responsibilities of strengthening the state's and society's sustainability to threats and information attacks, computer systems' sustainability to hacker attacks, banking system sustainability, and, eventually, national sustainability have all been added to the agenda.

In general, the capacity to fulfil the demands of the present without affecting future generations' ability to satisfy their own demands is referred to as sustainability (*United Nations, 2012*). Business sustainability can be compared to a kind of "immunity" that allows an enterprise to "not get sick" in the face of all kinds of changes in the internal and external environment. Therefore, sustainability contributes to the long-term performance of the company's core activities.

In the business world, sustainability is described as a company's attempts to continue economic activity while taking into consideration internal and external environmental variables and managing and utilising its resources appropriately. Thus, organizational sustainability relates to an organization's potential to promote sustainable growth while providing economic, social, and environmental advantages (*Hart & Milstein, 2003*).

In accordance with the assumption that most decision makers wish their enterprise to remain at least as financially beneficial as it was in the past and, preferably, for revenues to increase, business sustainability may be described as a firm's ability to meet its short-term financial needs without negatively impacting its ability to satisfy its future needs (*Bansal & DesJardine, 2014*). A manufacturing enterprise's business sustainability can be defined as a set of properties pertaining to the enterprise's ability to respond quickly and adequately to disruptions in the operation of technological business processes of the business value chain in the context of maintaining partner and consumer trust, ensuring competitiveness, and further continuous development in its business area.

According to Tupkalo the primary components of enterprise sustainability are financial and technological sustainability (refers to manufacturing technologies, the technical character of the enterprise's goods, marketing technologies, and management technologies). The organizational sustainability refers to the structure of the enterprise, determines the most efficient organization of branches and divisions of the enterprise, the degree of their autonomy, internal communications, etc.), while human resource sustainability encompasses not only staff turnover but also staff quality and productivity (*Тупкало, 2019*).

Environmental concerns remain incredibly significant in today's world, and doing business is inextricably linked to measuring the organization's influence on it.

In business, sustainability refers to a company's goal to limit the negative environmental effect of its activities in a certain market. The sustainability practices of a company are often measured against environmental, social, and governance indicators.

Based on the above definitions, it can summarize that the sustainability of business is the ability to recover quickly from shocks, to adapt well to changes and continue to operate despite difficult times, which can be triggered by various factors of internal and external environment, regardless of the possibility or impossibility to predict changes. Business sustainability is a process oriented to a long-term perspective, which can be ensured by a set of

short-term decisions that will lead the organization to maintain the current level of performance or to increase it.

Importance of sustainability in business

The sustainability movement is relatively new; it started in the 1980s when the United Nations began to look at the issue and encourage people to address it. However, the very idea of sustainability was formed earlier than the movement itself. Even though people talk a lot about how people should recycle and use sustainable products in their everyday life. It is not talked about enough how businesses incorporate sustainability in their work environments.

Business sustainability, also known as corporate sustainability, is the management and coordination of environmental, social and financial demands and concerns to ensure responsible, ethical and ongoing success (*Lutkevich, 2023*). A sustainable organization is also the one that engages in and embodies actions of these kinds, eventually eliminating destructive effects on the biosphere and society and contributing to their health (*Eweje & Perry, 2011*). Having a sustainable business can raise awareness on why it is important to be sustainable. For example, according to a recent IBM survey, 49 % of consumers say they have bought a more expensive product because it was branded as sustainable or socially responsible (*Priya, 2022*). According to Chladek by being sustainable, business can protect brand image and mitigate risks. By instituting a sustainable strategy that protects the environment and workers, the company can also protect itself from any damaging incidents (*Chladek, 2019*).

It is important for a business to understand the importance of it being sustainable. Business being sustainable can shape people's view on sustainability and can help with climate change.

Methods of analysing the level of sustainability of business

Businesses becoming sustainable are great, but some of them can be engaged in greenwashing. In order to determine the sustainability level in business, the company's transparency should investigate. According to Forbes, 94 % of consumers are more likely to exercise brand loyalty to companies that are completely transparent, than those who might be hiding something (*Krososky, 2021*). Analysing a company, one should find information on whether they are using sustainable strategy as many companies that are sustainable tend to release an annual sustainability report.

Second, it is important to investigate the company's website and other media. This helps to analyse the its values and goals. According to Krososky, companies that exercise transparency will often own up to their past mistakes and should be able to provide proof of the adoption of new, more sustainable practices (*Krososky, 2021*).

Third step in analysing the sustainability is to look for ethical certification. If a company is Certified B Corps that means this company is balancing profit and its purpose. Companies that are certified tend to be more focused on environmental consideration, social stability, and legal accountability.

Fourth is a certificate of a fair trade in a company. Like Certified B status, fair trade status is the result of a company's certification as a brand that complies with and upholds International Labor Organization (ILO) standards (*Krososky, 2021*).

When analysing a business sustainability is important as some companies can be imitating a sustainable business by greenwashing, therefore a more in-depth research is necessary.

Levels of sustainability of two Lithuanian and two Ukrainian enterprises will be analysed through qualitative methods of interview with the representatives of the organizations.

Representatives were asked to describe which practices their organizations use to be or become more sustainable and how it impacts their business.

To better understand what sustainability means for modern businesses a series of interviews of several companies were conducted: 2 from Lithuania and 2 from Ukraine. The aim of the interview was to analyse what businesses do to be sustainable, which difficulties they face and how it impacts the company.

Analysis of level of sustainability in Lithuanian enterprises. The case of Bundu and Pranciškaus Malūnas MB

Trying to analyse the sustainability level in Lithuania a Bundu bakery in Kaunas interviewed. A year and a half ago, a small bakery in the premises of the Pranciškaus Malūnas mill was born. As the demand grew, the premises and the team expanded, and opening a cafe in the centre - called "Bundu". It is greatly beloved by citizens, as in the morning, warm muffins, natural sourdough bread, focaccia and many other goodies arrive straight from the bakery.

Company Pranciškaus Malūnas, MB could be an example of entrepreneurs of the modern generation, being motivated, creative, and dedicated people. The internal working atmosphere is extremely friendly and peaceful. As the interview with the representatives of the mill café showed the sustainability factor is witnessed by the sustainable approaches integrated in the company's activities, and people being encouraged to act sustainably, e.g.:

- The bakery and café sort waste and collect deposit.
- Electric cars are used to transport products.
- Only paper or organic, degradable, compostable bags, cups, napkins, and boxes are used.
- Customers are encouraged to bring reusable takeout cups.
- When adjusting the grinder of the coffee machine, a lot of ground coffee is left and included in a coffee cake as ingredients.
- In production, mainly fruits growing in the own garden are used, paying attention to the seasonality of the harvest.
- Own, freshly ground flour is used.
- Vegan baked goods options are included in the menu.
- Only plant-based milk is used to prepare drinks.

As the survey showed, this company also has a few rules on how to encourage their workers to be sustainable in the work environment. It was decided to charge for takeaway cups soon, further encouraging customers to use their own reusable takeaway cups or offer to stay inside. Discounts for customers, using personal, reusable containers for Matcha tea are applied.

This company motivates employees to be sustainable by including them in the business conversations and letting them give their suggestions on how they can be more sustainable.

To sum up, sustainability in the two analysed Lithuanian companies promotes continuous improvement in different areas, such as optimizing and facilitating the work of employees in the bakery and cafe, preventing unforeseen company costs, and saving in the long term, attracting the attention of customers and contributing to the creation of a sustainable environment.

Analysis of level of sustainability on Ukrainian enterprises. The case of Sigma Software Group and LEDLIGHT

One of the Ukrainian companies to be analysed is Sigma Software Group – one of the biggest Ukrainian IT outsourcing companies with over 2000 in Ukraine, Poland, Bulgaria, the USA, Sweden, Canada, the Czech Republic, Portugal, Hungary, Brazil and other countries. Sigma Software provides top-quality software development solutions and IT consulting to more than 170 customers all over the globe. Sigma Software is among World's Top 100 Outsourcing by IAOP and the Top 5 IT employers in Ukraine. The company delivers benefits to customers in finance and banking, automotive, media and advertising, telecommunications, cybersecurity, gaming and gambling industry, aviation, real estate, energy and healthcare (*Sigma Software Group, 2023*).

The HR Manager of Sigma Software in the interview claimed that sustainability is defined as the practice to have minimal negative impact or positive impact on ecology, economy and society as a whole. When it comes to sustainability, the main focus points for Sigma Software are not only ecology or environment but also community development, university cooperation and education, equality and diversity, superior employment and ethical behaviour. There are specific guidelines for each of these points for the company's employees. Talking specifically about ecology, it is important to mention that Sigma Software has been ISO 140001 (Environment) certified since 1999, which means that it is dedicated to becoming an environmentally friendly company". As part of the climate commitment, the company targets to reach net-zero emissions by 2030. Sigma Software aims to achieve this by reducing direct and indirect emissions according to the scope 1 and 2 of GHG Protocol, striving for efficient and sustainable energy usage, optimizing resource consumption, encouraging sustainable commuting, and reducing business travel (*Sigma Technology Group, 2023*).

The company also uses several practices to motivate the employees to stay sustainable and follow the guidelines. Such practices include: conducting trainings and workshops regarding sustainability in work- and everyday life, encouraging people to recycle and reuse materials if possible, organizing different voluntary events, besides that, most of the company's merchandise is made from recycled materials. Along with the above-mentioned practices, the company invests in green projects in Ukraine and Europe, collaborates with universities and other educational institutions to provide practical experience for students. The company also does not support any type of corruption and bases its policy and anti-corruption work on the UN program the fight against corruption (*Sigma Software, 2023*).

The HR Manager of Sigma Software believes that the company considers itself to be sustainable as it follows a lot of the sustainability practices but at the same time wants to be even more sustainable and improve in a lot of the practices. Such strategy of course has the effect on financials of the company as it can be a bit more expensive to stay sustainable nowadays, but HR Manager points out that all of the practices have positive effect on employees' productivity and well-being which is very good for the company. Employees reportedly state that they feel better and like they are not only doing something for themselves but also for the environment and the community. Besides, collaboration with universities does not only help to benefit the students but also allows the company to seek out potential talents to hire. Also, such activity boosts the public image of the company, helps attract new clients and further collaborations. Overall, according to the interview one can state that Sigma Software is pretty sustainable but there is always room for improvement.

To analyse the level of sustainability, an interview was conducted with the Chief Communications Officer (CCO) of the Ukrainian company "LEDLIFE", Alla Kovalevska. Mrs. Kovalevska heads the position of Chief Communications Officer that is a senior-level executive responsible for developing, implementing, and managing an organization's communications

strategy. The LEDLIFE company is a LED lighting manufacturer. They were the first in Ukraine to create their own production line. LEDLIFE team has a whole design department: it is responsible for the development of new products. Mrs. Kovalevska noted that: “our lighting solutions are easily integrated into your construction pace both from the point of view of uninterrupted supply, from the point of view of the economy of the project, and from the point of view of its aesthetics”.

The company defines sustainability as the ability of the company to meet the needs of the present without compromising the ability of future generations to meet their own needs. In other words, it involves balancing economic, social, and environmental considerations to create long-term value for the company and their stakeholders. As Mrs. Kovalevska says, “Overall, sustainability is becoming increasingly important in the business world as more and more stakeholders, including customers, investors, and employees, demand that companies operate in a responsible and sustainable manner.”

LEDLIFE has guidelines for employees to be sustainable too:

- Promoting energy conservation by turning off lights, electronics, and appliances when not in use and encouraging the use of energy-efficient equipment and lighting.
- Reducing paper usage by printing only when necessary, using double-sided printing, and recycling paper when possible.
- Encouraging the use of reusable water bottles, coffee mugs, and utensils, and providing water refill stations and dishwashing facilities to reduce the use of disposable products.
- Encouraging the use of sustainable and environmentally friendly products, such as eco-friendly cleaning supplies and recycled office materials.

The representative emphasises, that “guidelines for employees to be sustainable in a company can help promote a culture of sustainability and encourage employees to be more conscious of their impact on the environment and society. By doing so, companies can contribute to a more sustainable future while also benefiting from increased employee engagement, cost savings, and improved reputation”.

The CCO of LEDLIFE talked about two main components of motivation: education and engagement. Providing education and training to employees on sustainability practices and how their individual actions can contribute to the company's sustainability goals can help employees understand the importance of sustainability and how they can make a positive impact. The most important thing is to involve employees in the company's sustainability efforts by encouraging them to share ideas and suggestions for improving sustainability practices. By involving employees in the process, they feel empowered to make a difference and invest more in the company's sustainability goals.

As CCO of LEDLIFE, Mrs. Kovalevska is very careful about the company environment and she makes every effort to work only with companies that take sustainability seriously and share their ideas on this matter. The company prioritizes suppliers who work under sustainable practices, such as using environmentally friendly materials or manufacturing processes, or by reducing the carbon footprint of their supply chain. Thus, supporting stakeholders, as mentioned above, they create common sustainability projects and promote them.

According to the interview, LEDLIFE team does their best in the company to be sustainable. They have set sustainability targets to be achieved. However, the company does not measure sustainability metrics and does not produce monthly or annual reports. Mrs. Kovalevska intends to reform that and by the end of the year the sustainability measurements will be accessible on the company's website.

The company has noticed some impacts of sustainability on the financial performance and productivity. This enhances their brand reputation and attracts customers who value environmentally and socially responsible practices. This leads to increased sales and customer loyalty, which can in turn boost financial performance.

Sustainable practices also help Ukrainian company manage risk by reducing their exposure to environmental, social, and governance (ESG) risks. This leads to improved financial performance by reducing the likelihood of negative events that could harm the company's reputation or financial performance.

Conclusions and suggestions

1. After performing the literature analysis, it can be stated, that sustainability not only impacts the internal but also the external factors of a company, such as its reputation among consumers. It is crucial for businesses to clearly define sustainability, understand its importance, and discover methods of analysing its level on the enterprise. The primary components of enterprise sustainability are financial, technological, organizational, and human resource sustainability. The sustainability practices of a company are often measured against environmental, social, and governance indicators. Ultimately, businesses that prioritize sustainability will be better equipped to navigate the challenges of a rapidly changing world and build a more sustainable future.
2. After the interview and secondary data analysis on the sustainability practices in the Lithuanian (Bundu Café and Pranciškaus Malūnas MB) and Ukrainian companies (Sigma Software Group and LEDLIFE), it can be stated that the analysed production and service providing companies try to implement the principles of sustainable development in their daily activities. The companies are motivated to contribute to the better wellbeing of present and future generations by encouraging their workers, customers, partners to use more renewable energy, sort waste, recycle and other. The companies applying the environmentally, socially friendly practices face certain financial challenges thus on the long-term perspective they consider it to be beneficial for their financial performance, as sustainability is highly valued by the customers and promoting it is one of the key goals.

Having researched the chosen companies' experience on implementing sustainability practices the recommendations on making this process more effective are provided below:

1. Promote the sustainable approaches on the company's website and media an on-site: Bundu Bakery Café and Pranciškaus Malūnas MB could advertise their sustainable direction via publicity to promote sustainability and more sustainable oriented customers choose their services this way gaining a competitive advantage.
2. Increase the use of renewable energy sources: While Sigma Software aims to reduce its greenhouse gas emissions, it could also consider investing in renewable energy sources such as solar or wind power to achieve net-zero emissions.
3. Encourage suppliers to adopt sustainable practices: Sigma Software can work with its suppliers to ensure they are also adopting sustainable practices, such as reducing their carbon footprint or using environmentally friendly materials.
4. Increase sustainable commuting options: While Sigma Software encourages sustainable commuting; it could further encourage employees to use public transportation or carpooling by offering incentives or subsidies.
5. Expand sustainability efforts to all offices: While Sigma Software's sustainability efforts are commendable; it could further expand its efforts to all offices worldwide, not just the Ukraine office.
6. Develop a sustainability report: LEDLIFE can develop a sustainability report to communicate its sustainability practices to stakeholders and demonstrate its commitment to sustainability.
7. Reduce waste and improve recycling practices: LEDLIFE can work on reducing waste by implementing a waste reduction program and improving its recycling practices. It can also explore the possibility of using recycled materials in its production process.

8. Develop sustainable products: LEDLIFE can develop more sustainable products by using materials that have a lower environmental impact and by designing products that have a longer lifespan.
9. Work with suppliers to improve sustainability practices: LEDLIFE can work with its suppliers to ensure they are adopting sustainable practices, such as reducing their carbon footprint or using environmentally-friendly materials.
10. For the analysed companies, sustainability can bring long-term benefits, such as improving public image, attracting new clients and collaborations, boosting employee productivity and well-being, and contributing to a better environment and society.
11. The Lithuanian and Ukrainian country governments should try to support businesses who show their sustainability or are guided by that country's law or European Union green rules (green course).

Bibliography

1. Bansal, P., & DesJardine, M.R. (2014). Business Sustainability: It Is about Time. *Strategic Organization*, 12(1), 70-78. <https://doi.org/10.1177/1476127013520265>
2. Chladek, N. (2019). *Why You Need Sustainability in Your Business Strategy*. <https://online.hbs.edu/blog/post/business-sustainability-strategies>
3. Eweje, G., & Perry, M. (Eds.). (2011). *Business and Sustainability: Concepts, Strategies and Changes*. Emerald Group Publishing Limited.
4. Hart, S., & Milstein, M.B. (2003). Creating Sustainable Value. *Academy of Management Perspectives*, 17(2), 56-67. <https://doi.org/10.5465/ame.2003.10025194>
5. Krososky, A. (2021). The importance of transparency in sustainable businesses. Forbes. <https://www.forbes.com/sites/forbesbusinesscouncil/2021/02/11/green-business-is-good-business-why-transparency-is-key-for-corporate-sustainability/?sh=2839afb84bb9>
6. Lutkevich, B. (2023). *Business sustainability*. <https://www.techtarget.com/whatis/definition/business-sustainability>
7. Priya, S. (06.12.2022). *Why is Sustainability in Business Important and How to Achieve it*. <https://emeritus.org/blog/sustainability-why-is-sustainability-important/>
8. Sigma Software Group. (2023). *Linkedin Page - About*. <https://www.linkedin.com/company/sigma-software-group/about/>
9. Sigma Software. (2023). *Sigma Software Development Company*. <https://sigma.software/>
10. Sigma Technology Group. (2023). A Global Company with Family Spirit. <https://sigmatechnology.com/>
11. United Nations. (2012). Report of the World Commission on Environment and Development: Our Common Future. <https://sustainabledevelopment.un.org/content/documents/5987our-common-future.pdf>
12. Тупкало, В.М. (2019). Бізнес-стійкість виробничого підприємства: концепція та механізм забезпечення. *Економічний вісник НТУУ «КПІ» : збірник наукових праць*, 16, 251–259. <https://doi.org/10.20535/2307-5651.16.2019.182608>

**JĒKABPILS NOVADA DIGNĀJAS PAGASTA PIEMĀJAS
SAIMNIECĪBAS “NORIEŠI” GRAUDKOPIBAS NOZARES
ATTĪSTĪBAS IESPĒJAS
JĒKABPILS DISTRICT, DIGNĀJA PARISH HOMESTEAD FARM
“NORIEŠI” DEVELOPMENT OPPORTUNITIES OF GRAIN FARMING
PRODUCTION**

Arvis Ziemelis

Latvijas Biozinātņu un tehnoloģiju universitātes Malnavas koledža, Malnavas pagasts, Ludzas novads, Latvija

Zinātniskā vadītāja Mg. oec. **Evita Kļaviņa**

Abstract. *Jēkabpils district Dignājas parish homestead farm "Norieši" is a small farm specializing in the production of grain and livestock products. The share of small and medium-sized farms is dominant in the number of Latvian rural farms. One of the tasks of the agricultural policy of Latvia is to preserve and motivate the production and integration of small farmers in the market. The aim of the study is to analyze the development possibilities of agricultural production in the homestead farm "Norieši". In the work, the author evaluates the correspondence between the wishes and possibilities of the homestead farm, predicts the further development of the farm.*

Keywords: *arge-scale production, costs, crop production, milking technologies, productivity.*

Ievads

Graudkopības nozare Latvijā ir viena no būtiskākajām lauksaimniecības nozarēm, kas nodrošina ne tikai vietējo tirgu, bet arī eksporta iespējas uz daudzām valstīm. Tādējādi graudkopības nozarei ir lielas attīstības iespējas Latvijā. Viena no vadošajām augkopības nozarēm Latvijas lauksaimniecības struktūrā ir graudkopība - palielinās gan sējumu platības, gan saražoto graudu daudzums, vērojams ražošanas efektivitātes pieaugums.

Pētījuma objekts: graudaugu un zirņu ražošana.

Pētījuma empīriskā bāze ir Jēkabpils novada Dignājas pagasta piemājas saimniecība “Norieši”.

Pētījuma mērķis ir izpētīt augkopības produkcijas ražošanas attīstības iespējas piemājas saimniecībā “Norieši”.

Pētījuma uzdevumi:

1. Izpētīt mazo lauksaimniecības uzņēmumu attīstības virzienus.
2. Analizēt augsnes auglību un tās uzlabošanas iespējas piemājas saimniecībā “Norieši”.
3. Pētīt augu sekas nozīmi piemājas saimniecībā “Norieši”.
4. Pētīt saimniekošanas ekonomisko izdevīgumu piemājas saimniecībā “Norieši”.

Pētīšanas metodes: monogrāfiskā, salīdzinošā, analītiskā, induktīvā.

Pētījumā aptvertais laika periods: 2020.- 2025.gadi.

Latvijā 2020. gadā iegūta vēsturē lielākā graudu kopraža – 3,5 milj. tonnu, kas ir par 333,9 tūkst. tonnu jeb 10,6 % vairāk nekā iepriekšējā gadā, liecina Centrālās statistikas pārvaldes (turpmāk - CSP) apkopotie dati. 2020.gadā sasniegta arī augstākā graudaugu ražība – vidēji no viena hektāra bija 46,4 centneri (2019. gadā – 42,6 centneri) (*Oficiālās statistikas portāls, 2021*).

2021. gadā bija zemākā vidējā graudaugu ražība pēdējo trīs gadu laikā. Graudaugu sējumu platība pieauga par 22,7 tūkst. hektāru jeb 3 %, tomēr ilgstošā karstuma un sausuma ietekmē graudaugu ražība bija zemākā pēdējo trīs gadu laikā – 38,6 centneri no viena hektāra, liecina Centrālās statistikas pārvaldes apkopotie provizoriskie dati. Iegūtā graudu kopraža 3,0

milj. tonnu bija par 502,5 tūkst. tonnu jeb 14,4 % mazāka nekā 2020. gadā, kad tika iegūta Latvijas vēsturē lielākā graudu kopražā – 3,5 milj. tonnu *Centrālā statistikas pārvalde, 2022*).

2022. gadā graudaugu kopražā virs 3 milj. tonnu. Graudaugu kopražā par 8 % jeb 249 tūkst. t lielāka nekā 2021. gadā. Ražas pieaugums bija ziemas kviešiem, vasaras miežiem, ziemas miežiem, auzām, griķiem. Ziemas kviešu kopražā bija par 7 % jeb 142 tūkst. t lielāka nekā 2021. gadā. Ar graudaugiem tika apsēti 780,1 tūkst. ha, kas ir par 3,7 tūkst. ha jeb par 0,5 % vairāk nekā bija 2021. gadā (*Zemkopības ministrija. Nozares portāls, 2022*) Ziemas kvieši Latvijā ir visvairāk audzētā un saimnieciski nozīmīgākā graudaugu suga. Sējumi katru gadu aizņem vairāk nekā 50% no kopējās graudaugu platības. Intensīvas graudkopības apstākļos vidējais ziemas kviešu graudu ražas līmenis (saskaņā ar Latvijas ZM datiem) 2020. gadā sasniedza 5.28 t ha-1. Viens no galvenajiem nosacījumiem augstu un kvalitatīvu kviešu ražu ieguvei ir optimāla augu barības elementu nodrošināšana augiem (*Ruža & Kārklīņš, 2014; Liniņa & Ruža, 2015*). Piemājas saimniecība “Norieši” atrodas Jēkabpils novada Dignājas pagastā, 7 km attālumā no pagasta centra Vandāni un 38 km attālumā no Jēkabpils. Saimnieciskā darbība reģistrēta 2003.gadā, nodarbojas ar graudkopības un lopkopības produkcijas ražošanu. Galvenais ieņēmumu avots saimniecībā ir no laukaugiem - augkopības produkcijas realizācijas. Saimniecību “Norieši” var definēt kā mazu uzņēmumu.

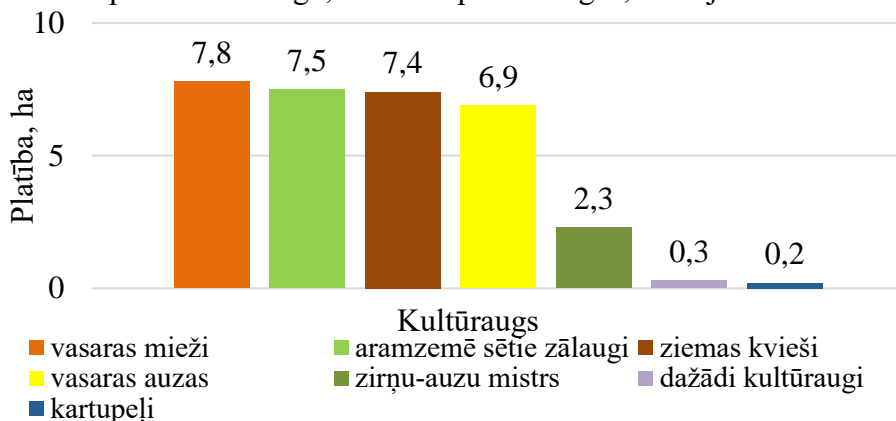
Piemājas saimniecības “Norieši” darbībā pārsvarā tiek izmantota integrētā saimniekošanas metode. Tā ir metode, kur lauksaimniecības produktu ražošanā tiek izmantoti vidi saudzējoši pasākumi, samazināti riski, kas radītu kaitējumu cilvēku veselībai un videi – tiek veicināta bioloģiskā daudzveidība, vienlaikus veicot pasākumus augu aizsardzības, dzīvnieku veselības un labturības nodrošināšanai.

Lai raksturotu mazās un vidējās lauku saimniecības, pētījumos visbiežāk tiek izmantoti sekojoši rādītāji:

- 1) lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība;
- 2) standarta izlaide (SI);
- 3) nodarbināto skaits.

Mazo un vidēji mazo saimniecību (SI līdz 25 tūkst. EUR) īpatsvars kopējā Latvijas lauku saimniecību skaitā ir dominējošs. Eiropas Savienībā bieži uzsver, ka mazu ģimeņu saimniecības ir “Eiropas lauksaimniecības pamats” (*Agroresursu un ekonomikas institūts, 2017*).

Piemājas saimniecība “Norieši” 2021. gadā apsaimniekoja 32,4 ha lauksaimniecībā izmantojamās zemes. Pēdējo 2 – 3 gadu laikā saimniecībā vairāk tiek audzēti graudaugi. 2021. gada sezonā saimniecībā audzētās kultūras (sk. 1. attēlu) – ziemas kvieši; vasaras mieži, auzas, zirņu – auzu mists, kur zirņi vairāk kā 50 %. Saimniecībā daļā aramzemes tiek sēts stiebrzāļu un/vai lopbarības zālaugu, ieskaitot proteīnaugus, maisījums.

1. attēls. Piemājas saimniecībā “Norieši” 2021. gada sezonā audzētās kultūras (autora veidots, Piemājas saimniecība “Norieši”, 2022)

Piemājas saimniecība “Norieši” ir divas slaucamas govīs, tāpēc aramzemē sētie zālāji tiek izmantoti ganīšanai un pļaušanai. Teļi tiek realizēti vidēji mēneša vecumā. Lopbarībai sagatavo sienu, nedaudz skābsienu. Spēkbarībai izmanto pašu izaudzētos graudus. Lopbarības milti - vienu vai vairāku graudaugu sajaukums, tiek sagatavoti saimniecībā uz vietas. Saimniecībā tiek audzētas arī cūkas un putni, kuru produkcija tiek izmantota pašpatēriņam.

Lai stiprinātu mazās lauku saimniecības, arī 2022. gadā tika piešķirts valsts atbalsta maksājums – tam novirzīti 4 milj. eiro. Atbalstu var saņemt tās saimniecības, kurām pieteiktais hektāru skaits vienotajam platības maksājumam vai mazo lauksaimnieku atbalstam 2021. gadā nepārsniedza 7 hektārus (*Zute-Vītola, 2022*).

Kopš 2010. gada pastāvīgi nodarbināto skaits samazinājies par 24,5 tūkstošiem jeb 13,5 %. Lauku saimniecībās galvenokārt strādā īpašnieki un viņu ģimenes locekļi, tomēr kopš 2001. gada viņu īpatsvars samazinās. 2020. gadā 86,1 % jeb 134,8 tūkstoši nodarbināto bija īpašnieki un viņu ģimenes locekļi, kas ir 1,8 reizes mazāk nekā 2001. gadā. 93 % jeb 64,2 tūkstošos lauku saimniecību īpašnieks bija arī vadītājs, un 5,2 % jeb 3,6 tūkstošos saimniecību vadīja īpašnieka ģimenes loceklis (*Steinfeldē, 2021*). Piemājas saimniecībā “Norieši” neizmanto algotu darbaspēku, darbus veic ģimenes locekļi.

Zemkopības ministrijas Tirdzniecības un tiešā atbalsta departamenta direktors Zigmārs Ķikāns ir norādījis par mazās lauku saimniecību nozīmīgumu un atbalsta nepieciešamību: „Tā kā mērķis ir saglabāt un motivēt mazo lauksaimnieku ražošanu un integrāciju tirgū, tad mēs redzam, ka pa šiem gadiem, kad ir bijis piešķirts šis atbalsts, tad to mazo lauksaimnieku skaits nav samazinājies, kaut arī kopējais lauksaimnieku skaits samazinās no gada uz gadu, bet mēs redzam, ka tomēr to mazo ražojošo skaits nav samazinājies, tas ir galvenais sasniegums un mērķis – saglabāt šo mazo ražojošo lauksaimnieku struktūru” (*Zute-Vītola, 2022*).

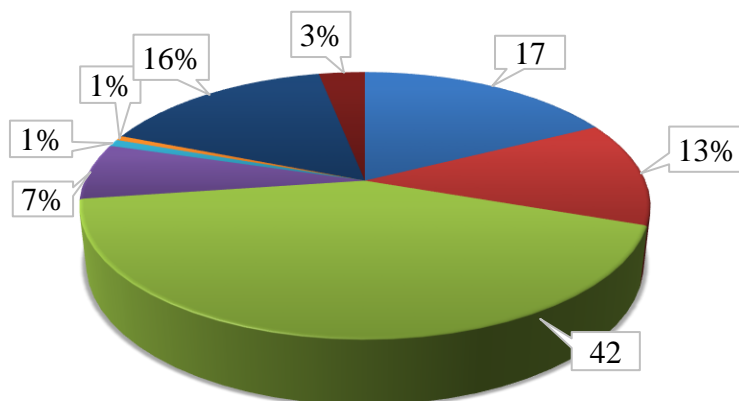
Domājot par savas saimniecības izaugsmi tuvāko trīs gadu laikā TOP 3 lauksaimnieku mērķi, kā liecina Swedbank pētījums, ir tehnikas parka atjaunošana (65 %), izmaksu optimizēšana (64 %) un saimniecību platības paplašināšanās iespējas (49 %) (*Miltiņš, 2019*).

Arī Piemājas saimniecības “Norieši” galvenie attīstības mērķi ir līdzīgi – saimniecības zemes platību efektīva izmantošana, tehnikas parka atjaunošana un ražošanas izmaksu optimizēšana.

Labā lauksaimniecības prakse ir ļoti svarīga efektīvai un kvalitatīvai lauksaimnieciskai ražošanai un drošam pārtikas patēriņam. Tā aptver visus ražošanas un tirdzniecības procesus, sākot no zemes sagatavošanas kultūru audzēšanai un beidzot ar produktiem patērētāja priekšā. Ir jāzina un jāprot veikt lauksaimnieciskās darbības, lai tās nekaitētu videi un cilvēka veselībai.

Piemājas saimniecības “Norieši” lauksaimniecībā izmantojamās zemes platība 2022. gadā, noslēdzot zemes nomas līgumus, tika palielināta līdz 35,3 ha, kurā tiek audzēti: vasaras mieži - 6,2 ha, aramzemē sētie zālaugi - 4,5 ha, ziemas kvieši – 15 ha, zirņu-auzu mistrs - 2,4 ha, dažādi kultūraugi - 0,3 ha, kartupeļi - 0,2 ha, rudzi - 5,6 ha, papuve aizņem - 1,1 ha.

Piemājas saimniecībā “Norieši” tiek ievēroti labas lauksaimnieciskās prakses nosacījumi, netiek pieļauta auglīgās augsnes virskārtas iznīcināšana, tās kvalitātes pasliktināšanās. Saimniecībā tiek nodrošināta kultūraugu dažādošana - tiek audzēti vismaz 3 kultūraugi (sk. 2. attēlu), no kuriem galvenais kultūraugs nav vairāk par 75 %, bet 2 galvenie kultūraugi kopā nav vairāk par 95 %.

2022. gads

■ vasaras mieži

■ aramzemē sētie zālaugi

■ ziemas kvieši

■ zirņu-auzu mistrs

2. attēls. Piemājas saimniecības “Norieši” augkopības kultūras un to daudzums 2022. gadā, % (autora veidots, Piemājas saimniecība “Norieši”, 2022)

Lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitāte raksturo zemes produktivitāti jeb labumu, ko augsne var dot īpašniekam, ja tā tiek pareizi apstrādāta un izmantota. Tā ir atkarīga no augsnes tipa, augsnes mehāniskā sastāva, augsnes skābuma reakcijas, meliorācijas sistēmas stāvokļa, zemes gabala kontūras, platības, akmeņainības, reljefa un citiem faktoriem (*Agrozemes.lv, 2016*).

Augšņu auglību raksturo augsnes reakcija, organisko vielu sastāvs, nodrošinājums ar augu barības vielām, kā arī to granulometriskais sastāvs un augsnes adsorbcijas spēja. Augsnes kvalitāti un agroķīmisko sastāvu lielā mērā ietekmē zemes izmantošanas veids, augsnes apstrāde un barības elementu nodrošinājuma augsnē (*Agrozemes.lv, 2016*).

Augsnes granulometriskais sastāvs Piemājas saimniecības “Norieši” zemēm tika pētīts augšņu kartē, kas sastādīta 1990. gadā. Saimniecībā dominē vidējs morēnu smilšmāls (sM₂) un viegls putekļains smilšmāls (sMp₃).

Augi attīstās pie noteikta pH diapazona. Lielākajai daļai augu, šīs robežas ir starp pH 5,6–7,8, pie tam optimālais pH dažādiem augiem ir dažāds. Optimāls augsnes skābums garantē slāpekļa – kālija – fosfora mēslojuma pilnīgu efektu. Augsnes reakcija ir augsnes šķīduma, skābuma (H⁺) un bāziskuma (OH⁻) pakāpe. Augsnes reakciju izsaka ar pH skaitli – H⁺ jonu koncentrācijas negatīvo logaritmu šķīdumā (*Dārzkopības portāls, 2022*).

Saimniecībā augsnes pārsvarā ir vidēji skābas un augsnes ar vāji skābu reakciju (pH ≥ 5,4-6,6), kas netiek kalķotas). Vidējo lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitātes novērtējumu ballēs Piemājas saimniecībai “Norieši” autors apkopoja no interneta vietnes www.latvija.lv, pakalpojumu “Mani dati Kadastrā”, “Noriešu” saimniecības lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitātes novērtējums ir 30-40 balles.

Saimniecībā tiek ievērota augu seka. Augu sekas ievērošana nozīmē, ka uz viena lauka netiek audzēts viens un tas pats kultūraugs vairākus gadus pēc kārtas jeb netiek piekopta monokultūru audzēšana. Augu sekas ievērošana ir viena no senākajām laukkopībā izmantotajām metodēm, kas, mūsdienās apvienota ar modernajām tehnoloģijām, spēj nest ievērojamākus augļus. Piemēram, saimniecībā ziemas kvieši tika sēti pēc labākā priekšauga – zirņiem. Pākšaugi ir vērtīgs lopbarības proteīnaugs un tos var efektīvi izmantot kā augsnes uzlabotājus pirms un pēc citu kultūraugu audzēšanas. Tāpēc, lai ievērotu augu seku, saimniecībā tiek audzēti pelēkie zirņi.

Zirņu audzēšana var sākties agri pavasarī, kad Latvijas augsnē vēl ir daudz mitruma un maz iesakņojušos nezāļu. Saimniecībā šobrīd nelielās platībās audzē vidēji vēlinas ‘Bruno’

šķirnes zirņus. Šīs šķirnes pelēkie zirņi paredzēti pārtikai un malšanai lopbarības vajadzībām. Audzējami gan tīrsējā, gan maisījumos ar labību. Tā tīrsējā nevelldrējas. Šķirne piemērota audzēšanai iekultivētās smilšmāla un mālsmilts augsnes. Viens no augu sekas ieguvumiem ir uzlabots augsnes organiskās vielas sastāvs, labāka augsnes struktūra un balanss. Dažādi kultūraugi patērē dažādas organisko elementu kombinācijas un tipus. Arī kaitēkļu un slimību ierobežošana ir viens no augu sekas ieguvumiem. Ievērojot augu seku, notiek iejaukšanās kaitēkļu dzīves ciklā, tiek izjaukta to ierastā dzīves vide. Piemēram, vienas dzimtas augiem (piemēram, ziemas rudziem un auzām) mēdz būt vieni un tie paši kaitēkļi un slimības, līdz ar to augu rotācija ir svarīga, lai novērstu to izplatīšanos (*eAgronom*s, 2023). Augu seka ir viens no lētākajiem līdzekļiem kā nodrošināt kultūraugu veselību un saglabāt augsnes auglību.

Latvijas mazāk auglīgajās augsnes, lai izaudzētu vidēju kviešu ražu, ir nepieciešamas lielas investīcijas. Autors uzskata, ka Piemājas saimniecībā “Norieši” augsnes ir piemērotākas, ne tik prasīgu graudaugu, rudzu audzēšanai. Izsenis rudzi ir bijuši pamatā audzējamā graudaugu kultūra Latvijā, kura šodien netiek pienācīgi novērtēta (*LA.LV*, 2019).

Ziemas rudzu sējumus vēlams izvietot pēc augstražīgu, no nezālēm tīru daudzgadīgo zālaugu (āboliņa, lucernas, tauriņziežu un stiebrzāļu mistru, stiebrzāļu) velēnas apvēršanas, arī melnajā papuvē. Tāpat labi ziemas rudzu priekšaugi ir savlaicīgi novāktas vīķauzas, zirņi, labību mistri zaļmasai, agrīnie un vidēji agrīnie kartupeļi (*Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs*, 2022).

Piemājas saimniecībā “Norieši” pārsvarā līdz šim tika pielietota augsnes tradicionālā jeb konvencionālā apstrāde, kas ir viens no energoietilpīgākajiem augsnes apstrādes veidiem.

Rudenī, vienā no laukiem, ziemāju sējai tika pielietota minimālā jeb reducētā augsnes apstrāde, tādējādi būtiski samazinot darba apjomu. Novāktajā miežu sējumā, kur 2021. gada augustā, tika veikta lauka apstrāde pret nezālēm ar augu aizsardzības līdzekli Rodeo FL, augsnes aršana tika aizstāta ar lobīšanu, izmantoti augsnes apstrādes disku Rolex Taurus. Ziemāji tika sēti vienlaicīgi, iestrādājot kompleksos NPK 8-19-29 +3S minerālmēslus.

Graudaugu vidējā ražība 2020. gadā: ziemas kviešiem 36 cnt/ha, 2021. gadā – 35 cnt/ha. Vasaras miežu ražība 2020. gadā bija ap 30 cnt/ha, savukārt 2021. gadā – 38 cnt/ha. Auzu ražība 2020. gadā – 19 cnt/ha, bet 2021. gadā – 21 cnt/ha. 2021. gada ražu ietekmēja mainīgie laika apstākļi. Pavasarī saimniecībā augi cieta no pārlieta mitruma, vasarā, jūlijā pārmērīgā sausuma un karstuma dēļ ziemas kvieši un vasaras auzas nogatavojās priekšlaicīgi – labība nodzeltēja un nenobrieda. Nogatavošanās termiņš bija saīsināts un tas viennozīmīgi radīja lielāku sīko graudu īpatsvaru, kas ietekmēja kopējos ražas un kvalitātes rādītājus.

Straujā tehnoloģiju attīstība ietekmējusi arī lauksaimnieku vēlmi modernizēt savas saimniecības. Katru gadu pieaug efektivitāte un ražīgums tajās saimniecībās, kas īsteno nozīmīgus ilgtermiņa attīstības un modernizācijas projektus. Ļoti bieži mazās un vidējās saimniecības šos mērķus īsteno ar bankas finansējumu, un ir svarīgi, ka joprojām ir pieejami Eiropas Savienības fondu līdzfinansējumi (*Miltiņš*, 2019).

Saimniecība ir nodrošināta ar nepieciešamo lauksaimniecības tehniku, mašīnām. Lielākā daļa tehnikas saimniecībā ir iegādāta lietota vai mazlietota. Pārsvarā ieguldījumi saimniecības attīstībā veikti par pašu līdzekļiem (90 %). Daļēji naturālo saimniecību pārstrukturizācijas atbalsta pasākuma ietvaros tika veikti ieguldījumi saimnieciskās darbības attīstībai - iekārtu, tehnikas un aprīkojuma iegāde - slaušanas iekārta, kartupeļu racējs, kūsmēslu izkliešanas iekārta. Apsaimniekotās platības jāskata kontekstā ar saimniecībai pieejamo lauksaimniecības tehnikas parku, lai sezonā kvalitatīvi var nodrošināt darbību. Pēdējos gados ir iegādāti arī jauni agregāti, kuru nepieciešamību rada paaugstās kvalitātes prasības produkcijai, nepieciešamība celt darba ražīgumu. Saimniecībā pēdējos gados tika iegādāts jauns smidzinātājs (miglotājs), augsnes apstrādes diski. Augsnes apstrādes diski Rolex Taurus, darba platums 3,0 m, tika iegādāti 2021. gadā, kas rudens sezonā jau tika izmantoti veicot augsnes

minimālo apstrādi ziemāju sējumiem. Lai uzlabotu ražošanas efektivitāti plānots iegādāties mobilo recirkulācijas porciju tipa graudu kalti.

Lai izvērtētu saimniecības attīstības perspektīvas un ieguldījumu iespējamību, autors sastādījis ražošanas plānu četriem nākamajiem gadiem. Plānotos ieņēmumus autors apkopojis 1. tabulā.

2021. gadā neto apgrozījums bija 10 603 EUR.

1. tabula

Piemājas saimniecības “Norieši” plānotie ieņēmumi 2022.-2025.gadam (autora veidots)

Produkcijas veids	2022.		2023.		2024.		2025.	
	Daudz., t	Vērtība, EUR	Daudz., t	Vērtība, EUR	Daudz., t	Vērtība, EUR	Daudz., t	Vērtība, EUR
Kvieši	12	2400	9	1980	13	2860	12	2760
Mieži	12	2040	16	3040	16	3040	10	2000
Auzas	11	1518	11	1540	19	2660	17	2465
Rudzi	12	1860	15	2400	20	3400	21	3780
Zirņi	5	710	14	1988	6	850	18	2700
Augkopība kopā	52	8528	65	10948	74	12810	78	13705
Lopkopība kopā	x	2540	x	2410	x	2710	x	2450
Neto apgrozījums	x	11068	x	13358	x	15520	x	16155
Atbalsta maksājumi	x	3500	x	4147	x	4147	x	4147
Ieņēmumi kopā	x	14568	x	17505	x	19667	x	20302

Plānotos izdevumus autors apkopojis 2. tabulā.

2.tabula

Piemājas saimniecības “Norieši” plānotie izdevumi 2022.-2025.gadam (autora veidots)

Izmaksas	2022.	2023.	2024.	2025.
Mainīgās izmaksas augkopībā	7302	7688	9094	9202
Sēkla	605	612	619	626
Mēslojums	3468	3510	4212	4263
Pesticīdi	915	926	1111	1124
Degviela	1585	1902	2282	2309
Materiāli	82	83	84	85
Pakalpojumi	647	655	786	795
Mainīgās izmaksas lopkopībā	196	202	208	214
Mainīgās izmaksas kopā	7498	7890	9302	9416
Fiksētās izmaksas	3213	6189	6368	5958
Izmaksas kopā	10711	14079	15670	15374

Piemājas saimniecības “Norieši” plānotie ražošanas apjomi aprēķināti līdz 2025. gadam. Realizējot izstrādāto ražošanas darbības plānu - mērķis palielināt saimniecības neto apgrozījumu vismaz par 20 %, salīdzinājumā ar pēdējo noslēgto gadu pirms plāna realizācijas uzsākšanas. Realizācijas cena, apjoms un ražošanas izmaksas ietekmē peļņu. Aprēķina veikšanas mērķis ir biznesa dzīvotspējas noteikšana. Plānojot ražošanas izmaksas, tika ņemta vērā pašreizējā ekonomiskā situācija valstī - straujais izejvielu, elektrības cenu kāpums. Ražošanas apjoms un ieņēmumi, tika rēķināti no plānotās zemākās iegūstamās ražas un produkcijas iepirkuma cenas

Secinājumi un priekšlikumi

1. Piemājas saimniecības “Norieši” saimnieciskā darbība reģistrēta 2003. gadā un tā ir neliela lauku saimniecība, kuras ienākumi ir no graudkopības un lopkopības produkcijas realizācijas vietējā tirgū.
2. Saimniecībā audzē vasaras miežus, ziemas kviešus, zirņu-auzu mistru, rudzus, kartupeļus, zālaugus.
3. Piemājas saimniecības “Norieši” galvenie attīstības virzieni – saimniecības zemes platību efektīva izmantošana, tehnikas parka atjaunošana un ražošanas izmaksu optimizēšana.
4. Latvijas teritorijā rudziem ir galvenā maizes labība un, ņemot vērā to, ka rudzus var audzēt mazāk auglīgās augsnēs, kur prasīgākus graudaugus ir grūti izaudzēt augsnes faktoru dēļ, Piemājas saimniecībā “Norieši” nepieciešams attīstīt rudzu audzēšanu lielākās platībās, tādējādi samazinot materiālu, izejvielu izmaksas un attiecīgi iegūstot lielāku peļņu.
5. Pākšaugi ir izdevīgs kultūraugs augu maiņas nodrošināšanai, tie ir bagāti ar uzturvielām, tiem arvien ir lielāka nozīme globālās pārtikas sistēmas veicināšanā un sagaidāms, ka pieprasījums pēc pākšaugiem turpmākajos gados pieaugs, un veiktie bruto seguma aprēķini liecina par peļņu pēc šī produkta realizācijas tirgū, tāpēc, lai attīstītu augkopības produkcijas ražošanu saimniecībā, autors piedāvā – pelēko zirņu audzēšanu.
6. Realizējot autora sastādīto ražošanas plānu četriem nākamajiem gadiem, saimniecības neto apgrozījums pieaugtu, salīdzinājumā ar pēdējo noslēgto gadu pirms plāna realizācijas uzsākšanas. No sastādītā ražošanas apjomu plāna redzams, ka 2021. gadā neto apgrozījums bija 10 603 EUR, bet perspektīvā, līdz 2025. gadam, neto apgrozījums pieaugs līdz 16 125 EUR jeb par 52 %.
7. Ražas zudumu un graudu kvalitātes risku mazināšana iespējama, ievērojot kultūraugu audzēšanas tehnoloģijas, izvēloties izturīgākas šķirnes, atbilstošus agrotehniskos risinājumus, minerālmēsļu devas, augsnes apstrādes metodes un citus faktorus, tāpēc kā viens no risinājumiem, piesaistot valsts atbalstu vai izmantojot finanšu aizdevumu, būtu iegādāties mobilo recirkulācijas porciju tipa graudu kalti.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Agroresursu un ekonomikas institūts (2017). *Mazo un vidējo saimniecību attīstības iespējas un ieteicamie risinājumi LAP kontekstā*. https://www.arei.lv/sites/arei/files/files/lapas/Mazo%20un%20videjo%20saimniecibu_attistiba_2017.dec.pdf
2. Agrozemes.lv (2016). *Lauksaimniecībā izmantojamās zemes kvalitātes rādītāji*. <https://www.agrozemes.lv/2019/06/19/lauksaimnieciba-izmantojamās-zemes-kvalitates-raditaji>
3. Centrālā statistikas pārvalde (17.02.2022). *2021. gadā bija zemākā vidējā graudaugu ražība pēdējo trīs gadu laikā*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/337888-2021-gada-bija-zemaka-videja-graudaugu-raziba-pedejo-tris-gadu-laika-2022>
4. Dārkopības portāls (2022). *Augsnes skābums – augu kopšana*. <https://www.darzaabc.lv/lv/Augsnes-skabums-augu-kopsana>
5. eAgronom (05.05.2023). *Kas ir oglekļa lauksaimniecība? Ceļvedis lauksaimniecības pārvaldība*. eagronom.com/lv/blog/augseka-1/
6. LA.LV (27.09.2019). *Padomi zemniekam rudzu audzēšanā*. <https://www.la.lv/padoms-zemniekam-rudzu-audzšana>
7. Latvijas Lauku konsultāciju un izglītības centrs (2022). *Ziemāju labības*. http://rpl.llkc.lv/doki/ziemaju_labibas.pdf
8. Liniņa, A., & Ruža, A. (2015). Slāpekļa mēslojuma un meteoroloģisko apstākļu ietekme uz ziemas kviešu graudu fizikālajiem rādītājiem. *Zinātniski praktiskās konferences Līdzsvarota lauksaimniecība raksti*, 70–73.
9. Miltiņš, R. (01.04.2019). *Pētījums: lauksaimnieki optimistiski par saimniecības izaugsmi*. <https://ir.lv/2019/04/01/petijums-lauksaimnieki-optimistiski-par-saimniecibas-izaugsmi>
10. Oficiālās statistikas portāls (17.02.2021). *Preses relīze. 2020. gadā iegūta rekordliela graudu kopraža un augstākā ražība*. <https://stat.gov.lv/lv/statistikas-temas/noz/lauksaimn/preses-relizes/6942-lauksaimniecibas-kulturu-sejumu-platibas-un>

11. Ruža, A., & Kārklīņš, A. (2014). Slāpekļa minerālmēslu normu optimizācija graudaugiem. *Zinātniski praktiskās konferences Līdzsvarota lauksaimniecība raksti*, 18–25.
12. Šteinfelde, I. (23.11.2021). *Mazās lauku saimniecības Latvijā uz iznīkšanas robežas*. <https://neatkariga.nra.lv/ekonomika/364353-mazas-lauku-saimniecibas-latvija-uz-iznikšanas-robezas>
13. Zemkopības ministrija (2022). *Graudu un rapša ražošanas nozaru pārskats*. <https://www.zm.gov.lv/lv/media/7686/download?attachment>
14. Zute-Vītola, L. (19.05.2022). *Arī šogad mazajām lauku saimniecībām pieejams valsts atbalsts*. <https://www.lsm.lv/raksts/zinas/ekonomika/ari-sogad-mazajam-lauku-saimniecibam-pieejams-valsts-atbalsts.a457415/>
15. Piemājas saimniecība “Norieši” (2022). *Nepublicētie materiāli*.

TIESĪBU ZINĀTNE
LAW SCIENCE

PIERĀDĪJUMU VEIDI KRIMINĀLLIETĀS PAR SEKSUĀLO VARDARBĪBU PRET BĒRNU *TYPES OF EVIDENCE IN CRIMINAL CASES OF CHILD SEXUAL ABUSE*

Margarita Božko-Čače

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, margarita-13@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Dr. iur. **Ilona Bulgakova**

Abstract. *The research aim is to establish the most substantial types of evidence in child sexual abuse crimes, to study and analyse the legal regulations of evidence types and to identify the issues. The research explores the interpretation, types, and features of the notion of evidence. By summarising legal precedents in criminal cases of child sexual abuse, substantial types of evidence in sexual abuse crimes are established. Issues concerning the differentiation of the types of evidence are identified. Within the research, it has been concluded that substantial evidence in sexual abuse crimes against a child is the testimonies of the child victim, witness testimonies, psychologist and expert opinions, physical evidence.*

Keywords: *evidence, expert and psychologist opinion, material evidence, sexual abuse crime, testimony.*

Ievads

Seksuālā vardarbība pret bērnu ir plaši izplatīta parādība, kas arvien vairāk tiek atzīta pētniecībā, praksē un politikā (*Attrash-Najjar et al., 2023*) un uzskatāma par vienu no nopietnākajiem vardarbības veidiem (*Ivanov et.al., 2015*). Vardarbīgs dzimumnoziegums pret bērnu ir visai grūti pierādāms nozieguma veids, ja nav acīmredzamu faktu un neapstrīdamu pierādījumu par vainīgā vainu (*Абдуканова, 2018*). Valsts statistikas dati liecina, ka 2018. gadā tika reģistrēti 160, 2019. gadā – 147, 2020. gadā – 182, 2021. gada - 176, 2022. gadā – 239 noziedzīgie nodarījumi, kas paredzēti Krimināllikuma (turpmāk - KL) 159. panta otrajā un trešajā daļā, KL 160. panta trešajā, ceturtajā, piektajā, sestajā daļā (*Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs, 2023*). Tādējādi pastāv nepieciešamība noteikt būtiskos pierādījumu veidus krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērniem, kurus jāsavāc pirmstiesas izmeklēšanā vardarbīgā dzimumnozieguma pret bērna pierādīšanai.

Pētījuma mērķis ir noteikt būtiskākos pierādījumu veidus krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērniem, izpētīt un analizēt pierādījumu veidu tiesisko regulējumu un identificēt problēmas.

Pētījuma objekts – pierādījumu veidi krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu.

Pierādījuma priekšmets – būtiskie pierādījuma veidi noziedzīgos nodarījumos, kas paredzēti KL 159. panta otrajā un trešajā daļā, KL 160. panta trešajā, ceturtajā, piektajā un sestajā daļā.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) analizēt tiesu praksi krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu;
- 2) noskaidrot pierādījuma jēdzienu, veidus, klasifikāciju un pazīmes;
- 3) analizēt pierādījumu lietās par seksuālo vardarbību pret bērnu tiesisko regulējumu un identificēt problēmas;
- 4) noteikt būtiskos pierādījumu veidus, veikt to savstarpējo norobežošanu.

Pētījuma hipotēze: būtisko pierādījumu veidu noteikšana pirmstiesas procesā ir garants vardarbīgā dzimumnozieguma pret bērnu pierādīšanai tiesā “ārpus saprātīgām šaubām”.

Pētījuma metodes: analītiskā, salīdzinošā, statistikas analīze, induktīvā un deduktīvā metode.

Publikācija tapusi uz izstrādāta un 19.05.2023. aizstāvētā maģistra darba pamata.

Pierādījumu jēdziena, veidu, klasifikācijas un pazīmju vispārējais raksturojums

Pierādījumi ir viens no pierādīšanas jēdziena svarīgiem vienlaicīgi konstatējamiem aspektiem bez kuru esamības nav iespējama noziedzīgā nodarījuma pierādīšana (*Strada-Rozenberga, 2019*), un tiek izmantoti, lai ar to starpniecību radītu pierādīšanas adresātā pārliecību par pierādāmā apgalvojuma patiesumu (*Meikališa & Strada, 2000*). Atbilstoši Kriminālprocesu likuma (turpmāk – KPL) 127. pantam par pierādījumiem ir uzskatāmi jebkuras likumā paredzētajā kārtībā iegūtas un noteiktā procesuālajā formā nostiprinātas ziņas par faktiem, kurus kriminālprocesā iesaistītās personas savas kompetences ietvaros izmanto pierādīšanas priekšmetā ietilpstošo apstākļu esamības vai neesamības pamatošanai (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Ja noderīga ziņa nav ietērpta nepieciešamajā procesuālajā formā vai arī šai formai ir būtiski defekti, tad uzskatāms, ka pierādījuma nav, jo nav pierādīšanas līdzekļa kā pierādījuma ārējās procesuālās formas (*Strada-Rozenberga, 2019*). Autore uzskata, ka KPL pierādījuma jēdziena izmaiņas vai papildinājumus veikt nav nepieciešams, jo esošais pierādījuma jēdziens ir skaidrs, loģisks un tajā ir ietvertie visi nepieciešamie nozīmīgie aspekti.

Pierādījumus var iedalīt sākotnējos un atvasinātos atkarībā no pierādījuma saturā ietverto ziņu avota, lietiskajos un personiskajos - no ziņu avota un informācijas formas, apsūdzēšos un attaisnojošos - no pierādījumā ietverto ziņu satura, tiešos un netiešos - no to satura attiecināmības pret kriminālprocesā pierādāmiem apstākļiem (*Strada-Rozenberga, 2019*). Pierādījumu veidi KPL norādīti un raksturoti no KPL 131. līdz 137. pantam, un tie ir liecības, ekspertu un revidentu atzinumus, kompetentu institūciju atzinums, lietiskais pierādījums, dokuments, elektroniskais pierādījums, izmeklēšanas darbībās iegūtās ziņas (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Pierādījumiem jāatbilst KPL 128., 129., 130. pantā noteiktām pazīmēm jeb obligātam pierādījuma īpašībām - ticamībai, attiecināmībai un pieļaujamībai (*Kriminālprocesa likums, 2005*).

Pierādījuma veidu tiesiskā reglamentācija un savstarpēja norobežošana krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu

Pētījuma laikā tika izpētīti 42 (četrdesmit divi) pirmās instances spriedumi. Analizējot pirmās instances tiesu praksi krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu, tika noskaidrots, ka šīs kategorijas nozieguma pierādīšanai tiek izmantoti tādi pierādījumu veidi kā liecības, ekspertu/speciālistu atzinumi, izmeklēšanas darbībās iegūtās ziņas, dokumenti, lietiskie pierādījumi.

Liecības ir viens no izplatītākajiem un būtiskiem pierādījumu veidiem vardarbīgā dzimumnozieguma pret bērniem pierādīšanā (*Nagle, 2018*). Par liecībām kriminālprocesā var būt ziņas par faktiem, ko savā liecībā pratināšanas vai aptaujas (izmeklēšanas) laikā sniedz persona par kriminālprocesā pierādāmajiem apstākļiem un ar tiem saistītajiem faktiem un palīgfaktiem, kā arī liecība ir izmeklēšanas iestādei, prokuratūrai vai tiesai adresēts personas pašas uzrakstīts un parakstīts ziņojums, iesniegums vai paskaidrojums par noziedzīgu nodarījumu, konkrētiem faktiem vai apstākļiem (*Kriminālprocesa likums, 2005, 131. p.*). Apkopojot informāciju no tiesas spriedumiem tika noskaidrots, ka visbiežāk par liecinošām personām vardarbīgos dzimumnoziegumos pret bērniem var būt - īpaši aizsargājamais cietušais, cietušā ģimenes loceklis un radnieki (māte, tēvs, patēvs, brālis, vecmāte, vectēvs, tante, onkulis), cietušā draugi vai paziņas, cietušās draugu un paziņu vecāki, persona, kurai ir tiesības uz aizstāvību, un viņa radnieki, draugi, paziņas, kā arī svešie cilvēki - bāriņtiesas pārstāvis, sociālais darbinieks, sociālais pedagogs, izglītības iestādes skolotājs, eksperts, psihologs, visretāk - policijas darbinieks, procesa virzītājs, kaimiņi, vietējie iedzīvotāji.

Autore izpētot tiesu praksi krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu, konstatēja, ka pastāv gadījumi, ka nepilngadīgā cietušā mātes sniedz apzināti nepatiesas liecības, lai

maldinātu izmeklēšanu un aizstāvētu savu kopdzīvotāju. Arī iepriekš autore savā pētījumā aktualizēja problēmu, ka visai bieži īpaši aizsargājamā cietušā tuviniekiem ir bijis zināms par seksuālo vardarbību pret bērnu, bet tie nav saucami pie kriminālatbildības par neziņošanu (Božko-Čače, 2019). Bioloģiskā māte ir visbiežākais dzimumnozieguma pret bērniem novērotājs un liecinieks, un lielākoties gadījumu tieši māte pirmā pamana veikto pret bērnu seksuālo vardarbību (Gerke et al., 2021).

Lai liecību uzskatītu par apzināti nepatiesu, jānodibina, ka tā sniegta ar nodomu, proti, jākonstatē, ka persona ir apzinājusies savu liecību kā patiesībai neatbilstošu. Apzināti nepatiesās liecības motīvi var būt dažādi (Meikališa & Strada, 2000). Liecība ir uzskatāma par nepatiesu, ja lietā aicinātā persona ir devusi liecību, kurā pilnīgi vai daļēji sagrozīti fakti, noliegti vai noklusēti patiesi apstākļi, sniegtās īstenībai neatbilstošās ziņas, kas tieši attiecās uz lietu un no kurām ir atkarīga lietas pareiza izskatīšana vai izspriešana (Krastiņš & Liholaja, 2018). Pie kriminālatbildības pēc KL 300. panta ir saucams liecinieks, kas pirms liecības sniegšanas tika brīdināts par kriminālatbildību par apzināti nepatiesas liecības sniegšanu (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2012, SKK-174/2012), taču saskaņā ar KPL 110. panta trešās daļas 2. punktā noteikto, lieciniekam ir tiesības neliecināt pret sevi, par ko viņam jābūt pienācīgā kārtā informētam, ka arī saviem tuviniekiem (Kriminālprocesa likums, 2005), kas ir liecinieka saderinātais, laulātais, vecāki, vecvecāki, bērni, mazbērni, brāļi un māsas, kā arī personas, ar kurām viņš dzīvo kopā un ar kurām tai ir kopīga (nedalīta) saimniecība (Strada-Rozenberga, 2019). Augstākā tiesa atzina, ka lieciniekam tiesības neliecināt ir noteiktas ierobežotā apjomā, turklāt lieciniekam ir pienākums sniegt patiesas liecības (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2017, SKK-60/2017) un liecinieka liecībai kriminālprocesā ir būtiska nozīme (Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2012, SKK-174/2012), tieši tādēļ lieciniekam atbildot uz uzdotajiem jautājumiem, jāsniedz tikai patiesas ziņas un jāliecina par visu, kas viņam zināms saistībā ar konkrēto noziedzīgo nodarījumu (Kriminālprocesa likums, 2005, 111. p., 1. d.). Bet ja personai šajā likumā noteiktajos gadījumos bija tiesības atteikties sniegt liecību un persona par to bija informēta, bet šo liecību tomēr sniedza, tad šī liecība vērtējama kā pierādījums. Līdz ar ko lieciniekam jāapzinās, ka viņš ir atbildīgs par apzināti nepatiesu liecināšanu arī tad, ja liecības ir pret viņu pašu vai viņa tuviniekiem (Strada-Rozenberga, 2019).

Autore uzskata, ja liecinieks - cietušā māte vai cits tuvinieks kriminālprocesā sniedza apzināti nepatiesas liecības, būdami brīdināti par kriminālatbildību, un nav atteikušies no liecību sniegšanas, proti, neizmantoja savas tiesības neliecināt pret saviem tuviniekiem, un ar savu liecību mēģinājuši sagrozīt faktus, noklusēja par veikto seksuālo vardarbību pret bērnu, noliedza šo faktu, aizbildinoties, ka personai nekas nav bijis zināms, bet lietas materiālos ir pierādījumi, kas norāda uz pretējo, tad notiesājošā sprieduma gadījumā, liecinieks - tuvinieks ir saucams pie kriminālatbildības par nepatiesu liecību sniegšanu. Autoresprāt, tiesai saskaņā ar KPL 473. panta sesto daļu jāpieņem lēmums par apzināti nepatiesas liecības konstatāciju vienlaikus ar tiesas spriedumu un saskaņā ar KPL 371. panta piekto daļu jānosūta izmeklēšanas iestādei.

Personām, kurām ir tiesības uz aizstāvību, šobrīd nav paredzēta kriminālatbildība par apzināti nepatiesām liecībām (Strada-Rozenberga, 2019), bet atbilstoši KL 48. panta pirmās daļas 17. punktam ir uzskatāms par atbildību pastiprinošo apstākli, ja tiesas lietas iztiesāšanas gaitā tiesa konstatēs, ka noziedzīgu nodarījumu izdarījusī persona sniegusi apzināti nepatiesu liecību (Kriminālprocesa likums, 2005). Analizējot spriedumus par vardarbīgajiem dzimumnoziegumiem pret bērniem, konstatēts, ka prakse visai bieži apsūdzētais tiesas izmeklēšanā izvēlas sniegt liecības savai aizstāvībai, kas spriedumā viņa liecības tiek vērtētas kā nepatiesas un uzskatāmas par apsūdzētā aizstāvības pozīciju. Bet ir arī gadījumi, kad tiesa

atzīst par atbildību pastiprinoši apstākļi, ka tiesas sēdē apsūdzētais ir sniedzis apzināti nepatiesas liecības.

Autore uzskata, ka KL 48. panta pirmās daļas 17. punkts ir pretrunā ar tiesībām uz aizstāvību un nevainīguma prezumpciju. Sniedzot patieso liecību, vainīgajam tiek liegts izmantot personas tiesības uz sevis neapsūdzēšanu. Autoresprāt, katras personas, kurai ir tiesības uz aizstāvību, sniegtās nepatiesas liecības ir vērtējamas kā aizstāvības pozīcija, un tieši valsts apsūdzībai ir jāpierāda personas vainīgums, pirmstiesas procesā savācot pietiekamo pierādījumu daudzumu. No vienas puses šī norma disciplinē apsūdzēto, lai nemaldinātu tiesu par lietas faktiskajiem apstākļiem, bet tomēr apsūdzētajam ir tiesības sniegt nepatiesas liecības savai aizstāvībai visā kriminālprocesa stadijā.

Pētījuma laikā autore konstatēja tādus pierādījumus (izmeklēšanas laikā iegūtas ziņas) nostiprināšanas formas, kuri tiek izmantoti spriedumā apsūdzētā vainas pierādīšanai, kā protokols par liecību pārbaudi uz vietas (6 gadījumi no 42), protokols par konfrontēšanas izdarīšanu pilngadīgajai cietušajai un lieciniekiem (2 gadījumi no 42), protokols par kratīšanas izdarīšanu apsūdzētā dzīves vietā (4 gadījumi no 42), protokols par uzrādīšanu atpazīšanai pēc fotogrāfijām (4 gadījumi no 42), notikuma vietas apskates protokols (7 gadījumi no 42). Liecību pārbaude uz vietas tiek veikta gan nepilngadīgajam cietušajam, gan lieciniekam, gan apsūdzētajam. Pētījuma laikā autore konstatēja, ka kategoriski nav pieļaujama cietušā konfrontēšana ar apsūdzēto, par ko savos atzinumos norāda gan psihologs, gan eksperts.

KPL nav reglamentēts psihologa atzinuma statuss, līdz ar to pastāv nepieciešamība noteikt pie kāda pierādījuma veida pieder psihologa atzinums. Eksperta atzinums ir pierādījums kriminālprocesā par faktiem un apstākļiem, kuru rakstveidā sniedz konkrētajā kriminālprocesā iesaistītais eksperts (*Kriminālprocesa likums, 2005, 132. p.*). Eksperta atzinuma saturs ir noteikts Tiesu ekspertu likuma 16. pantā (*Tiesu ekspertu likums, 2016*), bet psihologa atzinuma - Psihologu likuma 13. pantā, atbilstoši kurai psihologa atzinums ir psihologa sagatavots dokuments, kas izstrādāts, veicot personas psiholoģisko izpēti (novērtēšanu), un atbilst šā likuma un citu normatīvo aktu prasībām (*Psihologu likums, 2017*). Augstākās tiesa atzina, ka "speciālista konsultatīvais atzinums" nav vērtējams kā eksperta atzinums, un tiesai šāds atzinums jāvērtē kā dokuments, kas atbilstoši KPL 135. panta prasībām ir pierādījums (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta spriedums, 2006, SKK-01-345/06*). Autore secina, ka psihologa atzinums ir atzīstams par dokumentu un nošķirams no eksperta atzinuma un kompetentās institūcijas atzinuma, jo psihologa atzinums ir uzskatāms par fiksētas profesionālās zināšanās balstīto atzinumu, bet šis atzinums nav procesuāli noteiktas ekspertīzes rezultāts.

Tiesu prakse pētījuma laikā konstatēts, ka katrā krimināllietā par pierādījumiem vardarbīgā dzimumnozieguma pret bērniem pierādīšanā tiek izmantoti psihologa un eksperta atzinumi. Visos 42 gadījumos nepilngadīgajam cietušajam tika sniegts psihologa atzinums un visos gadījumos tika nozīmēta ambulatorā kompleksā tiesu psiholoģiskā – tiesu psihiatriskā ekspertīze bērna psihiskā un psiholoģiskā stāvokļa izpētei, 27 gadījumos tā tiek nozīmēta arī apsūdzētajam, vienā gadījumā cietušās mātei, vienā gadījumā nepilngadīgajiem lieciniekiem. Poligrāfa ekspertīze apsūdzētajam tika nozīmēta 5 gadījumos apsūdzētajam, lai pārbaudītu personai atbilžu patiesīgumu vai melošanu, vienā gadījumā poligrāfa ekspertīze tika nozīmēta cietušajai. Tiesu - medicīniskās ekspertīzes atzinums, lai veiktu dzīvo personu tiesu medicīnisko izpēti vai cilvēka bioloģiskā materiāla noteikšanu, tika nozīmēta - 28 gadījumos, no tiem četros gadījumos – apsūdzētajam. Bioloģiskā ekspertīze, lai noteiktu cilvēka bioloģiskā materiāla DNS genotipu, tika veikta 5 gadījumos, no tiem vienā gadījumā cietušas bērna paternitātes apstiprināšanai.

Pētījuma laikā konstatēts, ka īpaši aizsargājamā cietušā nopratināšanas gaita visbiežāk tiek fiksēta videoierakstā atbilstoši KPL 152. panta pirmajā daļā noteiktajam. Atbilstoši KPL 135. un 136. pantam par dokumentiem pierādījuma nozīmē kriminālprocesā uzskatāmi arī

datorizētās informācijas nesēji, ar skaņu un attēlu fiksējošiem tehniskiem līdzekļiem izdarīti ieraksti, kuros saturiski fiksēto informāciju var izmantot kā pierādījumus. Savukārt, elektroniskais pierādījums ir ziņas par faktiem elektroniskas informācijas formā, kas apstrādāta, uzglabāta vai pārraidīta ar automatizētas datu apstrādes ierīcēm vai sistēmām (*Kriminālprocesa likums, 2005*). Autore uzskata, ka videoieraksts satur ziņas par faktiem elektroniskajā formā, bet šie dati netiek apstrādāti, uzglabāti vai pārraidīti ar automatizētām datu apstrādes sistēmām vai ierīcēm (piemēram, datoriem, telefoniem). Līdz ar ko, videoieraksts ir uzskatāms par dokumentu, proti, ar skaņu un attēlu fiksējošiem tehniskiem līdzekļiem izdarīts ieraksts, kuros saturiski fiksēto informāciju var izmantot kā pierādījumus, kas saskaņā ar KPL 235. pantu glabājams pie krimināllietas materiāliem.

Pirmās instances tiesas spriedumos CD disks, kas satur videoierakstu ar nepilngadīgā cietušā nopratināšanu tiek traktēts dažādi, proti spriedumos atspoguļots kā lietiskais pierādījums, dokuments, informācijas nesējs, rakstveida pierādījums, elektroniskais dokuments, vai vispār netika norādīts rīcība ar CD disku. Noteikts, ka informācijas nesēji ir elektroniskā formā fiksētā informācija (*Mikelsons, 2004*). Autoresprāt, būtu jānošķir videoieraksts no datu nesēja - CD vai DVD diska. CD disks arī nav lietiskais pierādījums, jo ir noderīgs ar jēdzieniski saturisko informāciju. Līdz ar to, videoieraksts, kas ir dokuments elektroniskajā formā un satur nopratināšanas laikā iegūtas ziņas par faktiem (informāciju), bet CD vai DVD disks ir šīs informācijas nesējs – ķermeniskā lieta, uz kura tiek ierakstīta un glabājas šī informācija.

Lietiskiem pierādījumiem vardarbīgos dzimumnoziegumos pret bērniem dažkārt var būt svarīga, ja ne izšķiroša loma (*Quadara et al., 2013*). Izpētītos spriedumos tikai 9 gadījumos no 42 tika konstatēti lietiskie pierādījumi, kas, autoresprāt, izskaidrojams ar to, ka lietiskie pierādījumi visai reti tiek konstatēti un izņemti, jo ja seksuālā vardarbība pret bērnu tiek veikta ilgstoši un netiek atklāta uzreiz, cietušais pats nomazgā bioloģiskās pēdas no sava ķermeņa vai apģērba, vai ir pagājis pietiekoši ilgs laiks no veiktās seksuālās vardarbības un nozieguma pēdas nav atrodamas.

Krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu lietiskie pierādījumi galvenokārt ir bioloģiskais materiāls, proti, ir spermas, gļotu izdalījumi un gļotu šūnu pēdas, asiņu un matu pēdas (*Kavalieris, 2002*) uz cietušās personas vai vainīgā ķermeņa, viņu gultas veļas, drēbēm vai citiem priekšmetiem (grīdas, galda, krēsliem, gultas), svešķermeņi (piemēram, nagu skrāpējumi, augsne) (*Quadara et al., 2013*), zobu pēdas uz cietušās un vainīgā ķermeņa, kā arī dažāda veida un rakstura miesas un apģērba gabalu bojājumi (*Kavalieris, 2002*). Bioloģiskā materiāla izcelsmes pēdu (asins traipu, epitēlija šūnu, asins, spermas) noteikšanai pielieto DNS ekspertīzi. Asins traipi ir vizuāli redzamas pēdas, savukārt, spermas pēdas uz virsmas var vizualizēt tikai lietojot palīglīdzekļus – speciālo apgaismojumu (*Peisniece u. c., 2015*). Spermas pēdas ir tieši attiecināmas uz nozieguma izdarītāju un skaidri norāda uz notikušu seksuālu aktu, bet to DNS ekspertīzes rezultāti palīdz saistīt nozieguma vietu ar iespējamo apsūdzēto un cietušo (*Kaur et al., 2022*). Optimālais laika posms, lai savāktu bioloģiskos lietiskos pierādījumus no 48 stundām (*Wood et al., 2023*) līdz 72 stundām pēc seksuālā uzbrukuma, pretējā gadījumā bioloģisko pierādījumu iespējamība tiek zaudēta (*Kaur et al., 2022*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Praksē pastāv problēma noteikt, pie kāda pierādījuma veida pieder psihologa atzinums un videoieraksts ar nepilngadīgā cietušā nopratināšanas gaitu.
Psihologa atzinums atzīstams par dokumentu un norobežojams no eksperta un kompetentās institūcijas atzinuma. Videoieraksts ar bērna nopratināšanas gaitu ir norobežojams no elektroniskā pierādījuma un atzīstams par dokumentu, kas var būt elektroniskajā formā.
2. CD disks ar videoierakstu tiesas spriedumos tiek traktēts dažādi.

Lai minēto problēmu atrisinātu, Augstākās tiesas tiesu prakses apkopojumā lietās par seksuālo vardarbību pret bērnu, ieviest vienotu standartu, ka CD disku, uz kura ir ierakstīta nepilngadīgā cietušā nopratināšana, spriedumā atspoguļo kā informācijas nesēju, kas atbilstoši KPL 235. pantam būtu glabājams pie krimināllietās materiāliem.

3. Tiesu praksē īpaši aizsargājamā cietušā māte vai cits cietušā tuvinieks netiek saukts pie kriminālatbildības, ja tiesas izmeklēšanā sniedz apzināti nepatiesas liecības. Savukārt apsūdzētajam, tiesas sēdē sniedzot nepatiesas liecības, tas var tikt atzīts par atbildību pastiprinošo apstākli.

Vienotā pieeja, ieviešot standartu šīs kategorijas lietu izskatīšanā, būtu rekomendēt pirmās instances tiesām atturēties no KL 48. panta pirmās daļas 17. punkta piemērošanas, jo apsūdzētajam ir tiesības uz sevis neapsūdzēšanu, kas ir viens no taisnīgas tiesas elementiem. Savukārt liecinieku, kas ir nepilngadīgā cietušā tuvinieks, saukt pie kriminālatbildības pēc KPL 300. panta otrās daļas, tiesai pieņemot blakus lēmumu.

4. Par būtiskiem pierādījumiem krimināllietās par seksuālo vardarbību pret bērnu ir atzīstami – ziņas, kas iegūtas nepilngadīgā cietušā liecībās, aculiecinieka un liecinieku liecībās, noteiktos gadījumos arī apsūdzētā liecībās, psihologu un ekspertu liecībās, psihologa atzinumā un ekspertīzes (psihiatriskās, medicīniskās, bioloģiskās, poligrāfa) atzinumos, arī ziņas, ko satur lietiskie pierādījumi (bioloģiskais materiāls), kā arī izmeklēšanas darbību laikā iegūtas ziņas, kā arī videoierakstos konstatētas ziņas.

Vardarbīgā dzimumnozieguma izmeklēšanā un pierādīšanā būtu izmantojami visi minēti pierādīšanas līdzekļi.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kriminālprocesa likums* (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 03.11.2022. <https://likumi.lv/doc.php?id=107820>
2. *Psihologu likums*. (30.03.2017). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/290115>
3. *Tiesu ekspertu likums*. (11.02.2016). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/280576>
4. Attrash-Najjar, A., Cohen, N., Glucklich, T., & Katz, C. (2023). "I Was the Only One Talking about the Abuse": Experiences and Perceptions of Survivors Who Underwent Child Sexual Abuse as Boys. *Child Abuse & Neglect*, 140, 106144. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2023.106144>
5. Božko-Čače, M. (2019). Sodu prakse lietās par seksuālu vardarbību pret bērniem. *Administratīvā un Kriminālā Justīcija*, 3/4, 64-98. <http://journals.ru.lv/index.php/ACJ/article/view/4413>
6. Gerke, J., Lipke, K., Fegert, J.M., & Rassenhofer, M. (2021). Mothers as Perpetrators and Bystanders of Child Sexual Abuse. *Child Abuse & Neglect*, 117, 105068. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2021.105068>
7. Iekšlietu ministrijas Informācijas centrs (2023). *Kriminālā statistika*. <https://www.ic.iem.gov.lv/node/69>
8. Ivanov, M., Platonova, N., Kozlovskaya, G. (2015). Long-term Mental Health Consequences of Child Sexual Abuse. *European Psychiatry*, 30(1), 1208. [https://doi.org/10.1016/S0924-9338\(15\)30949-4](https://doi.org/10.1016/S0924-9338(15)30949-4)
9. Kaur, S., Kaur, S., Rawat, B., & Sharma, R. (2022). A Multidisciplinary Approach in Pre-Pubertal Child Sexual Assault Cases – Forensic Evaluation and Suggestions. *Legal Medicine*, 58, 102097. <https://doi.org/10.1016/j.legalmed.2022.102097>
10. Kavalieris, A. (vad.), (2002). *Noziegumu izmeklēšanas metodika. Papildināts trešais izdevums*. SIA "P&Ko".
11. Krastiņš, U., & Liholaja, V. (2018). *Krimināllikuma komentāri. Otrā daļa. (IX-XVII nodaļa). Otrais papildinātais izdevums*. Tiesu namu aģentūra.
12. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2017.gada 30.maija lēmums lietā Nr. SKK-60/2017. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>
13. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2012.gada 17.decembra lēmums lietā Nr. SKK-174/2012. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>
14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Krimināllietu departamenta 2006.gada 30.maija lēmums lietā Nr. SKK-01-345/06. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs>
15. Meikališa, A., Strada, K. (2000). *Kriminālprocesa likuma terminu skaidrojošā vārdnīca*. Raka.
16. Miķelsons, U. (2004). Elektronisko pierādījumu izmantošanas tiesiskie aspekti. *Jurista Vārds*, 16(321). <https://m.juristavards.lv/doc/87538-elektronisko-pieradijumu-izmantosanas-tiesiskie-aspekti/>
17. Nagle, V. (2018). Vardarbīgu dzimumnoziegumu būtiskākie izmeklēšanas problēmjaudājumi nopratināšanas aspektā. *Jurista Vārds*, 44(1050), <https://m.juristavards.lv/doc.php?id=273649>

18. Peisniece, L., Zelča, I., Liniņš, K., Narkevics, Ē., & Logins, M. (2015). *Tiesu ekspertīze un noziedzīga nodarījuma vietas apskate*. Valsts policija.
19. Quadara, A., Fileborn, B., & Parkinson, D. (2013). The Role of Forensic Medical Evidence in the Prosecution of Adult Sexual Assault. *Australian Institute of Family Studies*, 15. <https://aifs.gov.au/resources/practice-guides/role-forensic-medical-evidence-prosecution-adult-sexual-assault>
20. Strada-Rozenberga, K. (zin. red.), (2019). *Kriminālprocesa likuma komentāri: A daļa*. Latvijas Vēstnesis.
21. Wood, G.J., Smith, J.A.S., & Gall, J.A.M. (2023). The Optimal Timing of Forensic Evidence Collection Following Paediatric Sexual Assault. *Journal of Forensic and Legal Medicine*, 95, 102499. <https://doi.org/10.1016/j.jflm.2023.10249>
22. Абджанова, А. (2018). Проблемы расследования преступлений против половой неприкосновенности несовершеннолетних. *Актуальные проблемы*, 1. <http://elib.mitso.by/bitstream/edoc/2122/1/Маньковский%20Актуальные%20проблемы%20№%201%202018-248-254.pdf>

TIESVEDĪBAS ILGUMS KRIMINĀLLIETĀS: CILVĒKTIESĪBU UN JURISDIKCIJAS ASPEKTS *DURATION OF CRIMINAL PROCEEDINGS: HUMAN RIGHTS AND JURISDICTION ASPECTS*

Ilona Bulgakova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, Dr.iur., ilona.bulgakova@rta.lv, Rēzekne, Latvija

Abstract. *Duration of criminal proceedings is one of the most important issues in the theory and practice of Latvian criminal proceedings. Unlike the limitation period for persons in pre-litigation proceedings, the Criminal Procedure Law does not contain such a time limit for proceedings. This raises the question of the possible improvement of the legal framework, from a jurisdictional point of view and from a human rights point of view.*

The Article analyzes the standards of length of proceedings, their impact on the rights of the involved persons and legitimate interests' realization, as well as the impact on jurisdiction. Methods used to create an Article: analytical sociological observation method, induction and literature analysis method.

The final conclusion is that in the course of the lengthy proceedings, there are risks to the parties right to a fair hearing within a reasonable time, the role of the prosecutor in preparing the case for trial, as well as the problem of the organisation of work in the courts of first instance. Amendments to the Criminal Procedure Law and Law "On Judicial Power" are proposed.

Keywords: *criminal proceedings, human rights, legal proceedings, length of proceedings, reasonable time.*

Ievads

Tiesvedības ilgums krimināllietās ir viens no būtiskākiem jautājumiem Latvijas kriminālprocesa teorijā un praksē. Atšķirībā no personu tiesību ierobežošanas termiņa pirmstiesas procesā (*Kriminālprocesa likums, 2005, 389. p.*), šādu termiņu attiecībā uz tiesvedību Kriminālprocesa likums nesatur. Tiesvedības ilgums krimināllietās tieši ietekmē tajā iesaistīto personu tiesības, likumiskās intereses un to efektīvu realizāciju, kā arī jurisdikcijas intereses.

Pētījuma mērķis ir izpētīt tiesvedības ilguma krimināllietās problemātiku no cilvēktiesību un jurisdikcijas aspekta.

Pētījuma objekts ir tiesvedības ilguma krimināllietās tiesiskais regulējums.

Pētījuma priekšmets tiesvedības ilguma krimināllietās tiesiskais regulējums likumā "Par tiesu varu", Kriminālprocesa likumā, kā arī Tieslietu padomes dokumentos, tā ietekme uz cilvēktiesību un jurisdikcijas realizāciju.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) noskaidrot tiesvedības ilguma problemātikas aktualitātes;
- 2) apkopot informāciju par tiesvedības ilguma standartu, t.sk. Tieslietu padomes aktuālus lēmumus;
- 3) analizēt tiesvedības ilguma ietekmi uz kriminālprocesa iesaistīto personu tiesībām un to realizācijas efektivitāti;
- 4) analizēt tiesvedības ilgumu kontekstā ar jurisdikcijas nodrošināšanu krimināllietās;
- 5) izstrādāt priekšlikumus tiesvedības ilguma problēmas turpmākai novēršanai.

Pētījuma hipotēze: neskatoties uz pēdējo gadu laikā tiesvedības ilguma problēmas aktualizāciju un jauninājumiem, t.sk. Tieslietu padomei ieviešot lietu izskatīšanas standartu, kā arī citus iekšējās kontroles mehānismus, pievēršot uzmanību problēmai dažādās publiskajās platformās, tomēr problēma pastāv un joprojām saglabājas izaicinājumi, kas prasa izmaiņas pastāvošajā tiesiskajā regulējumā. Tādējādi ir aktuāls jautājums par iespējamo tiesiskā regulējuma pilnveidi gan no jurisdikcijas, gan no cilvēktiesību aspekta.

Raksta izstrādē izmantotās pētniecības metodes: analītiskā, socioloģiskā novērošanas metode, indukcijas metode, literatūras analīzes metode.

Tiesvedības ilguma standarti

Atbilstoši likuma “Par tiesu varu” 27.¹ pantam, tiesas priekšsēdētājs pirms katra kalendāra gada sākuma, sadarbojoties ar tiesas tiesnešiem, plāno un nosaka tiesas darba mērķus attiecībā uz vidējiem lietu izskatīšanas termiņiem tiesā (lietu izskatīšanas termiņu standarts). Lietu izskatīšanas termiņu standartu nosaka, ņemot vērā tiesas resursus un nepieciešamību nodrošināt personas tiesības uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā un ievērojot citus lietu izskatīšanas pamatprincipus. Attiecīgās tiesas priekšsēdētājs lietu izskatīšanas termiņu standartu līdz katra gada 1. februārim iesniedz apstiprināšanai Tieslietu padomē (*Par tiesu varu, 1992, 27.¹ p.*).

Savukārt likuma “Par tiesu varu” nostiprināta vispārējā tiesību norma, iezīmējot procesuālās ekonomijas principu, ka (1) Tiesnesis izspriež lietu tik ātri, cik vien iespējams (*Par tiesu varu, 1992, 27.¹ p. 3. daļa*).

Savukārt Kriminālprocesa likums satur normu, kas paredz tiesvedības uzsākšanas termiņu nevis tiesvedības ilguma termiņu. Konkrēti, Kriminālprocesa likuma 488. panta otrajā daļā paredzēts: (2) Krimināllietas iztiesāšanu tiesa uzsāk, cik drīz vien iespējams (*Kriminālprocesa likums, 2005, 488. p.*). Tādējādi no procesuālās jurisdikcijas viedokļa saskatāms termiņa - momenta veids, t.i., cik vien ātri iespējams. Taču Kriminālprocesa likumā lietas izskatīšanas ilguma laiks nav noteikts.

Ar Tieslietu padomes 2022. gada 1. jūlija lēmumu, pamatojoties uz likuma “Par tiesu varu” 89.¹¹ pantu, apstiprinātas Vadlīnijas lietu izskatīšanas termiņu pārvaldībai (*Tieslietu padome, 2022*). Minēto vadlīniju 2. punkts satur lietu izskatīšanas termiņa (standarta) definīciju, konkrēti: tie ir mērķi attiecībā uz vidējiem lietu izskatīšanas termiņiem, ņemot vērā tiesas resursus. Lietu izskatīšanai vadlīnijās iestrādāti kritēriji, to starp, lietu uzkrājums gada sākumā un gada beigās; lietu uzkrājuma koeficients (attiecība starp neizskatītajām lietām gada beigās un gada sākumā); ieilgušo lietu skaits (lietas, kas izskatītas ilgāk kā divus un piecus gadus attiecīgajā instancē); saņemto, izskatīto lietu skaits; lietu caurlaides koeficients (attiecība starp izskatīto un saņemto lietu skaitu); apstiprinātais standarts iepriekšējā gadā; lietu izskatīšanas vidējais termiņš; termiņu izpildes koeficients (attiecība starp vidējo lietu izskatīšanas termiņu un apstiprināto standartu) (*Tieslietu padome, 2022*).

Tieslietu padome izvērtē arī iepriekšējo gadu tiesu darbības rādītājus. Pēc Tieslietu padomes konstatētā, kopējie tiesu rādītāji norāda uz to, ka samazinās tiesās saņemto un izskatīto lietu apjoms, bet vidējie lietu izskatīšanas termiņi pieaug. Rīgas tiesās vērojama augstāka noslodze salīdzinājumā ar reģionālajām tiesām. Vidēji viens tiesnesis aizvadītajā gadā izskatīšanai saņēma aptuveni 105 lietas, savukārt izskatīja vidēji ap 98 lietām. Vidējais termiņš lietu izskatīšanai katrā tiesu instancē ir ap 7 mēnešiem. Tiesu 2022. gada darbības rādītāju analīze tiks izmantota turpmākam Tieslietu padomes darbam, lai efektīvizētu un optimizētu tiesu darbu. Krimināllietu vidējam lietu izskatīšanas laikam pirmās instances tiesās 2023. gadā tiek plānots atvēlēt 8 mēnešus, apelācijas instances tiesās - 4,4 mēnešus, savukārt kasācijas instances tiesā paredzēti 3 mēneši līdz rīcības sēdei un 10 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Salīdzinājumam: vidējais civillietu izskatīšanas termiņš 2023. gadā pirmās instances tiesās plānots 6,9 mēneši, apelācijas instancē 4,7 mēneši, bet kasācijas instancē 6 mēneši līdz rīcības sēdei un 18 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Administratīvajām lietām vidējais lietu izskatīšanas termiņš pirmajā instancē plānots 8 mēneši, apelācijas instancē 6,5 mēneši, kasācijas instancē 6 mēneši līdz rīcības sēdei un vidēji 18 mēneši līdz lietas izskatīšanai. Administratīvā pārkāpuma lietām vidējais lietu izskatīšanas termiņš pirmajā instancē plānots 5,2 mēneši un apelācijas instancē 2,9 mēneši līdz lietas izskatīšanai (*Tieslietu padome, 2023a*).

Salīdzinot ar krimināllietu izskatīšanas standartu, pirmās instances tiesās civilīstās izskatīšanas termiņš ir par 1,3 mēnešiem īsāks, apelācijas instances tiesās - par 3 mēnešiem ilgāks, savukārt kasācijas instances tiesā līdz rīcības sēdei - par 3 mēnešiem ilgāks nekā krimināllietās un līdz lietas izskatīšanai par 8 mēnešiem ilgāks nekā krimināllietās.

Rēzeknes tiesā 2021. gadā bija 107,1 lietas uz vienu tiesnesi, 2022. gadā – 120,1 lietas uz vienu tiesnesi, savukārt Daugavpils tiesā izskatīto lietu skaits bija lielākais valstī, t.i., 152,9 lietas (*Tieslietu padome, 2023b*).

Saistībā ar standarta izpildi, 2023. gadā iezīmējās lietu izskatīšanas laika paildzinājums krimināllietās apelācijas instances tiesās, konkrēti, salīdzinot ar 2022. gadu Rīgas apgabaltiesā (+58 %), Kurzemes apgabaltiesā (+31 %), Vidzemes apgabaltiesā (+8 %), Latgales apgabaltiesā (+5 %), savukārt Zemgales apgabaltiesā tiek noturēts 2022. gadā iezīmētā lietu izskatīšanas standarta līmenis. No pirmās instances tiesām, negatīva iezīme ar lietu izskatīšanas termiņu pagarinājumu, 2023. gadā saskatāma Kurzemes rajona tiesā (+67 %), Ekonomisko lietu tiesā (+37 %). Vidēji 2023. gadā iezīmējās krimināllietu izskatīšanas termiņu pieaugums salīdzinot ar 2022. gadu par 8 % (*Tieslietu padome, 2023a*).

Kopumā jau divus gadus pēc kārtas ar Tieslietu padomes lēmumu tiek noteikti tiesvedības ilguma standarti visās kategoriju lietās, t.sk. krimināllietās.

Tiesvedības ilguma ietekme uz iesaistīto personu tiesību un likumisko interešu realizāciju

Tiesvedības ilguma darba grupa 2020. gadā veica pētījumu - aptauju par krimināllietu iztiesāšanas ilgumu. Atbildes aptaujā sniedza 88 tiesneši, 300 prokurori un 210 advokāti. Uz jautājumu “Kādi ir nozīmīgākie tiesvedības ātrumu negatīvi ietekmējoši faktori?” saņemtas izplātītākās atbildes: procesa dalībnieku neierašanās uz tiesas sēdi neattaisnojošā iemesla dēļ; pirmstiesas procesa kvalitāte; dokumentu nosūtīšana uz ārvalstīm; tiesas darba organizācija (t.sk. tulka nodrošināšana, tiesneša darba laika plānošana; ilgstoši pārtraukumi starp tiesas sēdēm); tiesu teritoriālā reforma; lietas juridiskā sarežģītība, apjoms, procesuālo darbību daudzums. 2020.gada 12.jūlijā notika diskusija, kuru rīkoja Augstākā tiesa ar Tieslietu ministrijas, Latvijas Zvērinātu advokātu padomes, Ģenerālprokuratūras pārstāvjiem, tiesnešiem, tiesnešiem - senatoriem un Latvijas pārstāvjiem starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās. Diskusijā apspriesti risinājumi, t. sk., tiesvedības procesa koordinēšanas risinājumi, videokonferenču izmantošanas veicināšana, procesuālo sankciju piemērošana, mācības tiesnešiem, prokuroriem un advokātiem (*Tiesvedību ilgumu izvērtēšanas darba grupa, 2020; Labucka, 2020; Zikmane, 2020; Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs, 2020a, 2020b*).

No cilvēktiesību aspekta iezīmējās tiesību uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā ievērošanas problēma. Kriminālprocesa likuma 14. pantā reglamentētas aktīvu procesa dalībnieku – cietušo, aizdomās turēto, apsūdzēto tiesības kriminālprocesā.

Tiesvedības ilguma ietekme uz juridikciju

Latgales tiesu apgabālā ar 2023. gada 1. jūliju paredzētas organizatoriskās izmaiņas rajona tiesu struktūrā, konkrēti, Daugavpils tiesa tiek pievienota Rēzeknes tiesai, vienlaikus mainot reorganizētās tiesas nosaukumu uz Latgales rajona tiesa (*Tieslietu padome, 2023b*).

Ar Tieslietu padomes 2023. gada 24. marta lēmumu Nr.20 apstiprināts Latgales tiesu apgabālā ietilpstošo vispārējās jurisdikcijas rajonu (pilsētas) tiesas reorganizācijas plāns. Plānā ir aprakstīta tiesu reformas gaita, sākot ar 2016. gadu, kad kā pirmās tika reorganizētas Latgales tiesu apgabālā ietilpstošās rajona tiesas. Reformās abu tiesu apvienošanā plānā iezīmēti pozitīvi mērķi, t.i., tiks radīti apstākļi vienmērīgai lietu sadalei un tiks veicināta noslodzes izlīdzināšana starp abu tiesu tiesnešiem. Kopumā uz 2022. gada 18. maiju

Daugavpils tiesā bija 26 tiesnešu štata vietas (faktiski 22 tiesneši), Rēzeknes tiesā – 18 tieņu štata vietas (faktiski 17 tiesneši) (*Tieslietu padome, 2023b*).

Pašreizējā tiesiskajā regulējumā, kaut vai ar likumu “Par tiesu varu” normām tiek noteikts lietu izskatīšanas standarts, tomēr tiesnesim jāizskata lieta cik vien ātri ir iespējams, nepiesaistot ar likuma normu lietu izskatīšanas laiku attiecīgā standarta laikam. Tādējādi abi instrumenti likumā nav savienoti vienā veselumā un tiesnesis faktiski nav sasaistīts ar šo standartu. Tas praksē var radīt risku, ka atsevišķa tiesneša darbs var tikt ietekmēts no attiecīgas tiesas vadītāja – tiesas priekšsēdētāja, kuram atbilstoši likuma “Par tiesu varu” 27.¹ panta normām jānodrošina standarta ievērošana.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Sakarā ar to, ka Kriminālprocesa likumā nav nostiprināti tiesvedības termiņi - periodi, joprojām tiesvedības praksē pastāv indivīdu, kas piedalās tiesvedībās, tiesību uz lietas pabeigšanu saprātīgā termiņā pārkāpumu risks. Problēmas novēršanai Kriminālprocesa likumā būtu jāiestrādā jaunas tiesību normas, kas ierobežotu tiesvedības ilgumu krimināllietās. Tādējādi autore piedāvā Kriminālprocesa likuma 488. pantu papildināt ar jauno sesto daļu šādā redakcijā:

“(6) Lietu pirmās instances tiesā jāizskata, atkarībā no noziedzīga nodarījuma smaguma, skaitot no dienas, kad lieta saņemta attiecīga tiesneša lietvedībā, šādos termiņos:

- 1) *kriminālpārkāpuma gadījumā – divu mēnešu laikā;*
- 2) *mazāk smaga nozieguma gadījumā – četru mēnešu laikā;*
- 3) *smaga nozieguma gadījumā – sešu mēnešu laikā;*
- 4) *sevišķi smaga nozieguma gadījumā – viena gada laikā.”*

Lai nodrošināt minētas tiesību normas darbību, Krimināllikumā jāiestrādā jauns noilguma veids – lietas izskatīšanas noilgums. Jauna tiesību norma būtu iekļaujama Krimināllikuma 56.¹ pantā.

2. Nododot lietu tiesai, prokurors nepārbauda vai procesa dalībnieku dzīvesvietas adreses, e-pastu adreses ir aktualizētas. Tādējādi pastāv riski tam, ka procesa dalībnieki saņems paziņojumus un pavēstes no tiesas. Problēmas risināšanā varētu palīdzēt jauna tiesību norma, kas uzliktu par pienākumu prokuroram pārbaudīt, vai procesa dalībnieka deklarētā, faktiskā dzīvesvietas adrese, e-pasta adrese ir aktuāla. Kriminālprocesa likuma 413. panta otras daļas otru teikumu papildināt aiz vārdiem *personu* ar vārdu *aktualizētas*, nosakot minēto tiesību normu šādā redakcijā: *“Personu aktualizētās adreses norāda tikai sarakstā, kuru nosūta tiesai.”*
3. Lai vienveidotu pieeju tiesu darba organizācijai pirmās instances tiesā, būtu jāievieš grozījums likuma “Par tiesu varu” 28. pantā, paredzot, ka tiesnesis izskata lietu termiņā, kas ir paredzēts procesuālajos likumos. Tādējādi tiktu sasaistītas Kriminālprocesa likuma normās nostiprinātas tiesvedības ilguma termiņi atkarībā no noziedzīga nodarījuma smaguma ar tiesu darba organizācijas principiem, kas paredzēti likumā “Par tiesu varu”. Konkrēti, likuma “Par tiesu varu” 28. panta pirmo daļu papildināt aiz vārdiem *Tiesnesis izspiež lietu tik ātri, cik vien iespējams*, ar vārdiem *“ievērojot lietu izskatīšanas standartu un procesuālajos likumos noteikto termiņu”*.
4. Diskutēt par būtisko vienveidīgu elementu iekļaušanu pirmās instances tiesu darba organizācijā, proti, lietu izskatīšanā mutvārdu procesā ieviešot noteikto prasību pirmajā tiesas sēdē ar procesa dalībniekiem apspriesties un noskaidrot to viedokļus par lietas izskatīšanas apjomu, par provizoriski plānotu laiku, piedaloties tiesas izmeklēšanā un tiesu debatēs. Noskaidrojot procesa dalībnieku viedokļus, tiesai būtu jāinformē procesa dalībniekus par lietas izskatīšanas plānotiem datumiem un rezervētu laiku. Tāda prakse būtu ieviešama ik katrā lietā. Proti, pirmajā tiesas sēdē rezervējot tiesas sēžu datumus un laikus, paredzot provizorisku lietas izskatīšanas nepieciešamo tiesas sēžu skaitu, jautājumu

izlemjot tajā pašā tiesas sēdē pēc procesa dalībnieku – cietušā, cietušā pārstāvja, prokurora, apsūdzētā un aizstāvja viedokļu uzklaušanās.

Lai šo ierosinājumu realizētu dzīvē, Kriminālprocesa likuma 488. pantā būtu nepieciešams izveidot jauno 1.¹ daļu šādā redakcijā: “1.¹ Tiesnesis un tiesa izskata lietu tik ātri, cik vien iespējams, ievērojot personas tiesības uz kriminālprocesa pabeigšanu saprātīgā termiņā.”

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Kriminālprocesa likums*. (21.04.2005). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2022. <https://likumi.lv/ta/id/107820-kriminalprocesa-likums>
2. *Par tiesu varu*. (15.12.1992). Latvijas Republikas likums, red. uz 17.12.2020. <https://likumi.lv/ta/id/62847-par-tiesu-varu>
3. Labucka, I. (17.09.2020). Viedoklis darba grupai, kura izveidota Tieslietu padomes 2020. gada 10. februāra lēmuma Nr.11 izpildei. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Ingrida_Labucka_viedoklis_17_09_2020.pdf
4. Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs (2020a). *Eiropas Cilvēktiesību tiesas nolēmumus Latvijas lietās izteiktās atziņas saistībā ar tiesībām uz lietas izskatīšanu saprātīgā termiņā*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/2020_ECT%20judikatura%20par%20procesa%20ilgumu.pdf
5. Latvijas pārstāvja starptautiskajās cilvēktiesību institūcijās birojs (2020b). *Latvijas lietas ECT – nolēmumi, kuros vērtētas sūdzības par procesa ilgumu*, 1.pielikums. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/1_pielikus-2020_ECT%20judikatura%20par%20procesa%20ilgumu%201%20PIELIKUMS.pdf
6. Tieslietu padome (10.02.2023a). *Lietu izskatīšanas termiņu standarti 2023. gadam*, lēmums Nr. 5. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Dokumenti/apstiprinats_standarti_2023.pdf
7. Tieslietu padome (24.03.2023b). *Par Daugavpils un Rēzeknes tiesa reorganizāciju*, lēmums Nr. 20 https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Lemumi/2023/TP_lemums_nr_20_2023.pdf
8. Tieslietu padome. (01.07.2022). *Par vadlīnijām lietu izskatīšanas termiņu pārvaldībai*, lēmums Nr. 39. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Lemumi/2022/TP_lemums_nr_39_2022.pdf
9. Tiesvedību ilgumu izvērtēšanas darba grupa. (17.09.2020). *Ilgu tiesvedību krimināllietās cēloņi un risinājumi*. https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Ilga_tiesvediba_kriminallietas_kopsavilkums_17_09_2020.pdf
10. Zikmane, A. (30.09.2020). Ziņojums par Tieslietu padomes 2020. gada 10. februāra lēmuma Nr.11 izpildi. [A_Zikmanes_zinojums.pdf](https://www.at.gov.lv/files/uploads/files/9_Tieslietu_padome/Zikmanes_zinojums.pdf) (at.gov.lv), skatīts 10.05.2023.

**LATVIJAS REPUBLIKAS SATVERSMES IZSTRĀDĀŠANA,
PIEŅEMŠANA UN KONSTITUCIONĀLISMA ATTĪSTĪBA
LĪDZ 1940. GADAM
ELABORATION, ADOPTION OF THE CONSTITUTION OF THE
REPUBLIC OF LATVIA AND DEVELOPMENT OF
CONSTITUTIONALISM UNTIL 1940**

Viktorija Larkina

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, viktorijalarkina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Dr.iur. **Artūrs Gaveika**

Abstract. *The Constitution is the core of the existence of a democratic and judicial state. The aim of the research is to examine the constitutional development of Latvia from the proclamation of the Republic of Latvia in 1918 to the occupation of Latvia in 1940. In order to achieve it, the author analyzed the origins of the constitutional rights of the Republic of Latvia, described the history of composing the Constitution of the Republic of Latvia, including the essence and functioning of the Constitution until 1940. The main conclusion of the research is that during this historical period, the Constitution of the State of Latvia functioned continuously, independently of the fact that an authoritarian regime was established in 1934.*

Keywords. *authoritarian regime, the Constitution of the Republic of Latvia, constitutional rights of Latvia, development of the Constitution of the Republic of Latvia, parliamentary democracy.*

Ievads

Demokrātiska tiesiska valsts nav domājama bez konstitūcijas (satversmes) likuma, kas noteiktu tās iekārtas tiesiskos pamatus (*Dišlers, 2017*). XX gadsimta latviešu jurists K. Dišlers uzsvēra: “Konstitūcija var būt nepilnīgi izstrādāta pagaidu satversme, bet tai vajag pastāvēt pietiekoši noteiktā veidā, ko varētu konstatēt katrā atsevišķā valsts dzīves momentā”, tāpēc arī jaunajās, pēc pasaules kara nodibinātajās republikās līdz satversmju likumu izstrādāšanai ir tikušas pieņemtas pagaidu satversmes (*Dišlers, 2017*).

Latvijas Republikas konstitucionālās attīstības vēsturi pēc neatkarības nostiprināšanas (1918. - 1920.) iedala parlamentārās demokrātijas (1920. - 1934.) un autoritārā režīma periodā (1934. – 1940.) (*Taurēns, 1996*). Šajā laika posmā darbojušās divas pagaidu satversmes – Latvijas Tautas politiskā platforma (1918.gada 18. novembris - 1920.gada 1. jūnijs) un Satversmes sapulces pieņemtie “Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi” (1920. gada 1. jūnijs - 1922. gada 7. novembris) – līdz beidzot stājās spēkā tagadējā Latvijas Republikas Satversme.

Pētījuma mērķis ir izpētīt Latvijas konstitucionālo attīstību no Latvijas valsts proklamēšanas 1918. gadā līdz Latvijas valsts okupācijai 1940. gadā.

Pētījuma priekšmets ir Latvijas Republikas Satversmes izstrādāšana, pieņemšana un tās darbība no 1918. līdz 1940. gadam.

Pētījuma objekts ir Latvijas Republikas Satversme.

Pētījuma uzdevumi:

- 1) atlasīt un analizēt zinātnisko literatūru, normatīvo regulējumu un judikatūru par Latvijas konstitucionālo attīstību no 1918. līdz 1940. gadam;
- 2) raksturot Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību pirmsākumus, tostarp izklāstot pirmās un otrās pagaidu konstitūcijas principus un darbību;
- 3) raksturot Latvijas Republikas Satversmes būtību, tās sastādīšanas vēsturi un darbību līdz 1940. gadam;
- 4) salīdzināt Satversmes projektu, 1922. gadā pieņemtās Satversmes I daļu un 1933. gada Satversmes grozījumu projektu ar šobrīd spēkā esošo Satversmes redakciju.

Pētījuma jautājumi ir:

- 1) Kā attīstījās Latvijas konstitucionālās tiesības no 1918. līdz 1940. gadam?

2) Kāds bija Latvijas Republikas Satversmes izstrādes process un kāda bija tās darbība līdz 1940. gadam?

Darbā tika izmantotas šādas **zinātniskās pētniecības metodes**: literatūras analīze, lai izpētītu zinātnisko literatūru par Latvijas konstitucionālo attīstību, tostarp Latvijas Republikas Satversmes izstrādāšanu, pieņemšanu un darbību; indukcija, lai veiktu secinājumus par Latvijas konstitucionālo attīstību; salīdzinošā metode, lai atlasītu svarīgākās atziņas zinātniskajā literatūrā un, lai salīdzinātu Satversmes projektu, 1922. gadā pieņemto Satversmes I daļu un 1933. gada Satversmes grozījumu projektu ar šobrīd spēkā esošo Satversmes redakciju.

Latvijas Republikas konstitucionālo tiesību pirmsākumi

Līdz ar valsts proklamēšanas brīdi, Latvijas Republika sāka veidot savus konstitucionālās iekārtas pamatus. Dienu pirms šī svinīgā akta, 1918. gada 17. novembrī, tika izveidots Latvijas priekšparlaments – Latvijas Tautas padome (turpmāk – LTP vai TP) un pieņemta **pirmā pagaidu konstitūcija** – Tautas padomes politiskā platforma, kura bija spēkā no 1918. gada 18. novembra līdz 1920. gada 1. jūnijam (*Balodis, 2014; Dišlers, 2017*). LTP dibināšana bija vienošanās starp Latvijas Pagaidu Nacionālo Padomi (turpmāk - LPNP) un Rīgas Demokrātisko bloku (turpmāk - RDB), un par LTP priekšsēdētāju tika iecelts Jānis Čakste (*Blūzma, 2010; Dreimanis, 1958*). Līdz ar to saprotams, ka TP nebija tautas vēlēta, bet politisko partiju izveidota augstākās varas institūcija, kura noteica jaundibinātās valsts politiskos mērķus un valsts varas īstenošanas kārtību (*Blūzma, 2010; Balodis, 1991; Spale & Pleps, 2018*).

Pirmās Latvijas pagaidu konstitūcijas – Tautas padomes politiskās platformas – primārais nolūks bija īstenot tieksmi uz valsts dibināšanu, iezīmējot jaunveidojamās valsts darbības pamatprincipus un valsts pārvaldes organizēšanas ieceres (*Balodis, 2014*). Politiskā platforma sastāvēja no septiņām nodaļām: I Satversmes sapulce; II Valsts forma un attiecības pret citām tautām; III Suverēnā vara un valsts politiskā un saimnieciskā iekārta; IV Cittautiešu tiesības; V Politiskās brīvības; VI Valsts apsardzība; VII Pašvaldība. Nodaļās bija ietverta valdības programma, nacionālo minoritāšu tiesību garantijas un demokrātisko brīvību garantijas (*Kurlovičs, 1997*).

Politiskā platforma noteica, ka Latvija ir neatkarīga “republika uz demokrātiskiem pamatiem” (2. nodaļas 1. pants), uz kuras pamata nākamajā dienā, 18. novembrī, tika izsludināta Latvijas Republika (*Balodis, 2014*). Ņemot vērā to, ka Politiska platforma pieņemta lielā steigā, tad, kā atzīmē tiesību zinātnieks K. Dišlers, šī panta formulējums nebija veiksmīgs; tas ir jāsaprot kā “deklaratīva rakstura pants nākotnē izveidot demokrātisku republiku, jo Politiskās platformas pieņemšanas brīdī Latvija nebija demokrātiska republika, bet oligarhiska republika, jo suverēnā vara piederēja ne Latvijas tautai, bet dažu desmitu locekļu lielai delegātu sapulcei, kura nebija no tautas vēlēta” (*Dišlers, 2017*).

LTP dibināšanas sēdē 1918. gada 17. novembrī pieņemtās politiskās platformas 1. nodaļas 1. pantā bija iekļauta nepieciešamība sasaukt Satversmes sapulci “pēc iespējas drīzā laikā” (*Balodis, 2014*). Satversmes sapulce bija leģitīmi vēlēts tautas parlaments ar galveno uzdevumu izstrādāt un pieņemt Satversmi, kas noteiktu turpmāko Latvijas valsts iekārtu (*Balodis, 2014; Ekmane u.c., 2013*). Līdz ar to 1919. gada 19. augustā tika pieņemts Satversmes sapulces vēlēšanu likums, kurā tika noteikts, ka likumdevēji tiek ievēlēti vispārējās, vienlīdzīgās, tiešās, aizklātās un proporcionālās vēlēšanās, piedaloties abu dzimumu Latvijas pilsoņiem no 21 gada vecuma, par pilsoņiem nosakot personas, kuras Latvijas teritorijā dzīvojušas 1914. gada 1. augustā (*Ekmane u.c., 2013; Dreimanis, 1958*).

Tam laikam tā bija progresīvākā demokrātisko vēlēšanu shēma, jo, pirmkārt, tā nodrošināja dzimumu vienlīdzību politiskajā dzīvē, kas tikko sāka ieviesties attīstītajās pasaules valstīs, otrkārt, nodrošināja vēlētāju vienlīdzību neatkarīgi no viņu mantiskā stāvokļa, treškārt, sekmēja mazākumu – etnisko, reliģisko – pārstāvniecību parlamentā (*Blūzma, 2010*). Arī mūsdienās spēkā esošajā Satversmes redakcijā vēlēšanas joprojām notiek, balstoties uz šiem

pamatprincipiem, un atteikšanās no tiem var notikt tikai tautas nobalsošanas ceļā (*Blūzma, 2010*).

TP suverēnā vara tika atzīta tikai līdz Satversmes sapulces sasaukšanai (*Blūzma, 2010*). Satversmes sapulce tika ievēlēta 1920. gada 17. un 18. aprīlī (okupētos Latvijas apvidos vēlēšanas notika 20. un 21. novembrī), par tās prezidentu ievēlēja LTP priekšsēdētāju Jāni Čaksti (*Ekmane u.c., 2013*). Vēlēšanu norisei Latvijas teritorija tika sadalīta piecos vēlēšanu apgabalos: Rīgas, Vidzemes, Kurzemes, Zemgales, Latgales vēlēšanu apgabalā, ievēlot 150 deputātus, to skaitā piecas sievietes (pēc 20. - 21. novembra vēlēšanām tiem pievienojās vēl divi deputāti) no 57 iesniegtajiem deputātu kandidātu sarakstiem (*Ekmane u.c., 2013*). Satversmes sapulces vēlēšanās piedalījās aptuveni 85 % (aptuveni 700 tūkst.) balsstiesīgo iedzīvotāju, neskaitot karavīrus (*Ekmane u.c., 2013*).

Tādējādi Satversmes sapulce bija pirmā demokrātiski ievēlēta Latvijas tautas pārstāvniecība (pirmais Latvijas Republikas parlaments), kas darbojās no 1920. gada 1. maija līdz 1922. gada 7. novembrim, kad darbu uzsāka 1. Saeima (*Balodis, 2014; Ekmane u.c., 2013*). Satversmes sapulces darbības reģlamentēšanai 1920. gada 12. oktobrī pieņēma Satversmes sapulces kārtības rulli, kas noteica, ka Satversmes sapulces Prezidiju veido seši tā locekļi – prezidents, divi viņa biedri un sekretārs ar diviem biedriem (*Ekmane u.c., 2013*). Satversmes sapulces pieņemtie likumi tika publicēti izdevumā “Valdības Vēstnesis” (*Ekmane u.c., 2013*).

Pēc demokrātiskām Satversmes sapulces vēlēšanām Tautas padomes politisko platformu nomainīja divi Satversmes sapulces akti, kuri uzskatāmi par **otro pagaidu konstitūciju**: 1920. gada 27. maija Deklarācija par Latvijas valsti un 1920. gada 1. jūnija “Latvijas valsts iekārtas pagaidu noteikumi” (*Blūzma, 2010; Balodis, 2014*).

Deklarācija sastāvēja no diviem pantiem, nosakot, ka Latvija ir patstāvīga un neatkarīga republika ar demokrātisku valsts iekārtu, kuras suverēnā vara pieder tautai (*Deklarācija par Latvijas valsti, 1920*). Tātad deklarācija bija saistīta ar 1918. gada 18. novembra valsts proklamācijas aktu un precizēja valsts konstitucionālos pamatus; tās mērķis bija apstiprināt Latvijas tautas gribu dzīvot neatkarīgā valstī ar tautas pārstāvniecības iestādes izdotu aktu (*Blūzma, 2010; Balodis, 2014*). Otrajā pantā, kurš tādā pat veidā ir pārgājis arī tagadējā Satversmē, ir formulēts demokrātiskās republikas svarīgākais pamatprincips – tautas suverenitātes princips, un tādējādi izlabots TP politiskās platformas formālais trūkums (*Dišlers, 2017*).

Savukārt “Valsts iekārtas pagaidu noteikumos” bija 12 pantos lakoniski formulēts pamatlikums, kas nodrošināja valsts funkcionēšanu līdz Satversmes pieņemšanai, proti, noteica Satversmes sapulces un Ministru kabineta tiesības, kā arī Satversmes sapulces prezidenta tiesības (*Balodis, 2014; Kurlovičs, 1997; Dišlers, 2017*). Šī pagaidu konstitūcija bija spēkā līdz 1922. gada 7. novembrim, kad spēkā stājās 1922. gada 15. februārī pieņemtā Latvijas Republikas Satversme (*Blūzma, 2010*).

Latvijas Republikas Satversmes izstrādāšana, pieņemšana un darbība līdz 1934. gadam

Lai gan Satversmes sapulce pieņēma vairākus likumus, kas bija nepieciešami jaunizveidotās valsts funkcionēšanai, tās galvenais uzdevums bija izstrādāt un pieņemt Satversmi (*Balodis, 2014*). “Satversme” ir Ata Kronvalda jaundarināts vārds, kuru viņš pats skaidroja tā: “sauksim visus likumus, visas dažādas tiesas un citas valsts ierīkšanas miera un kara laikos, pie kuriem varam pietverties un kuri pašu valsti satur cieši kopā, par valsts satversmi” (*Ekmane u.c., 2013*).

Latvijas Republikas Satversme tika pieņemta 1922. gada 15. februārī un izsludināta 1922. gada 30. jūnijā laikrakstā “Valdības Vēstnesis” (*Balodis, 2014*). 1922. gada 20. jūnijā Satversmes sapulce pieņēma likumu “Par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu”, kurš noteica, ka Satversme stājas spēkā 1922. gada 7. novembrī, plkst. 12 dienā. Šajā laikā izbeidzās Satversmes sapulces pilnvaras un uz pirmo sēdi bija jāsanāk jaunievēlētajai

Saeimai, kuras vēlēšanas bija noteiktas 7. un 8. oktobrī. (*Likums par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu, 1922*). Līdz 1922. gada 7. novembrim Satversmes sapulce bija darbojusies kā pagaidu parlaments; savās 213 kopsēdēs Satversmes sapulce apsprieda un pieņēma 205 likumus un 225 noteikumus (*Ekmane u.c., 2013; Balodis, 1991*).

Satversmes izstrādes process notika Satversmes sapulcē speciāli šim nolūkam izveidotajā komisijā – Satversmes komisijā, kura tika sadalīta vēl divās apakškomisijās: pirmā apakškomisija sagatavoja Satversmes I daļu (1. - 88. pants), kas noteica valsts iekārtas organizācijas pamatnosacījumus; otrā strādāja pie cilvēka pamattiesību sadaļas (kataloga) – Cilvēka un pilsoņa tiesību un pienākumu deklarācijas (*Balodis, 2014; Kurlovičs, 1995*). Satversmes projektu skatīja trīs lasījumos, pirms tam trīs reizes apspriežot apakškomisijās (*Pleps, 2012; Balodis, 2014*).

Satversmes projekta izstrādes paraugam tika ņemta Veimāras Republikas (izstrādājot pilsoņu tiesību un brīvību pamatnoteikumus), kā arī Šveices (aizgūstot referendumu ideju), Somijas, Francijas, Anglijas, ASV, Polijas, Čehoslovākijas, Igaunijas, Japānas un citu valstu konstitucionāla pieredze (*Gerts, 2012; Balodis, 2014; Balodis, 1991; Kurlovičs, 1995*).

Saskaņā ar Satversmes I daļas projektu Latvija kļuva par vienu no pirmajām valstīm, kur izveidoja vienpalātas parlamentu (tāpat kā citās republikās, kas izveidojās pēc Pirmā pasaules kara, – Lietuvā, Igaunijā, Somijā) (*Kurlovičs, 1995*).

Satversmes sapulces balsošanā Satversmes II daļai jeb cilvēka pamattiesību daļai pietrūka atbalsta, līdz ar to tā netika pieņemta (*Balodis, 2014*). Satversmes II daļā bija iecerēts iekļaut vairākas politiskās un personiskās cilvēka tiesības garantējošas normas, bez kurām Satversme bija nepilnīga (*Balodis, 2014*).

Turpretim pilsonisko brīvību aizsardzība efektīvi tika nodrošināta ar nekonstitucionāla līmeņa likumu starpniecību, piemēram, likumi par sapulču un biedrošanās brīvību, reliģiskajām organizācijām, bet sevišķa nozīme līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam bija “Valsts iekārtas pagaidu noteikumiem”, kuros tika iekļauts arī fundamentālo cilvēka tiesību uzskaitījums (*Balodis, 2014*).

Satversmes I daļas projekts, kādu pieņēma un izsludināja Satversmes sapulce savā 1922. gada 15. februāra kopsēdē, sastāvēja no septiņām nodaļām: I Vispārējie noteikumi, II Saeima, III Valsts prezidents, IV Ministru kabinets, V Likumdošana, VI Tiesas un VII Valsts kontrole (*Šilde, 1976*). Līdz 1934. gada 15. maija valsts apvērsumam Satversmē tika izdarīts tikai viens grozījums, 74. un 79. pantā “visus balsstiesīgos” nomainot uz “pusi no pēdējās Saeimas vēlēšanās piedalījušos vēlētāju skaita” (*Balodis, 2014*). Savukārt 1933. gada 3. novembrī Saeimai tika iesniegts Satversmes 19 pantu grozījumu projekts, no kuriem lielākā daļa tiešā vai netiešā veidā attiecās uz Saeimu un Valsts prezidenta institūtu (*Balodis, 2014*).

Salīdzinot 1922. gada Satversmi ar tās pašreizējo redakciju, jāsaka, ka nav mainījušies pirmie četri panti (izņemot 4. pants ar 1998. gada grozījumiem tika papildināts ar valsts valodu) (*Latvijas Republikas Satversmē, 1922*), kā arī valsts uzbūves pamatprincipi ir tādi paši: izpildvara pieder Ministru kabinetam, ko apstiprina Saeima un vada Valsts prezidenta aicināts Ministru prezidents; tiesu vara ir dalīta no izpildu un likumdošanas varām (*Kurlovičs, 1997*).

Reizē ar ceturrtā panta grozījumu 1998. gadā Satversme tika papildināta ar iztrūkstošo cilvēka pamattiesību uzskaitījumu (Satversmes VIII nodaļu) (*Grozījumi Latvijas Republikas Satversmē, 1998*). Autors apskatījis Satversmes normas, par kurām bijušas lielākās diskusijas (sk. 1. tabulu).

Jāatzīmē, ka, diskutējot par Valsts prezidenta amatu, izveidojās divējāds uzskats: 1) Valsts prezidenta amata persona nav vajadzīga, jo valsts prezidents idejiski ir monarha mantinieks, kādēļ neder demokrātijai, tāpēc nepieciešamās šī amata funkcijas varētu uzticēt Saeimas priekšsēdētājam (*Šilde, 1976; Dišlers, 2017*); 2) Demokrātiskais princips vairāk ievērots, ja tauta pati ievēlē valsts prezidentu (*Šilde, 1976*).

Satversmes projekta, 1922. gadā pieņemtās Satversmes I daļas un 1933. gada Satversmes grozījumu projekta atšķirības no šobrīd spēkā esošās Satversmes redakcijas

Satversmes projekts	1922. gadā pieņemtā Satversmes I daļa	1933. gada Satversmes grozījumu projekts	Šobrīd spēkā esošā Satversmes redakcija
Vēlēšanu tiesības ir no 20 vai vairāk par 21 gadu vecumu	Vēlēšanu tiesības ir pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā ir vecāki par 21 gadu	Valsts prezidentu drīkst ievēlēt no 25 gadu vecuma. Saeimu drīkst ievēlēt no 21 gada	Tiesības vēlēt ir pilsoņiem, kuri vēlēšanu dienā ir sasnieguši 18 gadu vecumu
Valsts prezidentu ievēlē tauta uz pieciem gadiem	Valsts prezidentu ievēlē Saeima uz trim gadiem	Valsts prezidentu ievēlē tauta uz pieciem gadiem	Valsts prezidentu ievēlē Saeima uz četriem gadiem
Saeimu ievēlē uz diviem vai trīs gadiem	Saeimu ievēlē uz trim gadiem	Saeimu ievēlē uz četriem gadiem	Saeimu ievēlē uz četriem gadiem
Saeima sastāv no 120 tautas priekšstāvjiem	Saeima sastāv no 100 tautas priekšstāvjiem	Saeima sastāv no 50 tautas priekšstāvjiem	Saeima sastāv no 100 tautas priekšstāvjiem

Rezultātā tika pieņemts lēmums, ka Valsts prezidentam jāklūst par kontrolētāju varu, par pretvaru parlamentam, kura vairākums var ļaunprātīgi izlietot savas tiesības, tāpēc jānodrošina, lai tautas labumam netiktu nodarīts kaitējums (*Šilde, 1976*).

Savukārt 1933. gadā, kad tautas vēlēta Valsts prezidenta ideja bija atkal populāra tautā, priekšlikums grozīt attiecīgo Satversmes pantu ar balsu vairākumu otrajā lasījumā tika akceptēts (*Balodis, 2014*). Tādējādi Latvijas Republikā, iespējams, tiktu ieviests tautas vēlēts Valsts prezidenta institūts, ja nebūtu noticis valsts apvērsums.

Tautas vēlmi pašai ievēlēt Valsts prezidentu var pamatot ar Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1929. gada spriedumu. Senatori, skaidrojot terminu “augstākā vara”, uzsvēra, ka, pamatojoties uz Tautas Padomes un Satversmes sapulces kompetences (platformas) formulējumiem, kā arī Latvijas Republikas Satversmes 2. pantu, republikāniskas iekārtas valstīs tiek deklarēts, ka suverēnā vara pieder tautai jeb, “kā to atzīst modernas valsts tiesības” – likumam, respektīvi, tiesībām (*Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedums, 1929*).

Saeima, Valsts prezidents un Ministru kabinets, tāpat ministri, Valsts kontrole, tiesas pēc Latvijas Republikas Satversmes būtības darbojas likuma (satversmes) robežās un padoti likumam (satversmei), kādēļ tie uzskatāmi vienīgi par valsts varas augstākiem orgāniem, bet nevis par tādiem orgāniem, kuri stāvētu pāri tiesībām, kas ir nepieciešams elements suverēnās varas jēdzienam (*Latvijas Senāta Apvienotās sapulces spriedums, 1929*). Ielūkojoties mūsdienu tiesu praksē, jāatzīst, ka ir saglabāties gan modernas valsts jēdziens (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2006, Nr. SA-5/2006*), gan identisks skaidrojums, kā izprotams Satversmes 2. pants (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2014, Nr. SA-1/2014*).

Latvijas konstitucionālā attīstība autoritārisma periodā (1934-1940)

Satversmes grozījumus trešajā lasījumā neizskatīja, jo 1934. gada 15. maijā Latvijas Republikā tika realizēts antikonstitucionāls valsts apvērsums, kad antidemokrātisko varas maiņu vadīja Ministru prezidents Kārlis Ulmanis (*Balodis, 2014; Taurēns, 1996*). Pučistu valdības deklarācijā izteikts pamatmērķis bija Satversmes reforma, līdz ar to pēc K. Ulmaņa valsts apvērsuma Satversmes darbība tika apturēta un valsts varas īstenošanas kārtību noteica Kārļa Ulmaņa valdības pieņemtie likumi un precedenti (*Balodis, 2014; Spale & Pleps, 2018*).

Izmantojot kara stāvokli, jaunā valdība ierobežoja vārda, apvienošanās, profesijas un citas brīvības (*Balodis, 2014*). K. Ulmaņa režīms atteicās no vēlēšanām valsts un pašvaldību amatos, aizstājot tās ar vienkāršu režīmam lojālu personu iecelšanu amatos (*Balodis, 2014*).

Valdība un tās ieceltās personas pilnībā vai daļēji aizstāja tautas vēlētas institūcijas, to vietā izveidojot kameru sistēmu, kas bija dažādu arodu (tirgotāju, rūpnieku, amatnieku utt.) padomdevēju iestādes un pārvaldīja kādu valsts dzīves nozari (*Balodis, 2014; Taurēns, 1996*). Saeimas deputātiem tika atņemta imunitāte, Saeima kā konstitucionāls orgāns tika likvidēts, likumdošanu īstenoja režīma valdības struktūrvienība – Saeimas Kodifikācijas nodaļa (*Balodis, 2014*). Likumi tika pieņemti neatkarīgi no balsošanas, izdevīgas vienošanās vai kāda cita kompromisa, kurus jāpieņem visiem vienādi – neatkarīgi no materiālā statusa (*Balodis, 2014*).

Lūkojoties no mūsdienu interpretācijas, K. Ulmaņa rīcība, ierobežojot cilvēka brīvības, uzskatāma par antikonstitucionālu, jo atbilstoši 2013. gada Augstākās tiesas skaidrojumam “pamattiesības var ierobežot tikai Satversmē noteiktajos gadījumos, turklāt ievērojot samērīguma principu, tādējādi ierobežojumiem jābūt: 1) noteiktiem ar likumu; 2) attaisnotiem ar leģitīmu mērķi; 3) proporcionāliem jeb samērīgiem ar šo mērķi” (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2013, Nr. SKA-172/2013*).

Turpretī K. Ulmaņa rīcība nebija ne pamatota, ne attaisnota. Turklāt K. Ulmanis bija neierobežots savās pilnvarās un saucās par “vadoni”, kas nozīmēja, ka viņš, pretēji varas dalīšanas principam, bija vienlaikus arī likumdevējs un izpildu varas galva (*Balodis, 2014*).

Jāatzīmē, ka Satversme tikusi apturēta vien daļēji, jo režīms turpināja piemērot atsevišķas Satversmes daļas, piemēram, turpināja darboties Valsts kontrole un tiesas, Valsts prezidents turpināja izsludināt likumus. Līdz ar to senatori atzina, ka 1934. gada 18. maija Ministru kabineta deklarācija apturēja tikai Satversmes daļu par Saeimas darbību līdz jaunas Satversmes izstrādāšanai (*Balodis, 2014*). Tādējādi, lai arī ierobežotā apjomā, Satversme faktiski turpināja darboties arī pēc apvērsuma (*Balodis, 2014*).

Režīma sākumā (1934.-1936.) pieņemtos likumus izsludināja Valsts prezidents, taču, beidzoties toreizējā prezidenta A. Kvieša pilnvarām, K. Ulmanis apvienoja Valsts prezidenta un Ministru prezidenta amatu un sāka saukties par “Latvijas Valsts un ministru prezidentu”, līdz ar to sākotnējais antikonstitucionālais režīms pārauga autoritārā diktatūrā (*Šilde, 1976; Balodis, 2014*).

K. Ulmaņa režīma laikā netika sagatavots un apstiprināts jauns Satversmes projekts atšķirībā no analogiskiem režīmiem pārējās Baltijas valstīs, kur tika pieņemtas jaunas konstitūcijas – Igaunijā (1937. gadā), Lietuvā (1938. gadā) (*Balodis, 2014*). Tāpat līdz pat Latvijas okupācijai 1940. gada jūnijā neviens tiesību akts nav atcēlis Satversmes 1. un 2. pantā iekļautās pamatnormas (*Balodis, 2014*). 1940. gada jūnijā pēc K. Ulmaņa valdības krišanas un Padomju Savienības ieceltās valdības izveidošanās Satversmes darbība netika faktiski atjaunota, tai neatbilstot Tautas Saeimas pieņemtiem aktiem par padomju varas nodibināšanu Latvijā un Latvijas pievienošanu Padomju Savienībai (*Spale & Pleps, 2018*).

Secinājumi un priekšlikumi

1. Līdz Latvijas Republikas Satversmes pieņemšanai pirmās pagaidu konstitūcijas veiksmīgi īstenoja savas funkcijas, jo tika sasniegti to galvenie mērķi, proti, tika demokrātiski ievēlēts pirmais pagaidu parlaments (Satversmes sapulce) un nostiprināts demokrātijas un tautas suverenitātes princips. Abi principi saglabāja juridisko spēku līdz pat Latvijas okupācijai, līdz ar to Latvijas valsts konstitūcija darbojās nepārtraukti neatkarīgi no tā, ka 1934. gadā bija iestājies autoritārs režīms.
2. Būtiskākais 1922. gada Satversmes trūkums bija nepieņemtā Satversmes II daļa. Bez cilvēka pamattiesību kataloga Latvijas Republikas Satversme bija nepilnīga, un, lai gan vairākas politiskās un personiskās cilvēka tiesības garantējošās normas tika nodrošinātas citos

likumos, tie nebija konstitucionāla ranga akti. Līdz ar to cilvēka pamattiesības netika aizsargātas ar visaugstāko juridisko spēku.

3. Atšķirības no 1922. gada Satversmes tās pašreizējā redakcijā nav lielas: 1) vēlēšanās drīkstēja piedalīties pilsoņi no 21 gadu vecuma (šobrīd – no 18 gadu vecuma); 2) Valsts prezidentu ievēlēja Saeima uz trīs gadiem (šobrīd – uz četriem gadiem); 3) Saeimu, tāpat kā Valsts prezidentu, ievēlēja uz trīs gadiem (šobrīd – uz četriem gadiem); 4) simts tautas priekšstāvju sastāvs ir saglabājies tāds pats kā 1922. gada Satversmē, kaut arī Satversmes projektā bija paredzēti 120 tautas priekšstāvji, bet 1933. gada Satversmes grozījumu projektā piedāvāts samazināt skaitu līdz 50 tautas priekšstāvjiem.
4. Jau Latvijas konstitucionālisma parlamentārās demokrātijas periodā (1918.-1934.) Latvija tika nosaukta par modernu valsti, kura ar likuma normu Latvijas Republikas Satversmē par augstākās varas avotu un nesēju izvirzīja vienīgi Latvijas tautu.

Priekšlikums:

Tā kā šāda interpretācija ir aktuāla arī mūsdienu tiesu praksē, tad attiecībā uz Valsts prezidenta institūtu autore piedāvā izteikt Latvijas Republikas Satversmes 35. pantu šādā redakcijā: “*Valsts prezidentu ievēlē tauta uz četriem gadiem vispārīgās, vienlīdzīgās, tiešās un aizklātās vēlēšanās*”.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Deklarācija par Latvijas valsti* (27.05.1920). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/294145>
2. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2019. <https://likumi.lv/doc.php?id=57980>
3. *Likums par Latvijas Republikas Satversmes spēkā stāšanos un ieviešanu* (20.06.1922). Latvijas Republikas likums. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/241070>
4. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2014. gada 12. februāra spriedums lietā Nr. SA-1/2014. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs>
5. Balodis, A. (1991). *Latvijas un latviešu tautas vēsture*. Neatkarīgā teātra “Kabata” grāmatu apgāds.
6. Balodis, R. (zin. red.) (2014). *Latvijas Republikas Satversmes komentāri: Ievads. I nodaļa. Vispārējie noteikumi*. Latvijas Vēstnesis.
7. Blūzma, V. (2010). Rietumu konstitucionālo tiesību kultūras ietekme uz Latvijas Republikas Satversmes tapšanu (1920-1922). *Latvijas valstiskumam 90. Latvijas valsts neatkarība: ideja un realizācija*, 129.-156.
8. Dišlers, K. (2017). *Ievads Latvijas valststiesību zinātnē*. Tiesu namu aģentūra.
9. Dreimanis, P. (1958). *Latvju tautas vēsture*. Imanta.
10. Ekmane, B., Peinberga, L., & Antēnau, I. (2013). *1918.-1920. gads Latvijas Republikas Pagaidu valdības sēžu protokolos, notikumos, atmiņās*. Latvijas Vēstnesis.
11. Gerts, O. (14.06.2012). Par Latvijas Republikas Satversmes tēviem, pamatu licējiem. *Latvijas Vēstnesis*, 93. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/249153>
12. Kurlovičs, G. (1995). *Konsultants Latvijas vēsturē un civilizācijā 1. Zvaigzne ABC*.
13. Kurlovičs, G. (1997). *Konsultants Latvijas vēsturē un civilizācijā 2. Zvaigzne ABC*.
14. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2006. gada 3. novembra spriedums lietā Nr. SA-5/2006. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs>
15. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Administratīvo lietu departamenta 2013. gada 30. aprīļa spriedums lietā Nr. SKA-172/2013. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/tiesibu-aktu-raditajs>
16. Latvijas Senāta Apvienotās sapulces 1929. gada 15. marta spriedums. <https://www.archiv.org.lv/senats/index.php?id=51&kopa=4>
17. Pleps, J. (12.06.2012). Par Latvijas Republikas Satversmi: vēsture un mūsdienas. *Latvijas Vēstnesis*, 91.
18. Spale, A., & Pleps, J. (2018). *Konstitucionālās tiesības. Tālmācības studiju kurss*. Biznesa vadības koledža. <https://issuu.com/biznesa-vadibas-koledza/docs/konstitucionalas-tiesibas-talmaciba>
19. Šilde, Ā. (1976). *Latvijas vēsture, 1914-1940*. Daugava.
20. Taurēns, J. (1996). *Latvijas vēstures pamatjautājumi un valsts konstitucionālie principi*. Naturalizācijas pārvalde.

INTEREŠU KONFLIKTS PUBLISKAJOS IEPIRKUMOS *CONFLICT OF INTEREST IN PUBLIC PROCUREMENT*

Karina Mašarska

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, km17052@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Mg.iur. **Māris Šlakota**

Abstract. *Public procurement is complex mechanism that involves taxpayers' money and consists of several stages – planning, defining of procurement subject, development of procurement documentation, evaluation of received offers, conclusion, amendment and termination of the procurement contract. All these aspects are mostly covered by responsible authorities in the guidelines and explanations. However, the aspect of the conflict of interest, which can affect all the mentioned stages, has not been so widely studied and explained. This topic is extremely relevant because failure to prevent the conflict of interest in time can even lead to a 100% financial correction in projects co-financed by European Union funds.*

Keywords: *conflict of interest, procurement commission, public procurement.*

Ievads

Publiskais iepirkums ir process, kurš ir saistīts ar pasūtītāja finanšu līdzekļiem, kas pēc būtības ir nodokļu maksātāju nauda. Pēc Iepirkumu uzraudzības biroja tīmekļa vietnē publicētās informācijas Publisko iepirkumu likumā noteiktajā kārtībā 2022. gadā noslēgto līgumu vērtība ir bijusi 3 882 444 927 euro (*Iepirkumu uzraudzības birojs, 2023*). Publisko iepirkumu likums izvirza trīs galvenos mērķus tā piemērošanai: 1) iepirkumu atklātums; 2) piegādātāju brīva konkurence, kā arī vienlīdzīga un taisnīga attieksme pret tiem; 3) pasūtītāja līdzekļu efektīva izmantošana, maksimāli samazinot tā risku (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 2. p.*). Viens no minēto mērķu sasniegšanas priekšnoteikumiem ir interešu konflikta neesība starp pasūtītāju un pretendentu.

Pēdējo gadu laikā Konkurences padome ir pieņēmusi vairākus lēmumus par Konkurences likuma pārkāpumiem, kuri ir saistīti ar publiskajiem iepirkumiem. Piemēram, 2021. gada 30. jūlijā Konkurences padome pieņēma lēmumu lietā par Latvijas lielāko būvniecības komercsabiedrību pārstāvju vienošanos ar mērķi sadalīt savā starpā publisko un privāto iepirkumu objektus. Lēmumā norādīts, ka, vērtējot pierādījumus konkrētās lietas ietvaros, Konkurences padome novēroja vairākus aspektus, kas iespējami liecina par pasūtītāja rīcību, kas vērsta pret brīvu un vienlīdzīgu konkurenci (*Konkurences padomes lēmums, 2021, Nr. KL\2.2-3\19\18*). Tāda pasūtītāja rīcība var liecināt arī par vienu no Publisko iepirkumu likuma principa pārkāpumiem.

Publiskais iepirkums ir sarežģīts mehānisms, kurš sastāv no vairākiem posmiem – iepirkuma plānošana, iepirkuma priekšmeta definēšana, tehniskās specifikācijas izstrāde, iepirkuma dokumentācijas un prasību izstrāde, saņemto piedāvājumu vērtēšana, iepirkuma līguma noslēgšana, grozīšana un izbeigšana. Visi šie aspekti pārsvarā tiek apskatīti atbildīgo iestāžu (piemēram, Iepirkumu uzraudzības biroja, Vides aizsardzības un reģionālās attīstības ministrijas un Satiksmes ministrijas) vadlīnijās un skaidrojumos. Taču interešu konflikta aspekts, kas var ietekmēt jebkuru no minētiem iepirkuma procesa posmiem, nav tik plaši izpētīts un skaidrots. Darba autore to uzskata par būtisku trūkumu, jo interešu konflikta savlaicīga nenovēršana var novest pat pie finanšu korekcijas 100 % apmērā Eiropas Savienības fondu līdzfinansētajos projektos. Ja nav vienotās pieejas un skaidru noteikumu, kā var nodrošināt interešu konflikta novēršanu.

Pētījuma mērķis - izanalizēt interešu konflikta publiskajos iepirkumos izpausmi, konstatēt pastāvošās nepilnības un piedāvāt to konkrētus risinājumus.

Mērķa sasniegšanai izvirzīti sekojošie uzdevumi:

- izpētīt un izanalizēt interešu konflikta jēdzienu;
- apskatīt iespējamās interešu konflikta novēršanas rīkus.

Pētījuma izstrādāšanas procesā izmantotas vairākas pētniecības metodes – analītiskā, salīdzinošā, semantiskā, sistēmiskā, teoloģiskā, induktīvā un deduktīvā metode. Analītiskā metode izmantota dažādu informācijas avotu analizēšanai iegūto atziņu vērtēšanai. Salīdzinošā metode izmantota dažādu tiesību normu un zinātniskajā literatūrā pieejamo atziņu salīdzināšanai. Semantiskā metode izmantota vārda jēgas normatīvajos aktos, literatūras avotos un juridiskās prakses materiālos noskaidrošanai. Sistēmiskā metode izmantota tiesību normu saistības ar citām normām un zinātniskajā literatūrā paustajām atziņām noskaidrošanai. Teleoloģiskā metode pielietota ar mērķi veikt tiesību normu un zinātniskajā literatūrā pieejamās informācijas analīzi, vadoties no to izveidošanas un realizācijas mērķiem. Induktīva un deduktīva metode pielietota, lai analizētu darbā paustās atziņas un sniegtu konkrētus secinājumus normatīvā regulējuma pilnveidei.

Pētījuma tapšanas procesā izmantota plaša pētniecības bāze – normatīvie akti, zinātniskā literatūra un juridiskās prakses materiāli. Izmantoto normatīvo aktu sarakstā ir gan Eiropas Savienības normatīvie akti, gan Latvijas likumi, kā arī izmantoti gan Iepirkumu uzraudzības biroja, kura funkcijās ietilpst arī iesniegumu par iepirkuma procedūru pārkāpumiem izskatīšana, lēmumi, gan Eiropas Savienības judikatūra.

Interesu konflikta izpaušme

Latvijā publiskos iepirkumus primāri regulē Publisko iepirkumu likums, kā arī virkne Ministru kabineta noteikumu. Izpētot Publisko iepirkumu likumu darba autore konstatēja, ka tajā nav atrodama skaidra interešu konflikta definīcija. Tā vietā 25. panta pirmajā daļā ir ietverta vispārīgā norāde, ka iepirkuma procedūrā iesaistītas personas nedrīkst pārstāvēt pretendenta intereses, kā arī ir uzskaitīti gadījumi, kad iepirkuma procedūrā iesaistītā persona ir uzskatāma par saistītu ar pretendentu (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 25. p.*).

Ņemot vērā to, ka iepirkuma komisijas loceklis ir valsts amatpersona, tā darbību regulē arī likums “Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonas darbībā”, kurā ir noteikts, ka interešu konflikts ir situācija, kurā valsts amatpersonai, pildot valsts amatpersonas amata pienākumus, jāpieņem lēmums vai jāpiedalās lēmuma pieņemšanā, vai jāveic citas ar valsts amatpersonas amatu saistītas darbības, kas ietekmē vai var ietekmēt šīs valsts amatpersonas, tās radnieku vai darījumu partneru personiskās vai mantiskās intereses (*Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā, 2002, 1. p. 1. d. 5. p.*).

Iepirkumu uzraudzības birojs 2023. gada sākumā saņēmis uzņēmuma (iesniedzēja) iesniegumu par atklāto konkursu, kurā tas atsaucies uz Eiropas Parlamenta un Padomes 2018. gada 18. jūlija Regulā 2018/1046 (turpmāk – Finanšu Regula) ietvertu interešu konflikta jēdzienu. Proti, interešu konflikts pastāv, ja finanšu dalībnieka vai citas personas funkcijas neatkarīgi un objektīvi traucē pildīt iemesli, kas saistīti ar ģimeni, emocionālajām saitēm, politisko vai nacionālo piederību, ekonomiskajām interesēm vai jebkādam citām tiešām vai netiešām personīgajām interesēm (*Par finanšu noteikumiem, ko piemēro Savienības vispārējam budžetam..., 2018, 61.p. 3.d.*). Iesniedzējs atsaucās uz Finanšu Regulu un norādīja, ka:

- 1) viens no uzvarējušā pretendenta līdzdibinātājiem ir bijušais pasūtītāja darbinieks;
- 2) no tīmekļvietnē www.facebook.com pieejamās informācijas minētā līdzdibinātāja draugu starpā ir divi pasūtītāja iepirkuma komisijas locekļi.

Izskatot iesniedzēja argumentus par interešu konflikta situācijas esību, Iepirkumu uzraudzības biroja iesniegumu izskatīšanas komisija norādīja, ka ieinteresētībai vai pildīt funkcijas neatkarīgi un objektīvi traucējušiem apstākļiem ir jāpastāv, t.i., šādiem apstākļiem jābūt racionāli konstatējamiem, nevis vispārīgiem un abstrakti iespējamiem (*Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas lēmums, 2023, Nr. 4-1.2/23-13/4*).

Ņemot vērā minēto, darba autore secina, ka interešu konflikts publiskajā iepirkumā ir situācija, kad sabiedrības intereses (brīvas konkurences, vienlīdzīgas un taisnīgas attieksmes pret piegādātājiem nodrošināšana; pasūtītāja (nodokļu maksātāja) līdzekļu efektīva

izmantošana, maksimāli samazinot risku) saduras ar atbildīgās personas mantiskajām vai personiskajām interesēm. Pie tam jāatzīmē, ka interešu konflikta situācijas noteikšanai ir jāpastāv reālai personas mantiskai vai personiskai interesei, kas var ietekmēt personas pienākumu veikšanu un kuras rezultātā persona iegūst kaut kādu labumu.

Pašreizējās tiesību normas pārsvarā paredz atklātā konkursa pamatprincipus, pārredzamību un vienlīdzīgu attieksmi (*Jurich, 2012*). Viens no Eiropas Savienības mērķiem ir izveidot iekšējo tirgu, panākot stabilu Eiropas attīstību, kuras pamatā ir līdzsvarota ekonomiskā izaugsme (*Lisabonas Līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu, 2007*). Viens no šī mērķa sasniegšanas priekšnoteikumiem ir vienota pieeja publisko iepirkumu jomā vismaz Eiropas Savienības un tās dalībvalstu normatīvajos aktos. Tas ir nepieciešams, jo, pirmkārt, vienā dalībvalstī reģistrēts pretendents ir tiesīgs piedalīties citas dalībvalsts iepirkumā. Otrkārt, Eiropas Savienības dalībvalsts īsteno vairākus projektus, piesaistot Eiropas Savienības fondu līdzekļus. Tādējādi vienotās definīcijas un pieejas esība sekmētu šo līdzekļu vienlīdzīgu un efektīvu izmantošanu.

Interesu konflikta risku novēršana

Publiskā iepirkuma procedūra ir process, kurā jānodrošina līdzsvars starp piegādātāju brīvas konkurences nodrošināšanu un pasūtītāja vajadzību apmierināšanu, nodrošinot pasūtītāja līdzekļu (kas ir nodokļu maksātāju nauda) lietderīgu un efektīvu izmantošanu. Ar katru gadu publisko iepirkumu procedūru rezultātā noslēgto līgumu (gan būvdarbu, gan pakalpojumu, gan piegāžu) summas ievērojami palielinās (*Iepirkumu uzraudzības birojs, 2023*). Līdz ar to ieinteresēto piegādātāju skaits, kuru mērķis ir iegūt līguma slēgšanas tiesības, arī palielinās.

Ekonomiskās sadarbības un attīstības organizācijas vadlīnijās ir noteikts, ka publiskie iepirkumi ir viena no visneaizsargātākajām valdības darbībām pret korupciju (*The Organisation for Economic Co-operation and Development, 2016*). Līdz ar to ir jāveic pastāvīgas preventīvas iespējamo interešu konflikta risku novēršanas darbības. Eiropas Savienības Tiesa ir norādījusi, ka tieši iestādēm ir piešķirta aktīva loma publiskā iepirkuma līgumu slēgšanas tiesību piešķiršanas principu piemērošanā, jo saskaņā ar Eiropas Savienības tiesību normām līgumslēdzējai iestādei pret visiem komersantiem ir jāizturas vienādi un nediskriminējoši, kā arī ir jārikojas pārredzami (*Eiropas Savienības tiesas piektās palātas spriedums, 2015, Nr. C-538/13*). Attiecīgi tieši pasūtītāja (iestādes) pienākums ir sekot līdzi iespējamiem interešu konflikta riskiem un novērst tos. Šajā sarežģītajā procesā var palīdzēt vairāki mehānismi un pieejas.

Informācijas publicēšanu un pārredzamību ir svarīgi nodrošināt, jo interešu konflikta situācijā pārkāpums var izpausties ne tikai tiešā iepirkuma rezultāta ietekmēšanā, bet arī tādas informācijas pieejamībā konkrētam pretendētā, kas nav pieejama tā konkurentiem, tādējādi radot priekšrocības, piemēram, informācijas izpaušana par plānoto iepirkumu, tā prasībām, kā arī citu pretendentu iesniegtajiem piedāvājumiem (*Pucēna, 2020*). Latvijā 2005. gadā kā pilotprojekts sāka darboties Elektronisko iepirkumu sistēma, kas kļuva par pirmo e-ierpikumu sistēmu Baltijas valstīs (*Valsts reģionālās attīstības aģentūra, 2022*). Šobrīd Elektronisko iepirkumu sistēma tiek plaši izmantota visā Latvijā – gan iepirkuma izsludināšanas, gan piedāvājumu saņemšanas nolūkiem. Savukārt 2009. gadā kā Iepirkumu uzraudzības biroja pamatdarbības sistēmas tehnoloģiskais kodols tika izstrādāta Publikāciju vadības sistēma (*Finanšu ministrija, 2023*), kurā tiek publicēti vairāki dažādi paziņojumi, piemēram, iepriekšējais informatīvais paziņojums (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 27. p.*), paziņojums par līgumu un par izmaiņām vai papildu informāciju (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 28. p.*), paziņojums par līguma slēgšanas tiesību piešķiršanu (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 29. p.*). Tādējādi elektroniskās sistēmas izmantošana minimizē pasūtītāja un piegādātāja pārstāvju saskarsmi, jo visa informācija ir pieejama attālināti.

Lai gan šobrīd daudz tiek darīts, lai nodrošinātu pasūtītāja lēmuma pieņemšanas procesa un pieņemto lēmumu publicēšanu, joprojām paliek aktuāls jautājums par piegādātāju komercnoslēpumu ievērošanu publiskā iepirkuma procedūrā. Iesniedzot piedāvājumu, piegādātājs ir tiesīgs norādīt, kāda informācija viņa piedāvājumā ir uzskatāma par komercnoslēpumu. Tādā gadījumā, paziņojot par iepirkuma līguma slēgšanu un, informējot kandidātus un pretendētus, pasūtītājs nav tiesīgs atklāt informāciju, kuru tam kā komercnoslēpumu vai konfidenciālu informāciju nodevuši citi kandidāti un pretendenti (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 14. p. 2. d.*). Šobrīd normatīvajā regulējumā nav norādīts pienākums piegādātājam pamatot, kāpēc norādītā informācija ir atzīstama par komercnoslēpumu. Kaut gan Komercnoslēpuma aizsardzības likuma 2. panta pirmā daļa nosaka komercnoslēpuma definīciju. Proti, tā ir neizpaužama saimnieciska rakstura informācija, tehnoloģiskās zināšanas un zinātniska vai cita rakstura informācija, kas atbilst visām šādām pazīmēm:

- 1) tā ir slepena, jo nav vispārzināma vai pieejama personām, kuras parasti izmanto šāda veida informāciju;
- 2) tai ir faktiskā vai potenciāla komerciālā vērtība tādēļ, ka tā ir slepena;
- 3) komercnoslēpuma turētājs attiecībā uz to ir veicis konkrētajai situācijai atbilstošus un saprātīgus komercnoslēpuma slepenības saglabāšanas pasākumus (*Komercnoslēpuma aizsardzības likums, 2019, 2. p 1. d.*).

Attiecīgi šajā situācijā tiek ierobežota pasūtītāja iespēja nodrošināt lēmuma pieņemšanas procesa pārredzamību. Līdz ar to, nolūkā nodrošināt lielāku atklātību, piegādātājiem būtu jāparedz pienākums savā piedāvājumā norādīt normatīvajam regulējumam atbilstošu pamatojumu, kādēļ viņu iesniegta informācija ir uzskatāma par komercnoslēpumu.

Iestādes iekšējās kontroles kārtības izveidošana. Papildus Publisko iepirkumu likumam, likumam "Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā" un iestādes iekšējiem noteikumiem par interešu konflikta novēršanu jāizstrādā specializētās vadlīnijas par iepirkuma procedūrā iesaistīto personu interešu konflikta novēršanu. Iepirkumu uzraudzības biroja funkcijās ietilpst metodiskā atbalsta sniegšana iepirkuma procedūru organizēšanā un metodisko norādījumu un skaidrojumu izstrāde un to ievietošana biroja mājas lapā internetā (*Iepirkumu uzraudzības biroja nolikums, 2004*). Kaut gan Iepirkumu uzraudzības biroja izstrādātie skaidrojumi, vadlīnijas un metodikas nav apveltītas ar normatīvā akta spēku, pasūtītāji vadās pēc tiem. Līdz ar to gadījumā, ja Iepirkumu uzraudzības birojs izstrādā vadlīnijas par interešu konflikta novēršanu, vadoties pēc Latvijas un Eiropas Savienības normatīvajiem aktiem un tiesu prakses, pasūtītāji var tās integrēt savā darbā. Kā rezultātā izveidosies skaidra un vienveidīga pieeja visā valstī.

Viens no šādu vadlīniju punktiem var būt iesaistītās personas aizpildīta informācijas veidlapa, kurā norādītu sekojošu informāciju:

- 1) vārds, uzvārds un loma iepirkuma procedūrā;
- 2) informācija par juridiskajām personām, kuru pašreizējais vai bijušais darbinieks, amatpersona, dalībnieks, akcionārs, prokūrists vai biedrs šī persona ir/ir bijusi pēdējo 24 mēnešu laikā;
- 3) informācija par radniekiem (Publisko iepirkumu likuma izpratnē) un norāde, vai tie ir kādas juridiskās personas akcionāri, kuriem pieder vismaz 10 procenti akciju, dalībnieki, prokūristi, amatpersonas vai patiesie labuma guvēji (ciktāl šāda informācija personai ir pieejama);
- 4) informācija par to, vai attiecīgā persona ir vai pēdējo 24 mēnešu laikā ir bijusi kādas juridiskās personas patiesā labuma guvējs.

Piedāvātais veidlapas saturs ir identisks ar Publisko iepirkumu likumā norādītiem interešu konflikta gadījumiem (*Publisko iepirkumu likums, 2016, 25. p.*). Šādu dokumentu ir lietderīgi aizpildīt katrai personai, kura uzsāk darbu iepirkuma komisijā, lai gan pati persona,

gan iestāde, gan kontrolējošās institūcijas varētu sekot līdzī iespējamo interešu konfliktu situācijām un novērst tās.

Rīcība, piesaistot ārpakalpojumu iepirkuma dokumentācijas sagatavošanā. Publisko iepirkumu likums paredz gadījumus, kad pasūtītājam ir jāizslēdz pretendents no turpmākās dalības iepirkuma procedūrā, ja tiek konstatēts, ka tām ir bijušas priekšrocības, iesniedzot piedāvājumu. Taču pretendenta izslēgšana šādos gadījumos ne vienmēr ir samērīga un pamatota darbība, ko apliecina *Intrasoft* lieta, kuru skatīja Eiropas Savienības Tiesa.

Uzņēmums *Intrasoft* pirms piedāvājuma iesniegšanas lūdza pasūtītāju skaidrot, vai būtu jāuzskata, ka sabiedrība vai eksperts, kurš vēlas piedalīties šajā iepirkumā, ir uzskatāms par tādu, kam ir interešu konflikts, jo iepriekšējā konkursa procedūrā tas piedalījies projekta ABC (autore lietotais apzīmējums lasītāju ērtībai) izpildē. Sniedzot atbildi, pasūtītājs noliedza interešu konflikta risku. Tādēļ *Intrasoft* iesniedza savu piedāvājumu. Taču vēlāk, piedāvājumu vērtēšanas posmā, pasūtītājs izslēdza pretendentu no turpmākās dalības iepirkuma procedūrā, jo pretendents bija privileģēta piekļuve vairākiem dokumentiem, kas veido konkursa procedūras neatņemamo sastāvdaļu, un, kas ir atskaites punkts, lai noteiktu darbības, par kurām tiks noslēgti attiecīgie līgumi. Privileģētā piekļuve, kas bija *Intrasoft*, saistīta ar tās dalību minēto dokumentu izstrādē, saistībā ar iepriekšējo konkursu ABC; līdz ar to pasūtītājs uzskatīja, ka ir izpildīts nosacījums par interešu konfliktu (*Eiropas Savienības Vispārējās tiesas otrās palātas spriedums, 2015, Nr. T-403/12*). Izskatot lietu, Eiropas Savienības Tiesa atcēla pasūtītāja lēmumu par uzņēmuma izslēgšanu no turpmākās dalības iepirkuma procedūrā, pamatojoties uz sekojošiem argumentiem:

- 1) pasūtītājs nebija ievērojis procesuālā taisnīguma principu un nebija iesaistījies *Intrasoft* interešu konflikta izmeklēšanā. Kā arī vispār nebija veikis konkrētā gadījuma izpēti un nebija minējis pierādījumus, kas norāda uz *Intrasoft* vairojamību;
- 2) pasūtītājs līdz pat tiesas sēdei nebija izskaidrojis, kā tieši privileģēta piekļuve visiem pretendentiem pieejamiem dokumentiem kropļotu konkurenci iepirkumā. Tiesa skaidroja, ka prezumpcija, ka dokumentu sagatavotājs kādā citā iepirkumā varējis vai centies ietekmēt jauno iepirkumu, ir teorētiska un nav pietiekama interešu konflikta konstatēšanai (*Pļaviņa, 2020*).

Ņemot vērā to, ka plānošana ir viens svarīgākiem publiskā iepirkuma posmiem, pasūtītājam jāparedz vai viena iepirkuma līguma izpilde var ietekmēt pretendenta tiesības piedalīties citā iepirkumā interešu konflikta riska dēļ. Ja šāda iespēja tiek reāli konstatēta, tad pasūtītāja pienākums būtu:

- a) izsludinot iepirkumu, informēt ieinteresētos piegādātājus par to, ka līguma slēgšanas tiesību iegūšana šajā iepirkumā liegs viņiem iespēju piedalīties nākamajā iepirkumā;
- b) iepirkuma līguma projektā ietvert obligāto izpildītāja pienākumu uzrādīt visus speciālistus, kuri tiks piesaistīti līguma izpildē.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Neskatoties uz to, ka interešu konflikts ir minēts vairākos tiesību aktos, vienotā definīcija nepastāv. Izpētot gan Latvijas nacionālās, gan Eiropas Savienības tiesību normas, tiek piedāvāta sekojoša interešu konflikta definīcija: *“Interešu konflikts publiskajā iepirkumā ir situācija, kad sabiedrības intereses (brīvas konkurences, vienlīdzīgas un taisnīgas attieksmes pret piegādātājiem nodrošināšana; pasūtītāja (nodokļu maksātāju) līdzekļu efektīva izmantošana, maksimāli samazinot risku) saduras ar atbildīgās personas mantiskajām vai personiskajām interesēm”*.
2. Lai konstatētu interešu konfliktu, jāpastāv sekojošiem elementiem:
 - a) interešu konflikta subjektam – Publisko iepirkumu likumā minētā persona, kura var nonākt interešu konflikta situācijā;

- b) attiecīgo darbību veikšanai – subjekts veic darbību, kuru var ietekmēt iespējama interešu konflikta situācija;
 - c) mantisko vai personisko interešu esībai, kas var ietekmēt subjekta attiecīgo darbību veikšanu.
3. Publisko iepirkumu likums dod pretendentiem tiesības norādīt, ka to piedāvājumos ir iekļauta konfidenciālā informācija un komercnoslēpums. Šādas tiesības ierobežo iepirkuma pārredzamību un atklātumu, kas ir ne tikai viens no Publisko iepirkumu likuma mērķiem, bet arī priekšnoteikums interešu konflikta situāciju novēršanai. Lai sasniegto šo mērķi, tiek piedāvāts papildināt Publisko iepirkumu likuma 14. panta otro daļu un izteikt to sekojošā redakcijā: *“Paziņojot par iepirkuma līguma slēgšanu un informējot kandidātus un pretendētus, pasūtītājs nav tiesīgs atklāt informāciju, kuru tam kā komercnoslēpumu, pamatojot informācijas komercnoslēpuma statusu, vai konfidenciālu informāciju nodevuši citi kandidāti un pretendenti”*.
 4. Interešu konflikta riskus ir iespējams novērst, nodrošinot iepirkuma procedūrā iesaistīto personu informētību. Viens no variantiem, kā to sasniegt, ir izstrādāt Iepirkumu uzraudzības biroja vadlīnijas, kurās paredzēt vienotu un vienveidīgu pieeju interešu konflikta risku novēršanai publiskajos iepirkumos. Tajos ir jāparedz iepirkuma komisijas locekļu pienākumu, aizpildīt informācijas veidlapu ar informāciju par šo personu un tās radiniekiem. Šāda mehānisma ieviešana palīdzēs gan pašai personai, gan iestādei, gan kontrolējošajām institūcijām sekot līdzi un novērst iespējamus interešu konflikta riskus.
 5. Publisko iepirkumu likums neaizliedz pasūtītājam piesaistīt ārpalpojumu iepirkuma dokumentācijas sagatavošanā. Vienlaikus pasūtītājam ir jāpatur prātā, ka šādas iespējas izmantošana var radīt interešu konflikta situāciju nākamajos iepirkumos. Līdz ar to katrā gadījumā laicīgi ir jāplāno savas vajadzības. Gadījumā, ja tiek konstatēts, ka viena iepirkuma līguma izpilde var ietekmēt pretendenta tiesības piedalīties citā iepirkumā, pasūtītājam ir pienākums:
 - a) izsludinot iepirkumu, informēt ieinteresētos piegādātājus par to, ka līguma slēgšanas tiesību iegūšana šajā iepirkumā liegs viņiem iespēju piedalīties nākamajā iepirkumā;
 - b) iepirkuma līguma projektā ietvert obligāto izpildītāja pienākumu uzrādīt visus speciālistus, kuri tiks piesaistīti līguma izpildē.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Iepirkumu uzraudzības biroja nolikums*. (26.10.2004). Latvijas Republikas Ministru kabineta noteikumi Nr. 893. <https://likumi.lv/ta/id/95643-iekirkumu-uzraudzibas-biroja-nolikums>
2. *Komercnoslēpuma aizsardzības likums*. (28.02.2019). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/305532-komercnoslepuma-aizsardzibas-likums>
3. *Lisabonas Līgums, ar ko groza Līgumu par Eiropas Savienību un Eiropas Kopienas dibināšanas līgumu*. (13.12.2007). Eiropas Savienības līgums. <https://likumi.lv/ta/lv/starptautiskie-ligumi/id/1642>
4. *Par finanšu noteikumiem, ko piemēro Savienības vispārējam budžetam, ar kuru groza Regulas (ES) Nr. 1296/2013, (ES) 1301/2013, (ES) Nr. 1303/2013, (ES) Nr. 1304/2013, (ES) Nr. 1309/2013, (ES) Nr. 1316/2013, (ES) Nr. 223/2014, (ES) Nr. 283/2014 un Lēmumu Nr. 541/2014/ES un atceļ Regulu (ES, Euratom) Nr. 966/2012*. (18.07.2018). Eiropas Parlamenta un Padomes Regula Nr. 2018/1046. <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/ALL/?uri=celex:32018R1046>
5. *Par interešu konflikta novēršanu valsts amatpersonu darbībā*. (25.04.2002). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.04.2023. <https://likumi.lv/ta/id/61913-par-interesu-konflikta-noversanu-valsts-amatpersonu-darbiba>
6. *Publisko iepirkumu likums*. (15.12.2016). Latvijas Republikas likums, red. uz 01.01.2023. <https://likumi.lv/ta/id/287760-publisko-iekirkumu-likums>
7. Eiropas Savienības Tiesas piektās palātas 2015. gada 12. marta spriedums lietā Nr. C-538/13. <https://curia.europa.eu/juris/document/document.jsf?text=&docid=162829&pageIndex=0&doclang=LV&m ode=lst&dir=&occ=first&part=1&cid=2601822>
8. Eiropas Savienības Vispārējās tiesas otrās palātas 2015. gada 13. oktobra spriedums lietā Nr. T-403/12 <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/LV/TXT/?uri=CELEX:62012TJ0403>

9. Finanšu ministrija (17.01.2023). Īstenos projektu jaunas IUB Publikāciju vadības sistēmas izveidei. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/348188-istenos-projektu-jaunas-iub-publikaciju-vadibas-sistemas-izveidei-2023>
10. Iepirkumu uzraudzības biroja Iesniegumu izskatīšanas komisijas 2023. gada 14. februāra lēmums Nr. 4-1.2/23-13/4. <https://info.iub.gov.lv/lv/meklet/pt/complaint/>
11. Iepirkumu uzraudzības birojs. (2023). *Statistika*. <https://www.iub.gov.lv/lv/statistika>
12. Jurich, J. (2012). International Approaches to Conflicts of Interest in Public Procurement: A Comparative Review. *European Procurement & Public Private Partnership Law Review*, 7(4), 242.-257. <https://doi.org/10.21552/EPPPL/2012/4/151>
13. Konkurences padomes 2021. gada 30. jūlija lēmums lietā Nr. KL\2.2-3\19\18. https://lemumi.kp.gov.lv/files/documents/21210809_L%C4%93mums_Publiskojam%C4%81_versija.pdf.
14. Pļaviņa, K. (22.12.2020). Interese konfliktā publiskajā iepirkumā un zaudējumu piedziņa: Vispārējās tiesas judikatūra. *Jurista Vārds*, 51/52 (1161/1162), 41.-46.
15. Pucēna, L. (12.03.2020). Interese konfliktā problemātika ES fondu projektu publiskajos iepirkumos. *Jurista Vārds*, 19 (1129), 27.-32.
16. The Organisation for Economic Co-operation and Development. (2016). *Preventing Corruption in Public Procurement*. <https://www.oecd.org/gov/ethics/Corruption-Public-Procurement-Brochure.pdf>
17. Valsts reģionālās attīstības aģentūra. (22.01.2022). *Elektronisko iepirkumu sistēma*. <https://www.vraa.gov.lv/lv/elektronisko-iepirkumu-sistema>

PAŠVALDĪBAS DZĪVOJAMO TELPU ĪRES PROBLEMĀTIKA MUNICIPAL LIVING PREMISES RENT PROBLEMS

Agita Semjonova

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, addata@inbox.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskā vadītāja Mg.iur., Mg.soc.sc., Mg.sc.ing. *Ilga Krampuža*

Abstract. *The need for a place to live has always been a pressing problem for society. Several municipalities in Latvia are building new rental houses to provide their residents with a place to live. However, not all residents have the opportunity to apply for a municipal apartment for rent it. The problems also affect the municipalities themselves, which often end up in the role of hostages in the fight with tenants who do not pay rent, as well as when concluding rental agreements in order to fulfil the requirements of the law.*

Keywords: *contract period, contract termination, tenancy agreement.*

Ievads

Nepieciešamība pēc dzīvesvietas ir ikviena indivīda pamatvajadzība. Ja personai noteiktu apstākļu dēļ nav iespējas iegūt īpašumā vai īrēt dzīvesvietu no privātpersonas, šādu palīdzību nodrošina valsts, proti, pašvaldība.

Apjautājot vairākas pašvaldības, redzams, ka rindas uz pašvaldības dzīvokļiem ir garas, bet ņemot vērā, ka noslēgti īres līgumi ir beztermiņa, kā arī to, ka personas šajos dzīvokļos uzturas pat, ja līguma termiņš beidzies vai īre netiek maksāta, tās nemazinās.

2021. gada 20. aprīlī tika pieņemts jaunais “Dzīvojamo telpu īres likums”, kura mērķis bija mājokļa pieejamības veicināšana, nodrošinot taisnīgu līdzsvaru starp dzīvojamās telpas izīrētāja un īrnieka interesēm. Tāpat, viens no mērķiem, pieņemot šo likumu, bija rast risinājumu beztermiņa jeb uz nenoteiktu laiku noslēgtajiem īres līgumiem, tomēr prakse rāda, ka problēmas, ar kurām nākas saskarties pašvaldībām, izīrējot dzīvojamās telpas privātpersonām, šis likums pilnībā nav atrisinājis.

Pētījuma **mērķis** ir pašvaldības dzīvojamo telpu īres problēmu izpēte.

Pētījuma **objekts** ir pašvaldības dzīvojamo telpu īres līgumu slēgšana.

Pētījuma **priekšmets** ir pašvaldības dzīvojamo telpu īres līgumu termiņš un tā izbeigšana.

Lai sasniegtu darbam izvirzīto mērķi, autore izvirzīja vairākus uzdevumus:

- pašvaldības dzīvojamās telpas līguma noslēgšanas izpēte;
- pašvaldības dzīvojamās telpas īres līguma termiņa analīze;
- pašvaldības dzīvojamās telpas īres līguma izbeigšanas nosacījumu izpēte.

Lai izpildītu darba uzdevumus un sasniegtu izvirzīto pētījuma mērķi, tika izmantotas speciālās pētījuma metodes. Konkrēti, analītiskā metode, pētot literatūras avotus un informāciju par dzīvokļu īres problemātiku, kā arī sniedzot autores viedokli pētījuma ietvaros; tiesību salīdzinošā metode, salīdzinot dzīvojamo telpu īres normatīvo regulējumu pirms un pēc 2021. gada 20. aprīļa “Dzīvojamo telpu īres likuma” pieņemšanas, kā arī salīdzinot pašvaldības dzīvojamo telpu un privātpersonu dzīvojamo telpu iznomāšanas kārtību.

Pašvaldības dzīvojamās telpas līguma noslēgšana

Dzīvojamās telpas īres līguma priekšmets ir dzīvoklis (dzīvojamā māja), kurā ir vismaz viena dzīvojamā telpa, kā arī palīgtelpas — virtuve vai virtuves niša un sanitārtehniskā telpa. Dzīvojamās telpas īres līguma priekšmets var būt arī atsevišķa dzīvojamā telpa, ja dzīvoklī nav palīgtelpu, vai arī dzīvojamā telpa dzīvoklī, ja tā nav caurstaigājama (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*). Ar jēdzienu “dzīvojamā telpa” visplašākā nozīmē saprot visu to, kas ir izīrēts dzīvošanai (*Krauze, 2005*). Proti, ar jēdzienu “pašvaldības dzīvojamās telpas” saprotams pašvaldībai piederošs dzīvoklis, māja, telpu grupa, kas var tikt izīrēta dzīvošanai.

Līdz likuma Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā spēkā stāšanās dienai, proti, 2002. gada 1. janvārim, pašvaldības dzīvokli varēja izīrēt ikvienai personai, proti, par īrnieku vai apakšīrnieku varēja būt jebkura fiziskā persona, kas Latvijas Republikā dzīvo pastāvīgi vai ir saņēmusi uzturēšanās atļauju likumā noteiktajā kārtībā, priekšroku dodot atsevišķām iedzīvotāju kategorijām. Tāpēc pašvaldībās blakus dzīvojamo telpu rindai, kas piešķirami noteiktām grupām, kā, piemēram, trūcīgas personas, pilngadību sasnieguši bāreņi, tika veidota arī tā sauktā “parastā rinda”, kad dzīvokļi tika izīrēti personām bez noteikta statusa.

Šobrīd, atbilstoši Dzīvojamo telpu īres likumā noteiktajam, pašvaldībai piederošu vai tās nomātu neizīrētu dzīvojamo telpu var izīrēt personai, kas atzīta par tiesīgu saņemt palīdzību atbilstoši normatīvajam aktam par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*). Proti, pašvaldībai piederoša dzīvojama telpa ir izīrējama tikai konkrētām iedzīvotāju grupām.

Šīs grupas noteiktas likumā Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā, konkrēti šī likuma 14. pantā. Tās ir:

- maznodrošinātas personas, kuras sasniegušas pensijas vecumu vai ir personas ar invaliditāti;
- maznodrošinātas personas, ar kurām kopā dzīvo un kuru apgādībā ir vismaz viens nepilngadīgs bērns, aizgādībā esoša persona, maznodrošināta pensijas vecumu sasniegusi persona vai maznodrošināta persona, kura ir persona ar invaliditāti;
- pašvaldības teritorijā dzīvojošas citas personas, kuras pieder pie tās pašvaldības domes noteiktās personu kategorijas, kurām pašvaldība sniedz palīdzību, ja tās tiek izliktas no īrētās dzīvojamās telpas;
- politiski represētās personas, kuras tiek izliktas no dzīvojamās telpas, ja to lietošanā nav citas dzīvošanai derīgas dzīvojamās telpas;
- ģimenes un personas, ar kurām kopā dzīvo un kuru apgādībā ir nepilngadīgs bērns ar invaliditāti vai personas ar invaliditāti, kurām invaliditātes cēlonis ir slimība no bērnības;
- bez vecāku gādības palikuši bērni - pēc tam, kad bērns sasniedz pilngadību un beigusies viņa ārpusģimenes aprūpe;
- maznodrošinātas personas, kuras pēc soda izciešanas atbrīvotas no ieslodzījuma vietas, ja tās pirms notiesāšanas dzīvoja attiecīgās pašvaldības administratīvajā teritorijā un tām nav iespējams likumā noteiktajā kārtībā iemītināties agrāk aizņemtajā dzīvojamā telpā (*Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā, 2001*). Tiesību uz palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā kontekstā nosacījums, ka personai pēc ieslodzījuma no savas gribas neatkarīgu iemeslu dēļ nav iespējams iemītināties agrāk aizņemtajā dzīvojamajā telpā, interpretējams tādējādi, ka tas aptver arī personu, kurai pēc ieslodzījuma nav iespējams atgriezties iepriekšējā dzīvesvietā tādēļ, ka šai personai vispār nav bijusi iepriekšēja pastāvīga dzīvesvieta (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta spriedums, 2018, Nr. A420296316, SKA-1020/2018*).

Šīm personām ir tiesības būt reģistrētām pašvaldības dzīvokļu rindā un pēc pozitīva attiecīgās pašvaldības domes vai deleģētās institūcijas lēmuma iegūt tiesības uz dzīvojamās telpas īri. Visi tiesību subjekti, kuriem tiek sniegta palīdzība dzīvokļa jautājumu risināšanā, īres līguma noslēgšanas tiesības iegūst administratīvajā, nevis vispārējā privāttiesiskajā kārtībā. Tomēr dzīvojamo telpu īres līgums uzskatāms par privāttiesisku līgumu (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2011, Nr. SKC-292/2011*).

Dzīvojamās telpas vienīgais lietošanas pamats īrniekam ir rakstveidā noslēgts dzīvojamās telpas īres līgums, bet apakšīrniekam - rakstveidā noslēgts dzīvojamās telpas apakšīres līgums (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*).

Pašvaldības dome izdod saistošos noteikumus, kuros nosaka pašvaldībai piederošas vai tās nomātas dzīvojamās telpas izīrēšanas kārtību un nosacījumus, kā arī termiņu, uz kādu slēdzams dzīvojamās telpas īres līgums (*Par palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, 2001*).

Secināms, ka uz pašvaldības dzīvojamo telpu īri šobrīd var pretendēt tikai noteikta sabiedrības daļa, ko nevar vērtēt kā taisnīgu normatīvo regulējumu.

Pašvaldības dzīvojamo telpu īres līguma termiņš

Pašvaldībai piederošais dzīvojamais fonds var būt neprivatizēts dzīvojamais fonds vai dzīvojamais fonds, kas tiek izmantots palīdzības sniegšanai dzīvokļa jautājumu risināšanā.

Pašvaldības, slēdzot dzīvojamo telpu īres līgumus, rīkojušās dažādi, proti, līgumi slēgti gan uz noteiktu termiņu, gan ar termiņu uz 99 gadiem, gan uz nenoteiktu laiku, proti bez termiņa.

Dzīvojamo telpu īres likuma viens no mērķiem bija rast risinājumu beztermiņa jeb uz nenoteiktu laiku noslēgtajiem īres līgumiem, paredzot šī likuma Pārejas noteikumos līdz 2021. gada 1. maijam noslēgto īres līgumu grozīšanu, nosakot to maksimālo termiņu. Noteikts termiņš līdz 2026. gada 31. decembrim īrniekam un izīrētājam grozīt iepriekš noslēgtos līgumus, lai tie atbilstu Dzīvojamo telpu īres likuma 8. panta noteikumiem, tostarp, nosakot dzīvojamās telpas īres līguma termiņu (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*).

Dzīvojamo telpu īres likuma 9. pants konkrētizē, ka dzīvojamās telpas īres līgumu slēdz uz noteiktu termiņu (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*).

Likumdevējs šajā likumā iekļāvis V nodaļu “Pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu izīrēšana”, kuras 32. panta pirmā daļa nosaka, ka pašvaldības dome izdod saistošos noteikumus, kuros nosaka pašvaldībai piederošas dzīvojamās telpas izīrēšanas kārtību un nosacījumus, kā arī termiņu, uz kādu slēdzams dzīvojamās telpas īres līgums, bet ne ilgāku par 10 gadiem. Šis noteikums neattiecas uz pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu, kas tiek izīrēta atbilstoši normatīvajiem aktiem par palīdzības sniegšanu dzīvokļa jautājumu risināšanā (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*).

Šī likuma Pārejas noteikumu 6. punkts nosaka, ja īrnieks lieto pašvaldībai piederošu dzīvojamo telpu uz tāda dzīvojamās telpas īres līguma pamata, kuram nav norādīts termiņš, pašvaldība var prasīt jauna dzīvojamās telpas īres līguma noslēgšanu uz noteiktu termiņu, ievērojot pašvaldības saistošos noteikumus, kas izdoti uz šā likuma 32. panta pamata (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*).

Dzīvojamo telpu īres likumā nav ietverts regulējums jauna - uz noteiktu laiku noslēgta īres līguma noslēgšanai par tādu pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu, kas ir izīrēta atbilstoši normatīvajiem aktiem par palīdzības sniegšanu dzīvokļa jautājumu risināšanā un par kuras lietošanu noslēgts īres līgums uz nenoteiktu laiku.

Praksē tas rada situācijas, kad daļa no šādu dzīvokļu īrniekiem, norādot uz Dzīvojamo telpu īres likuma 32. panta pirmo daļu un Pārejas noteikumu 6 punktu, nepiekrīt jaunu – uz noteiktu laiku īres līgumu noslēgšanai.

Ņemot vērā, ka ne Dzīvojamo telpu īres likumā, ne likumā Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā nav noteikta kārtība, kādā ir slēdzami jauni īres līgumi par iepriekš pašvaldības sniegtās palīdzības ietvaros uz nenoteiktu laiku izīrētajām dzīvojamām telpām, ir nepieciešami likumu grozījumi, kuros konkrēti noteikta kārtība, kādā šie līgumi noslēdzami.

Secināms, ka attiecībā uz neprivatizēto dzīvojamo fondu, ja īrnieks lieto pašvaldībai piederošu dzīvojamo telpu uz tāda dzīvojamās telpas īres līguma pamata, kuram nav norādīts termiņš, pašvaldība var prasīt jauna dzīvojamās telpas īres līguma noslēgšanu uz noteiktu termiņu, ievērojot pašvaldības saistošos noteikumus, kas izdoti uz Dzīvojamo telpu īres likuma pamata (*Dārziņa, 2019*).

Pašvaldības dzīvojamo telpu īres līguma izbeigšana

Kā jebkuras saistības, ko puses uzņēmušās, slēdzot līgumu, ir jāpilda. Pašvaldības, sniedzot palīdzību dzīvokļu jautājumu risināšanā, ikdienā saskaras ar negodprātīgiem īrniekiem, proti, no īrnieku puses netiek pildītas pielīgtās saistības - netiek veikta īres maksa, kas lielākajā daļā pašvaldību ir stipri zem īres cenu tirgus vērtības.

Dzīvojamo telpu īres likumā paredzēti vairāki gadījumi, kad izīrētājs var izbeigt dzīvojamās telpas īres līgumu, viens no tiem ir noteikts šī likuma 24. pantā, proti, ja īrnieks nemaksā īres maksu, lai gan viņam ir nodrošināta iespēja lietot dzīvojamo telpu saskaņā ar dzīvojamās telpas īres līgumu, un kavēto maksājumu apmērs pārsniedz divu mēnešu īres maksu, ja vien dzīvojamās telpas īres līgumā nav noteikts lielāks pieļaujamais kavēto maksājumu apmērs (*Dzīvojamo telpu īres likums, 2021*). Tomēr šajā gadījumā nepieciešams vērsties tiesā, lai tā, izskatot izīrētāja pieteikumu, pieņemtu lēmumu par dzīvojamās telpas īres līgumā noteiktā īrnieka pienākuma īres maksas nesamaksas gadījumā atbrīvot īrēto dzīvojamo telpu. Tātad izīrētājs, proti, pašvaldība bez tiesas lēmuma nevar izbeigt dzīvojamās telpas īres līgumu un likt īrniekam atstāt dzīvojamās telpas.

Līdz ar jauna Dzīvojamo telpu īres likuma pieņemšanu stājās spēkā grozījumi Civilprocesa likumā (*Civilprocesa likums, 1998*), no kuriem daļa skāra arī dzīvojamo telpu īri. Ar šiem grozījumiem, pastāvot jau esošajai strīda izskatīšanai prasības tiesvedībā, tiek pieļauta saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšana ar dzīvojamo telpu īri saistītajās lietās gadījumos, kad izīrētājs iesniedz pieteikumu, lūdzot atbrīvot īrēto īpašumu, kā arī pienākumu samaksāt īres maksu īres līguma termiņa notecējuma dēļ vai īres maksas nesamaksas gadījumā (*Ose, 2021*).

Tomēr šie grozījumi neparedz pašvaldības tiesības vērsties tiesā saistību bezstrīdus piespiedu izpildīšanai, proti, Civilprocesa 400. panta otrajā daļā noteikts, ka saistības nav pakļautas bezstrīdus piespiedu izpildīšanai, ja šī izpildīšana vērsta pret valsts vai pašvaldības īpašumu. Tātad pašvaldībai, lai lūgtu samaksāt īres maksu un izbeigtu īres līgumu, jāvērsas tiesā vispārējā kārtībā.

Tāda pati rīcība pašvaldībai jāveic, ja dzīvojamo telpu īres līguma termiņš ir beidzies, bet īrnieks mājokli atsakās atstāt. Noteikt īrniekam pamest dzīvojamās telpas var tikai ar tiesas nolēmumu.

Pirmšķietami var likties, ka attiecībā uz šo regulējumu pašvaldībām nevajadzētu būt problemātikai, tomēr prakse rāda, ka pašvaldības nesteidzas sniegt prasību tiesā, ja īrnieks nemaksā īres maksu.

Izskaidrojums tam ir likuma Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā 14. pantā noteiktais, proti, pirmām kārtām ar dzīvojamo telpu nodrošināmas personas, kuras ar tiesas nolēmumu tiek izliktas no īrētās dzīvojamās telpas Dzīvojamo telpu īres likuma 24. pantā paredzētajā gadījumā (*Par palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā, 2001*). Protams, šīm personām jāatbilst likumā noteiktajam statusam.

Tomēr pašvaldība šādā situācijā ir bezspēcīga, jo īrniekam, kurš ar tiesas nolēmumu "izlietams" no īrētās dzīvojamās telpas, pašvaldībai ir jānodrošina cita dzīvojamā platība.

Viena no pašvaldību autonomajām funkcijām ir sniegt iedzīvotājiem palīdzību mājokļa jautājumu risināšanā, kā arī veicināt dzīvojamā fonda veidošanu, uzturēšanu un modernizēšanu (*Pašvaldību likums, 2022*). Tomēr, risinot problēmas, kas saistās ar palīdzību mājokļa jautājumu risināšanā, tām nav iespēju veicināt dzīvojamā fonda uzturēšanu un modernizēšanu, kā rezultātā īrnieki ceļ prasības tiesā par neatbilstošu dzīvojamo platību, ko īrē no pašvaldības.

Augstākās tiesas praksē norādīts, ka dzīvojamās telpas uzturēšana dzīvošanai derīgā stāvoklī ir izīrētāja pienākums, un tieši viņam arī ir jānodrošina dzīvokļa funkcionēšana atbilstoši tā izmantošanas mērķim (*Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2011, Nr. SKC-292/2011*).

Secināms, ka dzīvojamās īres līgums nav uzskatāms par faktiski izbeigtu, ja beidzies tajā noteiktais termiņš, jo pašvaldībai jāvēršas tiesā, lai lūgtu lemt par īrētā dzīvokļa atbrīvošanu.

Gadījumos, kad īrnieks kavē īres maksu ilgāk kā divus mēnešus, pašvaldībai jāvēršas tiesā, lai lūgtu lemt gan īres maksas nesamaksas dēļ atbrīvot īrēto telpu un izpildīt arī pienākumu samaksāt nokavēto īres maksu. Tomēr pat, ja tiesa apmierina prasību un izbeidz īres līgumu, pašvaldībai persona jānodrošina ar atbilstošu dzīvojamo platību. Tādējādi veidojas situācija, kad pašvaldības nespēj realizēt savas tiesības, kā rezultātā rodas nevienlīdzīga attieksme pret pārējo sabiedrības daļu.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Visi tiesību subjekti, kuriem tiek sniegta palīdzība dzīvokļa jautājuma risināšanā, īres līguma noslēgšanas tiesības iegūst administratīvajā, nevis vispārējā privāttiesiskajā kārtībā, proti, pašvaldība, kā publiska persona, izdot administratīvu aktu, ar kuru piešķir vai nepiešķir pašvaldības dzīvojamās telpas, kā palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā. Tomēr dzīvojamo telpu īres līgums uzskatāms par privāttiesisku līgumu, jo dzīvojamo telpu īres līgumu var slēgt ikviens persona, kuras īpašumā ir šādas telpas, proti, pašvaldībai nepiemīt ekskluzīva kompetence slēgt dzīvojamo telpu īres līgumus.
2. Lai atrisinātu jautājumu par dzīvojamo telpu īres līguma noteikta termiņa ieviešanu līgumiem, kas slēgti par dzīvojamās telpas īri kā palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā, nepieciešams veikt grozījumus Dzīvojamo telpu īres likumā, konkrēti V nodaļā “Pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu izīrēšana” 32. punktā, norādot, ka “*pašvaldības dome izdod saistošos noteikumus, kuros nosaka pašvaldībai piederošas dzīvojamās telpas izīrēšanas kārtību un nosacījumus, kā arī termiņu, uz kādu slēdzams dzīvojamās telpas īres līgums, attiecībā uz pašvaldībai piederošu vai tās nomātu dzīvojamo telpu, kas tiek izīrēta atbilstoši normatīvajiem aktiem par palīdzības sniegšanu dzīvokļa jautājumu risināšanā*”.
3. Pašvaldības dzīvojamās īres līgums nav uzskatāms par faktiski izbeigtu, ja beidzies tajā noteiktais termiņš, jo normatīvie akti pašvaldībai neparedz tiesības pieprasīt īrniekam atbrīvot īrētās telpas bez tiesas nolēmuma, kurā izlemts jautājums par īrētā dzīvokļa atbrīvošanu. Tāpēc uzskatāms, ka īres attiecības turpinās.
4. Gadījumos, kad īrnieks kavē īres maksu ilgāk kā divus mēnešus, pašvaldībai jāvēršas tiesā, lai lūgtu lemt gan īres maksas nesamaksas dēļ atbrīvot īrēto telpu un izpildīt arī pienākumu samaksāt nokavēto īres maksu. Tomēr pat, ja tiesa apmierina prasību un izbeidz īres līgumu, pašvaldībai persona jānodrošina ar atbilstošu dzīvojamo platību. Tādējādi veidojas situācija, kad pašvaldības nespēj realizēt savas tiesības, kā rezultātā rodas nevienlīdzīga attieksme pret pārējo sabiedrības daļu. Nepieciešams veikt grozījumus likuma Par palīdzību dzīvokļa jautājumu risināšanā 14. pantā, nosakot izņēmuma gadījumus, kad pašvaldība var atteikties dzīvojamo platību, proti, gadījumos, kad ar tiesas nolēmumu personas tiek izliktas no pašvaldības īrētās dzīvojamās telpas.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Civilprocesa likums.* (14.10.1998). Latvijas Republikas likums, red. uz 29.03.2023. <https://likumi.lv/ta/id/50500-civilprocesa-likums>
2. *Dzīvojamo telpu īres likums.* (17.03.2021). Latvijas Republikas likums, red. uz 07.05.2023. <https://likumi.lv/ta/id/322216-dzivojamo-telpu-ires-likums#p24>
3. *Par palīdzību dzīvokļa jautājuma risināšanā.* (06.12.2001). Latvijas Republikas likums, red. uz 15.01.2022. <https://likumi.lv/ta/id/56812-par-palidzibu-dzivokla-jautajumu-risinasana>
4. *Pašvaldību likums.* (20.10.2022). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/336956-pasvaldibu-likums>

5. Dārziņa, L. (06.03.2019). *Pašvaldība var piešķirt dzīvokli likumā īpaši noteiktos gadījumos*. <https://lvportals.lv/e-konsultacijas/16422-pasvaldiba-var-pieskirt-dzivokli-likuma-ipasi-noteiktos-gadījumos-2019>
6. Krauze, R. (2005). *Par dzīvojamo telpu īri. Likums ar komentāriem. Otrais papildinātais izdevums*. Tiesu namu aģentūra.
7. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Administratīvo lietu departamenta 2018. gada 13. jūlija spriedums lietā Nr. A420296316, SKA-1020/2018. <https://www.at.gov.lv/downloadlawfile/5559>
8. Latvijas Republikas Augstākās tiesas Senāta Civillietu departamenta 2011. gada 12. oktobra spriedums, Nr. SKC-292/2011. <https://www.at.gov.lv/lv/tiesu-prakse/judikaturas-nolemumu-arhivs/civillietu-departaments/hronologiska-seciba?year=2011>
9. Ose, D. (26.10.2021). Tiesvedības īpatnības dzīvojamo telpu īres lietās. *Jurista Vārds*, 43 (1205), 71-74.

AUTORTIESĪBU AIZSARDZĪBA MĀKSLĪGĀ INTELEKTA DARBĪBĀS COPYRIGHT PROTECTION IN ARTIFICIAL INTELLIGENCE ACTIVITIES

Sigita Skudriņa

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, sskudrina@inbox.lv, Rēzekne, Latvija

Zinātniskais vadītājs Mg. iur. **Aldis Kaļva**

Abstract: *In today's society, the contribution of the development of artificial intelligence is playing an increasingly important role, which can make people both easier to live and worried about the role that man plays in society. Copyright is an essential element of intellectual property protection, which must undoubtedly be protected. Conversely, problems and questions may arise when copyright is infringed not by a natural or legal person but by artificial intelligence. Modern technologies are developing rapidly, so it is essential to find appropriate legal frameworks that will be equally effective and flexible.*

Keywords: *artificial intelligence, copyright, intellectual property.*

Ievads

Mūsdienu sabiedrībā aizvien lielāku lomu gūst mākslīgā intelekta attīstības rezultātā dotais pienesums, kas spēj cilvēkiem gan atvieglot dzīvi, gan liek uztraukties par cilvēka lomu sabiedrībā. Autortiesības ir būtisks intelektuālā īpašuma aizsardzības elements, kas neapšaubāmi ir jāaizsargā. Savukārt problēmas un jautājumi var rasties gadījumos, kad autortiesības pārkāpj nevis fiziska vai juridiska persona, bet mākslīgais intelekts. Autortiesību aizsardzība mākslīgā intelekta darbībā ir īpaši aktuāla, jo mūsdienu tehnoloģijas attīstās ātri, līdz ar to ir ļoti būtiski rast atbilstošus tiesiskos regulējumus, kas būs vienlīdz efektīvi un elastīgi.

Raksta mērķis ir analizēt autortiesību aizsardzības problemātiku mākslīgā intelekta darbībā, kā arī atrast un noteikt šo problēmu iespējamus risinājumus.

Uzdevumi ir:

- 1) izpētīt mākslīgā intelekta jēdzienu un vēsturisko attīstību;
- 2) analizēt mākslīgā intelekta darbības sfēras un sasaisti ar autortiesību aizsardzību;
- 3) veikt mākslīgā intelekta darbības problemātikas izpēti autortiesību jomā.

Darbā tika izmantotas sekojošas teorētiskās un empīriskās pētniecības metodes:

- vēsturiskā metode: iepazīstoties ar mākslīgā intelekta rašanās pirmsākumiem;
- loģiskā metode: skatot atsevišķus aspektus un to saistību ar situāciju;
- analītiskā metode: pētot informācijas avotus;
- literatūras analīzes metode: lai pēfītu aktuālo literatūru saistībā ar mākslīgā intelekta jēdzienu un problemātiku;
- salīdzinošā metode: salīdzinot mākslīgā intelekta darbības ar autortiesību jēdzienu;
- aprakstošā metode: analizējot mākslīgā intelekta un autortiesību kopsakarības.

Mākslīgā intelekta jēdziens un vēsturiskā attīstība

Termins "mākslīgais intelekts" (no angļu val. *artificial intelligence*) Oksfordas frāžu un fabulu vārdnīcā ir definēts kā teorija un attīstība par datorsistēmām, kas spēj veikt uzdevumus, kuriem parasti nepieciešams cilvēka intelekts, piemēram, vizuālā uztvere, runas atpazīšana, lēmumu pieņemšana un tulkošana dažādās valodās. Savukārt Hūberts Dreifuss norādījis, ka mākslīgā intelekta jēdziens ietver pārliecību, ka visu, kas ir būtisks cilvēka intelektam, var formalizēt. Mākslīgais intelekts (turpmāk – MI) ir zinātne par programmētām autonomām vai daļēji cilvēka kontrolētām programmām, kas ir iestrādātas dažādās ierīcēs un iekārtās, kas spēj pieņemt neatkarīgus lēmumus un veikt citus uzdevumus un darbības bez tiešas cilvēka iejaukšanās. Savukārt roboti ir plašāks jēdziens, jo šis termins ietver gan ierīces un programmas,

kas apveltītas ar MI, gan tādas, kas nav pilnībā neatkarīgas no cilvēka un autonomas savā darbībā, bet ir cilvēka kontrolētas (*Kaprāne, 2023*). Terminu “mākslīgais intelekts” 1956. gadā ieviesis Džons Makārtijs. MI ir datorzinātnes apakšnozare, kas nodarbojas ar intelektuālas uzvedības automatizāciju. MI definē arī kā pētījumus, kā likt datoriem darīt lietas, ko pašlaik cilvēki dara labāk, vai kā skaitļošanas procesu pētījumus, kas ļauj uztvert, spriest un darboties. Pastāv uzskats, ka MI ir problēmu formālu īpašību un to risināšanas metožu pētījumi un tā datorzinātnes daļa, kas pēta simboliskus, nealgoritmiskus spriešanas procesus un simbolisku zināšanu atspoguļošanu, lai to izmantotu datorsistēmas intelekta nodrošināšanai (*Grundspeņķis, 2023*).

Iejas par intelektuālām mašīnām pazīstamas jau antīkajā mitoloģijā (grieķu skulptora Pigmaliona no ziloņkaula izveidotā sievietes figūra). 5. gs. p. m. ē. Aristotelis izstrādājis pirmo formālo deduktīvās spriešanas sistēmu (silogismus). 3. gs. p. m. ē. izgatavotais papirus, iespējams, satur pirmo zināmo ekspertu sistēmas aprakstu. 13. – 18. gs. vērojama pirmo mehānisko dzīvnieku, “runājošo galvu” un citu mākslīgi radītu ierīču, kas spēj atdarināt dzīvu sistēmu darbību (Vokansona mehāniskā pīle, šahists Turks u. c.), konstruēšana. Vilhelms Šikards 1623. gadā radījis pirmo mehānisko skaitļošanas mašīnu. Blēzs Paskāls 1642. gadā radījis pirmo ciparu skaitļošanas mašīnu “Paskalīna”, ko vēlāk uzlabojis Gotfrīds Leibnics, kurš izgudrojis arī bināro sistēmu un paredzējis universālas spriešanas iespējamību. Čārlzs Bebidžs 1837. gadā pabeidza projektēt “analītisko dzinēju” – mehānisku, programmējamu datoru. 19. – 20. gs. iegūtie rezultāti matemātikā (Būla algebra, predikātu loģika, minimaksa teorēma, Tjūringa mašīna u. c.) bija ļoti nozīmīgi atklājumi MI attīstībai. Konrāds Cūze 1941. gadā uzbūvējis pirmo ar programmu vadāmo datoru. Termins “robots” pirmo reizi parādās Karela Čapeka 1920. gadā sarakstītajā lugā “R.U.R.” (*Grundspeņķis, 2023*).

Nav viennozīmīgas atbildes uz jautājumu, kas ir MI. Ir daudz ikdienā lietotu metožu un ierīču, piemēram, korporācijas iRobot putekļu sūcēji Roomba, surogātpastu filtrējošie aģenti, mašīntulkošanas programmas, autonomas automašīnas bez vadītāja, Nacionālā aeronautikas un kosmosa administrācijas attālinātā aģenta (*NASA's remote agent*) programma, kas autonomi plāno un sastāda darbību grafiku kosmosa kuģos, un vēl citas. Tajā pašā laikā, neskatoties uz panākumiem, vairāki ietekmīgi MI dibinātāji, tādi kā Dž. Makārtijs, M. Minskis, Nils Nilsons un P. Vinstons, izsaka neapmierinātību ar MI progresu. Viņi uzskata, ka mazāk vērtības būtu jāvelta aizvien pilnīgākām lietotnēm. MI ir jācenšas sasniegt cilvēku līmeņa MI. Līdzīgu domu pauž arī citi pētnieki, kas strādā pie mākslīgā intelekta. Mūsdeinās zinātnieku un pētnieku mērķis ir radīt MI universālus algoritmus, lai mācītos un darbotos jebkurā vidē. Vienlaicīgi ir jāgarantē, ka tiks radīts patiešām draudzīgs MI, par ko nopietnas bažas izsaka, piemēram, Džeimss Barets (*Grundspeņķis, 2023*).

Neskatoties uz gūtajiem panākumiem, MI joprojām neatbildēti ir daudzi svarīgi jautājumi, lai varētu apgalvot, ka MI virzās pareizā virzienā, neaizmirstot ētiskos aspektus un atbildību par darba augļu pozitīvo efektu. Visaptverošu cilvēka intelekta līmeņa sistēmu izstrādei būtu pašos pamatos jāizmaina cilvēku lielākās daļas dzīve, neapdraudot viņu brīvību, autonomiju un izdzīvošanu (*Grundspeņķis, 2023*).

Autortiesību un mākslīgā intelekta darbību norobežošana

Eiropas Savienības Intelektuālā īpašuma birojs pētījumā “Mākslīgā intelekta ietekme uz autortiesību un dizainparaugu pārkāpumiem” mākslīgā intelekta metodika ir piemērota divām detalizētāk izstrādātām pozīcijām par autortiesību un dizainparaugu pārkāpumiem un to īstenošanu attiecībā uz fizisko preču ražošanu un tirdzniecību, kā arī digitālā satura koplietošanu. Pētījumā secināts, ka:

- Pastāv vairākas iespējas kā MI var tikt izmantots efektivitātes uzlabošanai autortiesību un dizainparaugu tiesību pārkāpumu atklāšanā un īstenošanā, sniedzot dažādas funkcijas sākot no pārkāpumu uztveršanas, novērtēšanas un līdz pat prognozēšanai. MI var

identificēt riskus un sakārtot tos prioritārā secībā, uzreiz datortīklā pamanīt ļaunprātīgu programmatūru un atklāt hakeru ielaušanās plānus pirms tie notiek. Mašīnmācīšanās izceļas kā galvenā MI apakšjoma, ko var izmantot tiesībsardzības rīku izstrādei, piemēram, liela apjoma informācijas analīzei, lai atklātu viltotas tīmekļa vietnes vai nelikumīgu saturu, uzlabotu automatiskās satura atpazīšanas rīkus un sniegtu ieskatu iespējamo pārkāpumu noteikšanai. Savukārt, tiesībsardzības iestādes var izmantot sistēmas, ar kurām eksperti var izlemt par piemērotāko stratēģiju sistēmas pasargāšanai no konkrētiem riskiem, tostarp tādiem, kas saistīti ar autortiesību un dizainparaugu tiesību pārkāpumiem.

- Lai apietu kiberdrošības pasākumus un izvairītos no ļaunprātīgo darbību atklāšanas, krāpnieki un noziedzīgie grupējumi izmanto vai var izmantot tās pašas MI metodes, ko izmanto tiesībsardzības iestādes. To sauc par “MI/kiberdrošības paradoksu” – pieaugot MI izmantošanas apjomam un arvien vairāk to izmantojot kiberdrošības jomā, palielinās arī šīs tehnoloģiskās attīstības iespējamās negatīvās puses. Līdz ar to mašīnmācīšanās ar pretēju nolūku varētu palīdzēt pamanīt un pārvarēt kiberdrošības pasākumus, tostarp izjaukt aizsardzību un izstrādāt dinamiskas ļaunprātīgās programmatūras, lai izvairītos no ļaunprātīgu darbību atklāšanas. Visbeidzot, ir vērts paturēt prātā, ka aiz jebkura MI algoritma un tā praktiskā pielietojuma vienmēr stāv cilvēks. Lai gan MI neatrisina visas iespējamās problēmas, tiesībsardzības iestādes varētu to izmantot plašākās analīzēs un prognozēšanā, vienlaikus labāk izpildot priekšnoteikumus attiecībā uz taisnīgumu un pārredzamību (*Kasara, 2022*).

Visbeidzot, MI izstrāde un izmantošana ir radījusi zināmas bažas saistībā ar ētiku, privātumu un pamattiesībām. Tā kā MI un ar to saistītās tehnoloģijas tiek izmantotas, lai pieņemtu lēmumus un sagatavotu prognozes tādās ļoti nozīmīgās jomās kā noziedzības apkarošana, ietverot ar autortiesībām un dizainparaugu tiesībām saistītus noziegumus, MI var būtiski ietekmēt cilvēka pamattiesības. MI algoritmus darbina dati, kas iegūti un apstrādāti, izmantojot tehnoloģijas, kuras arvien vairāk ieskauj katru mūsu dzīves minūti (*Kasara, 2022*).

Autortiesību likuma 15. pantā noteiktajam ekskluzīvo (izņēmuma) autora mantisko tiesību apjomam, autoram ir absolūta tiesība lemt par darba izmantošanu publiskošanai, tostarp to retranslējot. Minētā likuma 40. panta pirmā daļa satur imperatīvu tiesību normu, kas nosaka, ka ir aizliegts izmantot darbus, ja nav saņemta autortiesību subjekta atļauja. Secināms, ka tiesība aizliegt darba izmantošanu ir ne tikai autora personiskā tiesība, bet arī mantisko tiesību daļa (*Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta spriedums, 2019, Nr. C04339012, SKC-222/2019*).

Sabiedrībā pastāv diskusijas par MI kā autora ideju, kā arī nepieciešams nodalīt jomas, kurās MI izmantošana ir jāierobežo, un kurās jāveicina. Gadījumā, vai mākslīgā intelekta radīts teksts ir uzskatāms par plaģiātu, Latvijas Universitātes Medicīnas fakultātes asociētā profesore S. Mežinska norādījusi, ka plaģiāta jēdziens mākslīgā intelekta rīka "ChatGPT" radītajiem tekstiem nav pielietojams, jo plaģiāts pēc definīcijas ir cita autora darba uzdošana par savu, bet nodēvēt mākslīgo intelektu par autoru nav īsti pieņemami. Mācību un studiju procesā jāvērtē par neatļautu palīgīdzekļu izmantošanu mācību darbā, nevis plaģiātu, lai mākslīgajam intelektam netiktu piedēvēta autorība, kas būtu nepamatota antropomorfizācija. Pašreiz pasaulē daļa augstskolu aizliedz izmantot mākslīgā intelekta rīkus studiju procesā, tomēr vienlaikus ir vairākas augstskolas, kas jau tagad veido noteikumus, kas jāievēro, izmantojot mākslīgo intelektu (*Ziņu Aģentūra LETA, 2023*).

Pastāv vairākas iespējas MI efektivitātes uzlabošanai autortiesību un dizainparaugu tiesību pārkāpumu atklāšanā un autortiesību un dizainparaugu tiesību īstenošanā, jo to var izmantot, lai veiktu daudzas dažādas funkcijas no uztveršanas, apsvēršanas un darbības līdz novērtēšanai un pat prognozēšanai. Pašlaik galvenās MI attīstības jomas ir mašīnmācīšanās, dabiskās valodas apstrāde, datorredze, ekspertu sistēmas un izskaidrojams MI. Izskaidrojamam

MI pašlaik tiek pievērsta pastiprināta ekspertu un politikas veidotāju uzmanība. Liels potenciāls ir arī citām tehnoloģijām, ko uzlabo ar MI, piemēram, kvantiskajai datošanai, blokķēdēm, 3D drukāšanai, ģeneratīvajam dizainam, mākoņpakalpojumiem un robotikai. MI var identificēt riskus un sakārtot tos prioritārā secībā, uzreiz tīklā pamanīt ļaunprogrammatūru, pārvaldīt reakciju uz incidentiem un atklāt ielaušanās, pirms tās notiek. Piemēram, mašīnmācīšanās izceļas kā galvenā MI apakšjoma, ko var izmantot tiesībaizsardzības rīku izstrādei, piemēram, liela apjoma informācijas analīzei, lai atklātu draudus un identificētu sociālās inženierijas robotprogrammatūras, attēlu skenēšanai, lai atklātu viltotas lapas vai nelikumīgu saturu, uzlabotu automatiskās satura atpazīšanas rīkus un sniegtu ieskatu pārkāpumu modeļu noteikšanai (Kasara, 2022).

Gadījumiem, kad mākslīgais intelekts savā darbībā izmanto cita autora radīto darbu kā risinājumu var piedāvāt mākslīgā intelekta “apmācību”, piemēram, gadījumos, kad mākslīgais intelekts darbojas kādā konkrētā sfērā “iepazīstināt” ar jau esošiem autortiesību subjektiem un konkrētām robežām, attiecīgi mākslīgo intelektu ieprogrammējot atpazīt jau esošos autoru darbus un aizliedzot to izmantot mākslīgā intelekta darbībās bez atsaucēm vai konkrētā darba autora atļaujas darbu reproducēt.

Secinājumi un priekšlikumi

1. Mākslīgajam intelektam ir nepieciešams vēl attīstīties un mainīties. Tikai konstatējot problēmu kādā jomā būs iespējams to identificēt un novērst. Mākslīgā intelekta pilnveidi un attīstību var panākt, krustojot, integrējot un optimizējot algoritmus un nepārtraukti pilnveidojot akadēmiskos pētījumus. Tiesībaizsardzības iestādēm ir jāspēj sekot līdzi tendencēm jauno tehnoloģiju jomā, lai nodrošinātu, ka tās ir pienācīgi sagatavotas un apmācītas.
2. Jaunāko tehnoloģiju un mākslīgā intelekta piedāvātās iespējas un pakalpojumus aktīvi izmanto un iepazīst plašs sabiedrības loks. Izglītības iestādēm jāvērs uzmanība ne tikai uz preventīviem pasākumiem, kas vērsti pret plaģiātisma izplatību studentu un skolēnu darbos, bet arī pret mākslīgā intelekta sastādītu tekstu izmantojamības nepieļaujamību, jo mākslīgajam intelektam nav pieļaujams piedēvēt autorību. Piedāvāju augstākās izglītības iestādēm savos metodiskajos norādījumos ietvert punktu par mākslīgā intelekta radītu tekstu (vai tamlīdzīgu darbu) izmantošanas aizliegumu studentu zinātniski pētnieciskajos darbos.
3. Mākslīgā intelekta jēdziens ir plašs, to atšķirīgi definē gan tiesību zinātnieki, gan sabiedrība un mākslīgā intelekta veidotāji. Tādēļ ļoti būtiski ir rast vienotu risinājumu, kas spētu skaidrot mākslīgā intelekta teorētisko nozīmi. Piedāvāju izveidot jaunu likumu “Par mākslīgā intelekta darbības tiesiskumu”, kur 1. pantā piedāvā mākslīgā intelekta īsu definīciju: Mākslīgais intelekts ir autonoma, datorizēta, elektronizēta un mehāniska sistēma, kas ir radīta ar nolūku atvieglot fizisku un juridisku personu ikdienu, veicot kādas konkrētas darbības vai pakalpojumus.
4. Atbildīgs par mākslīgā intelekta izdarītu darbību (deliktatbildība) ir attiecīgā mākslīgā intelekta īpašnieks, izveidotājs vai atsevišķos gadījumos - programmētājs.

Izmantotie avoti un literatūra

1. Grundspenķis, J. (04.02.2023). Mākslīgais intelekts. *Nacionālā enciklopēdija*. <https://enciklopedija.lv/skirklis/24447-maksligais-intelektis>
2. Kaprāne, S. (02.05.2023). Mākslīgais intelekts un pamattiesību aizsardzība. *Jurista Vārds*, 18/19 (1284/1285), 40-45.
3. Kasara, V. (11.04.2022). *Publicēts pētījums par mākslīgā intelekta ietekmi uz autortiesību un dizainparaugu pārkāpumiem*. Patentu valde. <https://www.lrpv.gov.lv/lv/jaunums/publicets-petijums-par-maksliga-intelekta-ietekmi-uz-autortiesibu-un-dizainparaugu-parkapumiem>
4. Latvijas Republikas Senāta Civillietu departamenta 2019.gada 19.augusta spriedums lieta Nr. C04339012, SKC-222/2019.

5. Ziņu Aģentūra Leta (21.04.2023). *Mākslīgais intelekts tiek izmantots mācību procesā*. <https://nra.lv/latvija/412107-maksligais-inteleks-tiek-izmantots-macibu-procesa.htm>.

VALSTS PREZIDENTA FUNKCIJU RAKSTUROJUMS *DESCRIPTION OF PRESIDENTIAL FUNCTIONS*

Raitis Daniels Zvīdriņš

Rēzeknes Tehnoloģiju akadēmija, rz22039@edu.rta.lv, Rēzekne, Latvija
Zinātniskais vadītājs Dr.iur. **Artūrs Gaveika**

Abstract. *This year the regular presidential election will be held again, and the head of state for the next four years will be chosen by the parliament of Latvia. Although in recent years there has been an active discussion about the need for a publicly elected president in Latvia, the public often thinks that the President of Latvia has a purely representative function, but that is not entirely true. Representing the country is, of course, a crucial and visible aspect of the president's duties, but it is only one of the president's external functions, in addition to which there are several other functions that are important for public administration. The President of Latvia is involved in all three branches of government - executive, legislative and judicial, which means that his competence is broader than it might seem without any analysis of the constitutional structure of Latvia.*

Keywords: *branches of government, constitution, function, president.*

Ievads

Par cik Valsts prezidents ir valsts augstākā amatpersona, varētu apgalvot, ka tautas uzticība šim institūtam un tā reputācija ir nepieciešama stabilitātes nodrošināšanai valstī. Taču, lai uzticība un reputācija atbilstu paveiktajam, nepieciešams, lai tauta varētu pēc iespējas objektīvāk novērtēt prezidenta darbību, kas savukārt prasa izpratni par Valsts prezidenta funkcijām. Lai arī sabiedrībā nereti tiek pausts uzskats, ka Latvijā Valsts prezidentam ir vienīgi reprezentatīva funkcija, tas neatbilst patiesībai, par cik tā ir tikai viena no ārējām prezidenta funkcijām, bez kuras pastāv vēl vairākas valsts pārvaldē nozīmīgas funkcijas. Latvijas Valsts prezidents ir iesaistīts gan izpildvaras, gan likumdevēja varas, gan tiesu varas īstenošanā, taču nav nevienas no triju varas atzaru galvenajiem īstenošanā (*Brikmane, 2022*). Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija izteikusies, ka Valsts prezidenta “galvenā loma ir iesaistīties noteiktā politiskā situācijā vai citu konstitucionālo orgānu lēmuma pieņemšanas procesa stadijā un ar savu darbību dot noteiktu impulsu šīs situācijas atrisināšanā vai lēmuma uzlabošanā” (*Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija, 2011*).

Pētījuma **mērķis** ir uzskaitīt Valsts prezidenta funkcijas un noskaidrot to, caur kādām Valsts prezidenta tiesībām un pienākumiem tās izpaužas, kā arī to, kādas ir uz tām attiecināmās tiesību normas. Izvirzītā mērķa sasniegšanai autors analizē zinātnisko literatūru un normatīvos aktus.

Pētījuma **uzdevumi**:

- 1) iepazīties ar teorētiskajā literatūrā atrodamo Valsts prezidenta funkciju uzskaitījumu;
- 2) apskatīt ar Valsts prezidenta funkcijām saistīto normatīvo regulējumu;
- 3) aplūkot Valsts prezidenta funkciju izpausmi praksē.

Izmantotās pētniecības **metodes**: literatūras analīze, tiesību zinātnes speciālās metodes – semantiskā, gramatiskā un analītiskā metode.

Valsts prezidenta konstitūtīvā un leģislatīvā funkcija

K. Dišlers ir paudis domu, ka Valsts prezidenta konstitūtīvā un leģislatīvā funkcija “var tikt aplūkotas kopīgi, tāpēc, ka Valsts prezidentam kā Satversmes likumdošanā, tā parastajā likumdošanā pieder vienas un tās pašas tiesības” (*Dišlers, 2004*). Viena no minēto Valsts prezidenta funkciju izpausmēm ir tiesība ierosināt likumu (Satversmes 47. pants), kuru Valsts prezidents var izlietot patstāvīgi un neatkarīgi no citiem valsts varas orgāniem (*Dišlers, 2004*). Satversmes

65. pants noteic to, ka arī Valsts prezidents ir tiesīgs iesniegt likumprojektus Saeimas izskatīšanai (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Vēl viena no tiesībām, caur kurām Valsts prezidents realizē savu konstitutīvo un leģislatīvo funkciju, ir tiesība pieprasīt likuma otrreizēju caurlūkošanu, kas formulēta Satversmes 71. pantā un kas izpaužas kā likuma spēkā stāšanās aizturēšana (*Dišlers, 2004*). Šī tiesība ļauj Valsts prezidentam izteikt aizrādījumus sakarā ar Saeimas pieņemto likumu, kas Saeimai ir jāuzklausa, taču tā ir arī tiesīga šos aizrādījumus neievērot, un pieņemt likumu otrreiz pilnīgi negrozītu (*Dišlers, 2004*). Šīs tiesības (suspensīvā veto) izlietošanā Valsts prezidents Latvijā ir neatkarīgs, un tā būtu noderīga gadījumā, kad, piemēram, Valsts prezidents ir ierosinājis likumu, Saeima to pieņēmusi, taču atkāpusies no iesniegtā likumprojekta principiem (*Dišlers, 2004*). Tomēr saskaņā ar Satversmes 75. pantu Valsts prezidents nevar pieprasīt otrreizēju likuma caurlūkošanu, ja Saeima ar ne mazāk kā divu trešdaļu balsu vairākumu nolēmusi, ka likums ir steidzams (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Līdz ar tiesībām ierosināt likumu un pieprasīt likuma otrreizēju caurlūkošanu Valsts prezidenta konstitutīvā un leģislatīvā funkcija tiek realizēta caur Valsts prezidenta likumu izsludināšanu, kas ir Valsts prezidenta kompetencē – visus likumus, neatkarīgi no to pieņemšanas veida, izsludina Valsts prezidents (*Dišlers, 2004*). Kārtību, kādā tiek izsludināti likumi, nosaka Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums, un tā 4. pantā minēts, ka likumu izsludina, publicējot to oficiālajā izdevumā, kas saskaņā ar šī paša likuma 2. pantu ir “Latvijas Vēstnesis” (*Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums, 2012*).

Satversmes 72. pants piešķir Valsts prezidentam tiesības septiņu dienu laikā kopš likuma pieņemšanas Saeimā apturēt Saeimas pieņemto likumu uz diviem mēnešiem. Obligāti tas Valsts prezidentam jā dara, ja to pieprasa vismaz viena trešdaļa Saeimas locekļu, taču tā var būt arī Valsts prezidenta iniciatīva, kurai Saeimas apstiprinājums nav vajadzīgs, taču šajā gadījumā šim aktam nepieciešama ministru prezidenta vai kāda ministra (uz kura kompetenci attiecas apturētais likums) līdzparakstīšana (*Dišlers, 2004*). Ja to pieprasa ne mazāk kā viena desmitā daļa vēlētāju, apturētais likums nododams tautas nobalsošanai jeb referendumam, ko rīko saskaņā ar likumu “Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu” (*Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu, 1994*).

Saskaņā ar Satversmes 78. pantu vismaz desmitā daļa vēlētāju ir tiesīga iesniegt Valsts Prezidentam pilnīgi izstrādātu Satversmes grozījumu projektu vai likumprojektu, kurš to nodod Saeimas izskatīšanai, un ja tas Saeimā netiek pieņemts bez grozījumiem saturā, tad tas tiek nodots tautas nobalsošanai (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Valsts prezidenta defensīvā un federatīvā funkcija

Valsts prezidenta defensīvā funkcija izpaužas caur Satversmes 42. pantu, kurā noteikts: “Valsts Prezidents ir valsts bruņotā spēka augstākais vadonis. Kara laikam viņš ieceļ virspavēlnieku” (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Neskatoties uz to, ka šie jautājumi atrodas aizsardzības ministra kompetencē, arī Valsts prezidenta kā valsts bruņotā spēka augstākā vadoņa pienākumos ietilpst rūpēties par to, lai armija būtu labi sagatavota, apgādāta, sadalīta, novietota utt. (*Dišlers, 2004*). Lai arī tiešā tekstā tas nav minēts, no Satversmes 42. panta secināms arī tas, ka Valsts prezidentam ir tiesības iecelt virsniekus un paaugstināt viņus dienesta pakāpēs, rīkojoties saskaņā ar Ministru kabinetu caur aizsardzības ministru (*Dišlers, 2004*).

Satversmes 44. pants Valsts prezidentam nosaka par pienākumu spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus, ja kāda cita valsts Latvijai pieteikusi karu vai ienaidnieks uzbrūk

Latvijas robežām, nekavējoties sasaucot Saeimu, kura lemj par kara pasludināšanu un uzsākšanu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Lai arī tas tiek darīts uz Saeimas lēmuma pamata, tomēr saskaņā ar Satversmes 43. pantu Valsts prezidents ir persona, kas pasludina karu. Par cik kara pasludināšanas pamatā ir Saeimas lēmums, būtu aplami pieļaut, ka, pasludinot karu, Valsts prezidents izpauž savu gribu (*Dišlers, 2004*).

Viens no daudzajiem Valsts prezidenta pienākumiem ir arī valsts starptautiskā valsts pārstāvēšana, un caur to izpaužas prezidenta federatīvā funkcija. Lai arī ikviena pilnvarota amatpersona savu pilnvaru robežās var reprezentēt valsti, Valsts prezidents var pārstāvēt valsti starptautiski visos gadījumos, un tam nav nepieciešams speciāls pilnvarojums (*Dišlers, 2004*). Valsts prezidenta federatīvā funkcija izpaužas arī caur Satversmes 41. pantā noteikto pienākumu izpildīt Saeimas lēmumus par starptautisku līgumu ratificēšanu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Valsts prezidenta kreatīvā funkcija

Kā jau minēts, Valsts prezidents ir tiesīgs iecelt militārā dienesta amatos, saņemot izdotajam aktam aizsardzības ministra līdzparakstu jeb kontrasignāciju, savukārt, iecelt personas diplomātiskos amatos (tiesības, kas paredzētas Satversmes 41. pantā) Valsts prezidents var, saņemot ārlietu ministra līdzparakstu (*Dišlers, 2004*). Arī citu valstu diplomātiskos priekšstāvjus Latvijā formāli pieņem tikai ar Valsts prezidenta izdotu pieņemšanas aktu, kuru līdzparakstījis ārlietu ministrs (*Dišlers, 2004*).

Saskaņā ar Satversmes 56. pantā noteikto vienīgi persona, kuru uz to ir uzaicinājis Valsts prezidents, ir tiesīga sastādīt Ministru kabinetu (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Lai arī Satversmes 53. pantā noteikts, ka Valsts prezidents par savu darbību politisku atbildību nenes, un visiem Valsts prezidenta rīkojumiem jābūt līdzparakstītiem no ministru prezidenta vai ministra, kuri uzņemas visu atbildību par šiem rīkojumiem, ministru prezidenta iecelšana amatā notiek bez jebkāda līdzparaksta, tomēr jāņem vērā, ka Valsts prezidenta izvēlētajam ministru prezidentam nepieciešama Satversmes 59. pantā minētā "Saeimas uzticība" (*Dišlers, 2004*).

Vēl viena Valsts prezidenta kreatīvās funkcijas izpausme ir tiesības ierosināt Saeimas atlaišanu, kuras noteiktas Satversmes 48. pantā un kuras Valsts prezidents var izmantot brīvi bez jebkāda līdzparaksta (*Dišlers, 2004*). Vienīgā reize valsts pastāvēšanas vēsturē, kad šīs tiesības izmantotas, bija 2011. gada 28. maijā, kad toreizējais Latvijas Valsts prezidents Valdis Zatlers ierosināja referendumu par Saeimas atlaišanu.

Valsts prezidenta jurisdiktīvā funkcija

Satversmes 45. pantā noteiktas Valsts prezidenta tiesības apžēlot noziedzniekus par kuriem tiesas spriedums stājies likumīgā spēkā (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*). Apžēlošanas noteikumus un kārtību nosaka Apžēlošanas likums (*Apžēlošanas likums, 1998*).

Valsts prezidents var brīvības atņemšanas soda neizciesto daļu aizstāt ar citu, vieglāku soda veidu, pilnīgi vai daļēji atbrīvot no pamatsoda vai papildsoda izciešanas vai noņemt sodāmību (Apžēlošanas likuma 2. pants). Tiesības lūgt apžēlošanu ir personai, kura:

- izcieš sodu Latvijas Republikā;
- notiesāta ārvalsts tiesā un nodota soda izciešanai Latvijā bez nosacījuma, ka apžēlošana nav piemērojama;
- notiesāta Latvijā un nodota soda izciešanai ārvalstī, ja attiecīgā ārvalsts iestāde ir piekritusi atzīt Latvijas Republikā pieņemtu lēmumu par personas apžēlošanu;

- izcietusi sodu Latvijā (*Apžēlošanas likums, 1998*).

Līdz 2023. gada 27. februārim līdzšinējais Latvijas Valsts prezidents E. Levits izskatījis 369 apžēlošanas lūgumus, no kuriem 19 apmierinājis (*Valsts prezidenta kanceleja, 2023*).

Valsts prezidenta regulatīvā un kontroles funkcija

Viena no regulatīvās funkcijas izpausmēm ir Saeimas sasaukšana, un Valsts prezidentam tiesības pašam tieši sasaukt Saeimu uz sesiju ir tikai divos gadījumos, kas noteikti Satversmē:

- 1) ja kāda cita valsts Latvijai pieteikusi karu vai ienaidnieks uzbrūk Latvijas robežām (44. pants);
- 2) ja tautas nobalsošanā nolemts, ka Saeima tiek atlaista, vai tā tiek atsaukta, taču jaunā Saeima vēl nav ievēlēta; atlaistās Saeimas locekļu pilnvaras paliek spēkā līdz jaunās Saeimas sanāksšanai (49. pants) (*Latvijas Republikas Satversme, 1922*).

Satversmes 46. pants nosaka, ka ar ministru prezidenta līdzparakstītu Valsts prezidenta rīkojumu var tikt sasaukta ārkārtas ministru kabineta sēde, kuras dienas kārtību nosaka Valsts prezidents, piemēram, gadījumos, kad valsti apdraud ārējais ienaidnieks vai valstī noris iekšējie nemieri (*Dišlers, 2004*).

Satversmē nav noteikta kārtība, kādā notiek ministru maiņa, jaunam ministru kabinetam nomainot iepriekšējo, kas atkāpies, taču praksē tas notiek ar Valsts prezidenta rīkojumu, kam nepieciešams jaunā ministru prezidenta līdzparaksts (*Dišlers, 2004*).

Lai arī Satversmē tas nav noteikts, Valsts prezidenta īpašais stāvoklis valstī norāda uz nepieciešamību tikt informētam par visām svarīgākajām valsts dzīves parādībām (jo īpaši par resoriem, kuros Valsts prezidentam piešķirtas plašākās funkcijas, piemēram, aizsardzības un ārlietu resorā), un šo informāciju sniedz ministru kabinets – caur ministru prezidentu vai kādu citu ministru (ar ministru prezidenta ziņu vai viņa klātbūtnē) rakstiskā formā, ko papildina mutiski izteikta informācija (*Dišlers, 2004*).

Valsts prezidenta kontroles funkcijas svarīgākā izpausme ir veto tiesības tajos jautājumos, kuru noregulēšanai nepieciešams līdzparakstīts Valsts prezidenta rīkojums, un šādi Valsts prezidents nodrošina iekšējo kontroli (*Dišlers, 2004*).

Secinājumi

1. Valsts prezidenta konstitutīvā un leģislatīvā funkcija izpaužas caur tiesībām pieprasīt likuma otrreizēju caurlūkošanu, ierosināt likumu, caur likumu izsludināšanu, tiesībām uz laiku apturēt Saeimas pieņemto likumu, kā arī pienākumu vismaz desmitās daļas vēlētajū iesniegtu, pilnībā izstrādātu likumprojektu iesniegt izskatīšanai Saeimā.
2. Valsts prezidenta defensīvās funkcijas pamatā ir Valsts prezidenta valsts bruņotā spēka augstākā vadoņa statuss, tiesības iecelt virsniekus un paaugstināt viņus dienesta pakāpēs (rīkojoties saskaņoti ar aizsardzības ministru), pienākums spert nepieciešamos militārās aizsardzības soļus kara gadījumā, turklāt Valsts prezidents ir tas, kurš pēc Saeimas lēmuma oficiāli pasludina karu.
3. Valsts prezidenta federatīvās funkcijas izpausme saskatāma starptautiskā valsts pārstāvēšanā un Saeimas lēmumu par starptautisku līgumu apstiprināšanu izpildīšanā.
4. Kreatīvo funkciju Valsts prezidents realizē – ar attiecīgo ministru līdzparakstu ieceļot personas militārā dienesta un diplomātiskos amatos, izvēloties personu, kas tiks aicināta sastādīt Ministru kabinetu, un izmantojot tiesības ierosināt Saeimas atlaišanu.
5. Tiesības apžēlot noziedzniekus par kuriem tiesas spriedums stājies likumīgā spēkā veido Valsts prezidenta jurisdiktīvo funkciju.

6. Valsts prezidenta regulatīvās funkcijas izpaušmes ir: Valsts prezidenta tiesības pašam sasaukt Saeimu uz sesiju Satversmē noteiktos gadījumos un tiesības sasaukt ārkārtas Ministru kabineta sēdi un noteikt tās dienas kārtību.
7. Valsts prezidenta kontroles funkcijas svarīgākā izpaušme ir veto tiesības tajos jautājumos, kuru noregulēšanai nepieciešams līdzparakstīts Valsts prezidenta rīkojums.

Izmantotie avoti un literatūra

1. *Apzēlošanas likums* (16.06.1998). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/49063-apzelosanas-likums>
2. *Latvijas Republikas Satversme* (15.02.1922). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/57980-latvijas-republikas-satversme>
3. *Oficiālo publikāciju un tiesiskās informācijas likums* (31.05.2012). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/249322-oficialo-publikaciju-un-tiesiskas-informācijas-likums>
4. *Par tautas nobalsošanu, likumu ierosināšanu un Eiropas pilsoņu iniciatīvu* (31.03.1994). Latvijas Republikas likums. <https://likumi.lv/ta/id/58065-par-tautas-nobalsosanu-likumu-ierosinasanu-un-eiropas-pilsonu-iniciativu>
5. Brikmane, E. (01.09.2022). *Valsts prezidenta loma valsts varas dalījuma sistēmā*. <https://lvportals.lv/skaidrojumi/259047-valsts-prezidenta-loma-valsts-varas-dalijuma-sistema-2022>
6. Dišlers, K. (2004). *Latvijas valsts varas orgāni un viņu funkcijas*. Tiesu namu aģentūra.
7. Valsts prezidenta kanceleja (27.02.2023). *Valsts prezidents izskatījis 12 notiesāto personu apzēlošanas lūgumus*. <https://lvportals.lv/dienaskartiba/349399-valsts-prezidents-izskatijis-12-notiesato-personu-apzelosanas-lugumus-2023>
8. Valsts prezidenta Konstitucionālo tiesību komisija (13.05.2011). Konstitucionālo tiesību komisija: Viedoklis par Valsts prezidenta funkcijām Latvijas parlamentārās demokrātijas sistēmas ietvaros. *Latvijas Vēstnesis*, 74. <https://www.vestnesis.lv/ta/id/230017>